અનુક્રમ.

શ્રી સમયસારજી–સ્તુતિ

હરિગીત

સંસારી જીવનાં ભાવમરણો ટાળવા કરુણા કરી,
સરિતા વહાવી સુધા તણી પ્રભુ વીર! તેં સંજીવની;
શોષાતી દેખી સરિતને કરુણાભીના હૃદયે કરી,
મુનિકુંદ સંજીવની સમયપ્રાભૃત તણે ભાજન ભરી.

અનુષ્ટુપ

કુંદકુંદ રચ્યું શાસ્ત્ર સાથિયા અમૃતે પૂર્યા,
ગ્રંથાધિરાજ! તારામાં ભાવો બ્રહ્માંડના ભર્યા

શિખરિણી

અહો! વાણી તારી પ્રશમરસ ભાવે નીતરતી,
મુમુક્ષુને પાતી અમૃતરસ અંજલિ ભરી ભરી;
અનાદિની મૂર્છા વિષ તણી ત્વરાથી ઊતરતી,
વિભાવેથી થંભી સ્વરૂપ ભણી દોડે પરિણતિ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત

તું છે નિશ્ચયગ્રંથ ભંગ સઘળા વ્યવહારના ભેદવા,
તું પ્રજ્ઞાછીણી જ્ઞાન ને ઉદયની સંધિ સહુ છેદવા;
સાથી સાધકનો, તું ભાનુ જગનો, સંદેશ મહાવીરનો,
વિસામો ભવક્લાંતના હૃદયનો, તું પંથ મુક્તિ તણો.

વસંતતિલકા

સુણ્યે તને રસનિબંધ શિથિલ થાય,
જાણ્યે તને હૃદય જ્ઞાની તણાં જણાય;
તું રુચતાં જગતની રુચિ આળસે સૌ,
તું રીઝતાં સકલજ્ઞાયકદેવ રીઝે

અનુષ્ટુપ

બનાવું પત્ર કુંદનનાં, રત્નોના અક્ષરો લખી;
તથાપિ કુંદસૂત્રોનાં અંકાયે મૂલ્ય ના કદી.

ગ્રંથસૂચિ.

૧	સમયસાર (ગુટકો)	૦-૫-૦
૨	સમયસાર (હરિગીત)	૦-[illegible]-૦
૩	સ્તવનમંજરી	૧-૦-૦
૪	સ્તવનાવલી	૦-૬-૦
૫	આધ્યાત્મિક પત્રાવલી (૨)	૦-૪-૦
૬	અનુભવ પ્રકાશ	૦-૭-૦
૭	બારભાવના	૦-૪-૦
૮	સર્વ સામાન્ય પ્રતિક્રમણ	૦-૮-૦
૯	દ્રવ્યસંગ્રહ	૦-૯-૦
૧૦	અપૂર્વ અવસર પર પૂ. સદ્‌ગુરુ દેવના પ્રવચનો	૦-૮-૦
૧૧	સત્તાસ્વરૂપ	૦-૯-૦
૧૨	આત્મલક્ષ્મી	૦-૪-૦
૧૩	આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર (પ્રવચનો)	૩-૭-૦
૧૪	મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક	૩-૦-૦
૧૫	શ્રી જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા	૦-૮-૦

પોસ્ટ ખર્ચ જુદું

ॐ

શ્રીપરમાત્મને નમઃ

શ્રીસદ્ગુરુદેવાય નમઃ

પરમપૂજ્ય પરમ-ઉપકારી શાસનસમ્રાટ્ અધ્યાત્મયોગી

સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીનાં

શ્રી સમયસારશાસ્ત્ર પર પ્રવચનો.

જીવ-અજીવ અધિકાર—ચાલુ.

ચૌદમી ગાથાની ભૂમિકા.

શુદ્ધનય વડે સ્વાશ્રયથી શુદ્ધશ્રદ્ધા સહિત નિર્મળ આત્મધર્મ પ્રગટે છે. પરદ્રવ્ય, પરભાવ અને દ્રવ્યકર્મના સંબંધે પોતાની અશુદ્ધ યોગ્યતાથી થતા વિકાર-તે બધાથી ભિન્ન, નિરપેક્ષ, નિર્વિકારી, એકાંત [illegible] જ્ઞાયક તે જે આત્મા છે તેના, શુદ્ધનયના અનુભવથી [illegible] તે [illegible] છે, એમ તેરમી

ગાથામાં શુદ્ધનયનો મહિમા સાંભળીને લાયક શિષ્યને શુદ્ધનય કેવો છે અને તે શી રીતે આત્માને બતાવે છે તે સમજવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે. હું અરાગ, અવિકારી છું તે અંતરમાં વિચાર કરતાં સમજાય છે, પણ વિશેષ નિર્ણય માટે સ્વભાવના લક્ષણથી સમજાવો કે શુદ્ધનયનો પ્રગટ અનુભવ અથવા સમ્યગ્દર્શન શી રીતે થાય? એમ તે પૂછે છે

શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અથવા પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પાંચ ભાવોથી જાણતાં એકરૂપ, નિર્મળ સ્વભાવપણે આત્મા અનુભવાય છે, આત્મા પોતે પરમેશ્વર છે તેના દર્શન થાય છે તે વાત ચૌદમી ગાથામાં કહે છે

जो पस्सदि अप्पाणं अवद्धपुट्ठं अणण्णयं णियदं ।
अविसेसमसंजुत्तं तं सुद्धणयं वियाणीहि ॥ १४ ॥

અર્થ:—જે નય આત્માને બંધ રહિત ને પરના સ્પર્શ રહિત, અન્યપણા રહિત, ચળાચળતા રહિત, વિશેષ રહિત, અન્યના સંયોગ રહિત–એવા પાંચ ભાવરૂપ દેખે છે તેને, હે શિષ્ય! તું શુદ્ધનય જાણ

અહીં પરમાર્થ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરાવે છે વર્તમાન અવસ્થામાં બંધન અને વિકાર વ્યવહારે છે નિશ્ચયથી આત્મા વિકાર રહિત, અબંધ છે દરિયો બાંધ્યો એમ વ્યવહારે કહેવાય પણ ખરેખર તો નગરનો કાંઠો બાંધ્યો છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનાનંદપણે બેહદ છે, તે કોઈથી બંધાયો નથી, નિમિત્ત-દોષ-દુઃખરૂપે થયો નથી ભેદને ગૌણ કરી વર્તમાનમાં પણ મુક્તસ્વભાવી પૂર્ણ છું એમ પ્રથમ શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે

અબદ્ધસ્પૃષ્ટ, અનન્ય ને જે નિયત દેખે આત્મને,
અવિશેષ, અણસંયુક્ત, તેને શુદ્ધનય તું જાણજે. ૧૪.

અરૂપી ભગવાન આત્માને પરનું બંધન થયું નથી, માત્ર વર્તમાન અવસ્થામાં પરનો સ્વીકાર કરી બંધન માન્યું છે. આત્મા તો સદાય જ્ઞાયકસ્વભાવે જ છે, છૂટો જ છે. તેને કોઇએ બાંધ્યો કે રોકયો નથી. તેનું દૃષ્ટાંતઃ—

ત્રીજા નંબરના ઓરડાના ભોંયરામાં તિજોરી છે, તેના છેલ્લા ખાનામાં ડાબલીમાં હીરો પડ્યો છે. તે દૂર છતાં, આંખો બંધ છતાં જ્ઞાનમાં સ્પષ્ટ તરવરે છે, તેને આડી ભીંતો નડતર કરી શકે નહિ. હીરો મૂકવા વખતે રાગ-દ્વેષ કર્યા હોય પણ તેનું જ્ઞાન યાદ કરવા વખતે રાગ-દ્વેષ ભેગા આવતા નથી માટે જ્ઞાનમાં વિકાર નથી. જ્યારે યાદ કરવા માગે ત્યારે ગમે તે ક્ષેત્રે યાદ કરી શકે છે તેથી તેને કોઇ ક્ષેત્ર, કાળ કે સંયોગનું બંધન નથી. શરીરને કેદમાં બંધનથી બાંધ્યું હોય, પછી કહે કે અમારા ઘર સંબંધી, રાજ્ય સંબંધી કે બીજી કોઇ ખાનગી વાત યાદ કરીશ નહિ, છતાં યાદ કરવા ધારે તો યાદ કરી શકે છે કેમકે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ખુલ્લો છે, તે કોઇને આધીન નથી. બહાર સયોગી ચીજમાં બંધન કે મુક્તિ તેના કારણે થયા કરે છે, પણ આત્માને, ખરેખર દૃષ્ટિથી દેખો તો, પરથી બંધન કે મુક્તિ નથી.

જે પોતાને બંધન કે ઉપાધિવાળો દેખે છે તેને અવસ્થાદૃષ્ટિએ સંસાર જ છે. અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવનું ભાન કર્યું તે તો મુક્ત જ છે. તું પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદની મૂર્તિ, બધાને જાણનારો છો. તે ભૂલી ઊણો, હીણો કે ઓશિયાળો છું, પરથી બંધાયેલો-દબાયેલો છું એમ માનવું તે ભગવાન આત્માને કલંકરૂપ છે. બંધન તો પરની અપેક્ષાથી, પર આશ્રયરૂપ વ્યવહારથી કહેવાય છે સ્વાશ્રયદૃષ્ટિથી જો તો તારામાં બંધન ત્રણકાળમાં નથી.

આંખના ડોળા વડે જીવ દેખતો નથી, પણ જ્ઞાનથી દેખે છે. અહીં તો દૃષ્ટાંત છે કે જેમ આંખે પાટો બાંધે તો જોઇ ન શકે, પાટો દૂર કરે તો દૂર રહેલાને જોઇ શકે. પાટાનું બંધન પાટામાં છે, આંખને બંધન નથી. એમ પાટાનું જુદાપણું પ્રથમ ન જાણે તો પાટો દૂર કરી શકે નહિ, તેમ આત્મામાં કર્મના સંયોગે, વ્યવહારે રાગ-દ્વેષ,

અજ્ઞાન [illegible] પોતાની [illegible] જુદા સ્વભાવ [illegible] ... [illegible] તો [illegible] નિર્મળ થાય [illegible] નિશ્ચયથી [illegible] મોક્ષ ધ્રુવ સ્વભાવમાં નથી. વર્તમાન [illegible] સંયોગ, તથા [illegible] અવસ્થા [illegible] જાણનારો [illegible] જોતાં, અસંયોગી એકરૂપ જ્ઞાનસ્વભાવ [illegible] કોઈ સાથે ભળી ગયો નથી.

[illegible] મારો નાશ [illegible] બંધાયો, દબાયો [illegible] પોતે પોતાને [illegible] પણ [illegible] સંયોગને [illegible] સંયોગીરૂપ, દોષરૂપ [illegible] કોઈ કર્યો નથી [illegible] કે પરાધીન થઈ ગયો હોય, ઉપાધિવાળો કે રાગી-દ્વેષી થઈ ગયો હોય તો [illegible] તે સ્થિતિથી જુદો રહી શકે નહિ [illegible] જેવો ક્રોધ થયો હોય તેવો [illegible] ફરીવાર [illegible] શકતા નથી [illegible] જેનો [illegible] સ્વભાવ હોય તે તેનાથી [illegible] હાલતમાં જુદો ન પડે [illegible] આત્મામાં એવા સ્વતંત્ર છે કે કોઈ કાળે આત્માથી જુદા પડતા નથી, અને કોઈમાં તે પકડાયો કે બંધાયો નથી [illegible] સ્વરૂપ [illegible] આત્માને [illegible] નથી.

[illegible] આત્મા, [illegible] પ્રતિમા, [illegible] પુરુષો [illegible] કરી શકે [illegible] એમ [illegible] છે [illegible] જાણની [illegible] અને [illegible] છે, ભાન નથી કે એ રીતે તો અધિકારી, [illegible] થાય છે બહારથી પુણ્યના ઉકરડા દેખાય તે તારા વર્તમાન ડહાપણનું [illegible] નથી [illegible] બુદ્ધિનાં [illegible] નહિ અને [illegible] બુદ્ધિવાળાને [illegible] બાહ્યવસ્તુ તારે આધીન નથી। તેનાથી "જ્ઞાન" ગુણ [illegible]

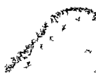
[illegible]

નથી. સ્વતંત્ર ચિદાનંદ સ્વભાવને જો. જે સ્વરૂપ તારાથી સમજી શકાય તેની વાત તને કહેવાય છે.

જો પરથી-વિકારથી એકમેક થઈ ગયો હો તો બંધન અને દુઃખનો નાશ કરું એવો ધ્વનિ ઊઠી શકે નહિ. જેનાથી મુક્તપણાનો ધ્વનિ ઊઠે તે ઉપર દૃષ્ટિ કરે તો બંધનરૂપે, પરની ઉપાધિરૂપે હું નથી, એવા એકલા સ્વતંત્ર સ્વભાવની પ્રતીતિ થાય. બંધ ઉપરથી તેની દૃષ્ટિ ફરી જાય. કર્મના સંયોગવાળી અવસ્થા છે, છતાં શ્રદ્ધામાં નિષેધ થઈ ગયો ત્યાં દૃષ્ટિએ મુક્ત થયો છે. પરમાર્થે બંધન-ઉપાધિ નથી, પછી વ્યવહારથી ચારિત્રની અપેક્ષાએ પુરુષાર્થની નબળાઈરૂપ અલ્પ અસ્થિરતાનો રાગ રહ્યો, તેનો પ્રતીતિના જોરે અભાવ થતો જાણે છે. ત્રિકાળી મુક્તસ્વભાવી છું, સંયોગપણે કે વિકારપણે નથી એમ મુક્ત સ્વભાવની સમજને હા પાડતાં અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે. એકરૂપ સ્વભાવની દૃષ્ટિમાં પોતે અનંત જ્ઞાનાનંદસ્વભાવે પૂર્ણ પુરુષાર્થથી ભરેલો છે; તેની હા પાડતાં અનંતો સંસાર તૂટી જાય છે. સ્વભાવના ભાનમાં ઊભો રહીને જોનારો ભવ દેખતો નથી. જેવા સિદ્ધ ભગવાન તેવો હું, જે તેમનામાં નથી તે મારામાં નથી, એમ તે જાણે છે

જેમ ડાબલીમાં હીરો પડ્યો છે તે મુક્ત જ છે. ડાબલી ડાબલીમાં અને હીરો હીરામાં છે, એમ માનવું તે દૃષ્ટિમાં મુક્તિ અને એકાગ્રતાથી ઉપાડી લેવો તે સ્થિરતામાં મુક્તિ છે. આગલી ગાથાઓમાં કહેવાયું તેવું આત્મસ્વરૂપ જાણી વર્તમાન અવસ્થામાં, રાગદ્વેષ અને કર્મનું નિમિત્ત તથા દેહનો સંયોગ છે છતાં અવસ્થાને ગૌણ કરી, અસંયોગી મુક્ત જ્ઞાયકસ્વભાવને તેના પરમાર્થસ્વરૂપે દેખવો-માનવો તે દૃષ્ટિઅપેક્ષાએ મુક્તિ અને સ્વભાવના જોરે સ્થિરતાથી વિકારનો નાશ કરતાં એકલો આત્મા રહી ગયો તે ચારિત્રઅપેક્ષાએ મુક્તિ. જેમ હીરો ડાબલીથી અને ડાબલીના મેલથી જુદો હતો તો જુદો થયો તેમ આત્મા સ્વરૂપે દેહાદિ તથા રાગાદિથી જુદો હતો તો જુદો માની, જાણી, સ્થિરતાથી જુદો થઈ શકે છે.

પ્રથમ જ છૂટો છું એવા નિર્ણયનું સ્વાશ્રિત જોર તે અવસ્થામાં છૂટા થવાનું કારણ છે અંતરદૃષ્ટિથી સ્વભાવમાં એકાગ્ર થતાં અલ્પ-કાળમાં પુણ્ય-પાપના વિકારથી મુક્તિ થાય છે બાહ્ય સંયોગ તો એના કારણે છૂટી જાય છે. આ બધી અંતરમાર્ગની વાત છે. લૌકિક માર્ગથી તદ્દન જુદી, એકલા અધ્યાત્મની પ્રયોજનભૂત વાત છે, તેમાં સાચો નિશ્ચય-વ્યવહાર શું તેનું જ્ઞાન આવી જાય છે આ પરમ સત્ય છે, તેને સમજીને સ્વાધીન સતને શરણે આવવું પડશે વ્યવહારુ નીતિ પાળે, તૃષ્ણાને ઘટાડે વગેરે પાપ ટાળવા માટે બરાબર છે, પણ તેમાં સંતોષ માની લે તો સ્વભાવની શાંતિ નહિ મળે. લોકો બાહ્યથી જ ધર્મ માની બેઠા છે. અંતરતત્ત્વ શું છે તેની રુચિ નથી. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત ન્યાયથી વસ્તુને જાણે, તેને અંદરથી જાતનો નિઃસંદેહ નિર્ણય આવે તેવું છે. ત્રણકાળના જ્ઞાનીને પરમ તત્ત્વનો સાર-સમય સાર આમ જ કહેવો છે, બીજી રીતે નહિ જગત માને કે ન માને પણ આ ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં ફરે તેવું નથી.

આત્માને બંધ રહિત કહેતાં, તે કર્મના સ્પર્શવાળો-સંબંધવાળો નથી, એમ નક્કી થાય છે તેને કોઈ ક્ષેત્રે, કોઈ કાળે, કોઈ સંયોગમાં પરચીજ સાથે સ્પર્શવું થયું નથી જેણે ઘીનો ઘડો જોયો છે પણ ઘીના સંયોગ વિનાનો જુદો ઘડો જોયો નથી, તેને વ્યવહારે કહ્યું કે આ 'ઘીનો ઘડો' છે, છતાં ઘડો તો માટીનો જ છે; તેમ અજ્ઞાનીએ અનાદિથી દેહને જ આત્મા માન્યો છે. અસંયોગી જુદો આત્મા જોયો નથી, તેને વ્યવહારથી દેહવાળો, ઇન્દ્રિયોવાળો, મનુષ્ય વગેરે તે જીવ કહ્યો; પણ તે જ હું, તેની ક્રિયા તે મારી ક્રિયા છ, તેના ગુણ તે મારા ગુણ છે એમ જેણે માન્યુ છે તેને દેહથી, દેહની ક્રિયાથી, રાગાદિથી જુદો બતાવવા માટે જ્ઞાની શુદ્ધનયનો ઉપદેશ આપે છે. દેહાદિ અચેતન છે, તે તારાપણે નથી, તુ સદાય અરૂપી જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છો, પરનો કર્તાભોક્તા નથી વ્યવહાર તો ખોટો છે, છોડવા જેવો છે, લૌકિકમાં રખડવાનો છે દેહ ઉપર દૃષ્ટિ છે તેથી આત્મા બહારથી બધુ માને છે, રાંકા જેવો થઇ કોઇ સગવડ આપે તો ઠીક, કોઈ વખાણ કરે તો ઠીક, દુઃખ પાય તો તેનો બદલો વાળવા અમુક રીતથી

બોલે, પણ મારે અને પરને ત્રણ કાળમાં સંબંધ નથી એમ સમજતો નથી.

કેટલાક લોકો સમયસારજી પરમાગમના ઊંધા અર્થ કરે છે, તેઓ પણ સ્વતંત્ર છે. તેઓ મૂળ રકમને (વસ્તુના સ્વભાવને) ઉડાડે છે, જે સર્વજ્ઞ વીતરાગે કહ્યું તેની જ ના પાડે છે. તેનું દૃષ્ટાંત:

એક કાઠીનું ગામ, તેમાં વાણિયાની દુકાન આપા* પોતાના નામાનો હિસાબ બાર મહિને કરે. શેઠ લેણું બતાવે. તેમાં શેર મરચાં કહે, સાચું શેઠ. એમ પાંચ છ નાની રકમની હા પાડે, પછી 'પચીસ રૂપિયા રોકડા હસ્તે પોતે' એમ આવે ત્યારે કહે, 'અરે! કોણ જાણે છ?' વળી બે ત્રણ નાની ચીજની હા પાડે. 'રૂા. ૫૦) તમારી દીકરીના આણા માટે રોકડા,' એમ આવે ત્યારે કહે, 'અરે! કોણે લીના છ?' એમ આપો વાણિયા ઉપર કેર કરે, ઉપરથી જોર કરે; તેમ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર દેવે કહેલા ન્યાય સાથે અજ્ઞાની 'આપા'ના નામાનો મેળ કરતાં 'આપો' (ભગવાન આત્મા) પોતે ભૂલીને ના પાડે, મૂળ રકમ ઉડાડે છે. ક્રોધ કરીએ તો પાપ લાગે, તો કહે કે સાચી વાત. એમ બાહ્ય વ્યવહારની સ્થૂળ વાતોમાં હા ભણે, પણ રાગ-દ્વેષ-મોહ તારું સ્વરૂપ નથી, પરનો કર્તા વ્યવહારે પણ નથી, એમ આવે ત્યાં કહે કે તદ્દન ખોટી વાત. અત્યારે તો બંધવાળો અને પરનો કર્તા જ છું, રૂપી-જડ જેવો છું', એમ જ્ઞાન સ્વભાવનો નકાર કરે. વળી બે ત્રણ વ્યવહારના બોલની હા ભણે, પણ પુણ્ય છે તે વિકાર છે, વ્રતાદિના શુભભાવ પણ આસ્રવ છે, તેનાથી સંવર-નિર્જરા થાય નહિ, એમ આવે તો રાડ નાખે! અરે! ત્રણકાળના જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે વિકારથી અવિકાર ન થાય. જે ભાવે બંધન થાય તે ભાવે કોઈ અપેક્ષાએ ગુણ ન થાય એવી ન્યાયની વાત આવે ત્યારે આપો (આત્મા) ના પાડે તો ભગવાનને ચોપડે દેવું નહિ ચૂકવાય.

'ધર્મને અધર્મ માને તો મિથ્યાત્વ' એમ ગડિયા ગોખે, પણ પક્ષપાતની દૃષ્ટિ છોડી વિચાર કરે નહિ. મિથ્યાદર્શન જેવું મહાપાપ

* કાઠીને આપા કહેવામા આવે છે

જગતમા બીજુ કોઈ નથી સ્વરૂપમા ઊધી માન્યતા તે જ અનતા ચોરાશીના અવતારનુ મૂળ છે સર્વજ્ઞે કહેલા નવતત્ત્વ, નિશ્ચય-વ્યવહાર અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનુ સ્વરૂપ મૂળ રકમ છે, તેનો ઊધો અર્થ કરનારા અને સાચાનો નિષેધ કરનારા આપા (મઠી) જેવા છે

પરાધીનતાનો નાશ કરી, સુખી થવુ હોય તો જાતે દરકાર કરી ન્યાયપૂર્વક નિર્ણય કરો પોતા માટે સત્ કસૂલ્યા વિના છૂટકો નથી દેહાદિ બધન તે હુ નહિ, પણ હુ તો બધન રહિત પૂર્ણ પ્રભુ છુ, તે મૂળ રકમની હા પાડ, પછી નાની રકમમા ભૂલ હશે તો નીકળી જશે કોઇને ઝવેરાતની, કાપડની અને શાકભાજીની દુકાન હોય શાક-ભાજી બગડી જશે માટે તેનુ ખૂબ ધ્યાન રાખુ, એમ માની ત્યા રોકાયા કરે, કાપડ તથા ઝવેરાતમા શુ ખોટ આવે છે તેની ખબર રાખે નહિ, તો તે યોગ્ય ન ગણાય તેને એટલી ખબર નથી કે ઝવેરાતની દુકાને ધ્યાન રાખીશ તો કાપડ અને શાકભાજીની ખોટ પૂરાઈ જશે તેમ આત્માના મૂળ સ્વભાવને યથાર્થપણે માનવો તે ઝવેરાતનો ધધો છે તે સ્વભાવના લક્ષ પછી વચ્ચે વ્યવહારરૂપ રાગના ભેદ પડશે તો પૂર્ણ સ્વભાવની રુચિનુ જોર તેની ખોટ પૂરીને મોક્ષ કરી દેશે જે નિશ્ચય સ્વભાવ તરફ જોતો નથી તે ખોટ ખાતુ ઊભુ રાખી, તેના વહાલા વ્યવહારને માનીને સસારરૂપ શાકભાજીના ધધા કર્યા કરે સૌ સ્વત ત્ર છે

તા ૨૯-૮-૪૩

બહારમા પ્રતિકૂળતા નથી, તેમજ અદર આત્મામા પ્રતિકૂળતા, રોગ કે દુ ખ નથી માત્ર બાહ્ય નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી પરમા ઠીક-અઠીક માન્યુ છે, તે વડે રાગમા એકાગ્ર થઈ અટકયો તે બધન છે ક્ષણિક, એક સમય પૂરતી અવસ્થા નવી કરે છે ત્યારે થાય છે, હુ તેવડો નથી એમ ભાન કરી ટકે તો વિકાર ટળી શકે છે બહારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા જોવાની નથી સયોગ-વિયોગનુ કોઇને સુખ દુ ખ નથી તૃષ્ણારૂપ મોહ તેનુ દુ ખ છે નવ ગ્રૈવેયકના પુણ્યના સયોગમા અને સાતમી નરકના મહાપાપના સયોગમા જીવ અનતવાર ગયો છે જ્યાસુધી પર સયોગ ઉપર ઠીક-અઠીકની દૃષ્ટિ છે ત્યાસુધી અનત

સંસારનું મૂળ પોતે પોષી રહ્યો છે, પોતાના ભાવમાં અનંતી હિંસા-રૂપ પ્રતિકૂળતા પોતાને ભૂલીને પોતામાં કરી રહ્યો છે.

દરેક આત્મા પોતાપણે છે, કર્મના રજકણપણે, દેહાદિપણે, દેહની ક્રિયાપણે તથા કોઇ સંયોગાદિપણે ત્રણકાળમાં નથી. દરેક આત્મા પૂર્ણ પ્રભુ છે એમ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે. હું પરપણે નથી, બીજા આત્માપણે નથી, સ્વપણે છું, માટે પર મને લાભ-નુકસાન કરી શકે નહિ, એમ પરથી છૂટાપણું માનવું એ સમ્યક્ સમજણ છે.

રાગદ્વેષ-અજ્ઞાનપોષક દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને કલ્યાણમાં ઉપકારી માનવા તે ખોટી શ્રદ્ધા છે. ખોટા પ્રમાણ અને ખોટી યુક્તિથી આત્માને પરનો કર્તા ઠરાવે, કોઇ મને સુધારે-બગાડે, પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવથી નવું બંધન થાય તેને મોક્ષનું કારણ માને, દેહની ક્રિયા હું કરી શકું વગેરે પરાશ્રયરૂપ પકડભાવ તે મિથ્યાત્વ છે.

પરાશ્રિતભાવે પરને પોતાનું માનવું તે વ્યવહાર છે. જગતમાં આવો જૂઠો વ્યવહાર ચાલે છે તે આદરણીય નથી પણ તેને આદરણીય માને, પરનો કર્તા છું એમ માને, તો છોડવા યોગ્ય વ્યવહાર તે જ નિશ્ચય થઇ પડયો.

પરના સંયોગાધીન વિકાર છે, જડ કર્મ મને રાગદ્વેષ કરાવે નહિ, પરથી લાભહાનિ થાય નહિ પણ નિમિત્તાધીન વિકારી અવસ્થા જીવની યોગ્યતાથી કરવામાં આવે છે, તે મારું સ્વરૂપ નથી, શુભરાગ પણ આદરણીય નથી, મદદગાર નથી, એમ પર તરફનું લક્ષ છોડવું તે વ્યવહારનય છે. પરથી લાભ-નુકસાન માનવું, પોતાને પરનો કર્તા માનવો તે તો સ્થૂળ મિથ્યાત્વરૂપ વ્યવહારાભાસ છે.

સ્વાશ્રિત સ્વભાવ પોતાનો માનવો તે નિશ્ચયનય. પરાશ્રિતભાવને સ્વાશ્રિત માનવો તે નિશ્ચયમાં ભૂલ છે. પર લક્ષ વિના શુભાશુભ રાગ થઇ શકે નહિ. જેટલા શુભાશુભ રાગ છે તે અશુદ્ધભાવ છે. શુભાશુભ ભાવને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું, તેને ગુણકર માનવા, કરવા જેવા માનવા, તે નિશ્ચયમિથ્યાત્વ—અગૃહીતમિથ્યાત્વ છે.

વિકારને કર્તવ્ય માન્યું તેણે અવિકારી સ્વભાવ માન્યો નહિ. પૂર્ણ અવિકારીપણે પોતાના સ્વભાવને માનવો તે સાચી દૃષ્ટિ છે. તેના જોર વિના ત્રણકાળમાં કોઈનું હિત થતું નથી.

પ્રશ્ન:—પરને ઉપકારી થવું કે કેમ?

ઉત્તર:—કોઈ જીવ પરનો ઉપકાર કે પરની અવસ્થા ત્રણકાળમાં કરી શકે નહિ. વ્યવહારે પરનું કરી શકું છું એમ માનવું તે પણ ખોટું છે પોતે દયા, દાન, સેવાના શુભભાવ અગર હિંસા, જૂઠું, ચોરી વગેરે અશુભભાવ કરી શકે, તે તો પોતા તરફનું કાર્ય થયું, કોઈ માટે કરતા નથી, પોતાને ગમે છે તેથી રાગની ચેષ્ટા કરી પરનો આરોપ કરે છે.

પ્રશ્ન:—હોસ્પિટલ ન હોય તો દરદી શું કરે?

ઉત્તર:—સામાનાં પુણ્ય હોય ત્યાં તેને અનુકૂળ નિમિત્ત હાજર હોય જ. હોસ્પિટલ જે કાળે થવાની હોય ત્યારે થયા વિના રહે જ નહિ નિમિત્તનું હોવું-નહોવું તે તેના કારણે છે. સંયોગ મળે છતાં રોગ ન મટે; સંયોગ ન હોય છતાં મટે. કોઈ ચીજની અવસ્થા કોઈને આધીન નથી દેહમા રોગ મટે તેથી આત્માને કાંઇ લાભ નથી દેહ ઉપર દૃષ્ટિ છે ત્યાંસુધી અનંતાં નવા શરીર ઉભાં કર્યા કરશે

રોટલા, પૈસા વગેરે સંયોગથી સુખ થતુ હોત તો અસંયોગી આત્માને કોણ સંભારત? નારકીના શરીરમાં મહા ભયકર રોગો છે છતા આત્માનુ ભાન કરનાર ત્યાં પણ શાંતિ વેદે છે પર સંયોગ સાથે કોઇને ગુણ-દોષનો સબંધ નથી, પણ પોતાની ઊંધી દૃષ્ટિનો આરોપ માત્ર કરે છે. દેહાદિ જડને કાંઈ ખબર નથી, તે તો આંધળાં છે, તેમાં ઠીક-અઠીક નથી; જ્ઞાનસ્વભાવમાં ઠીક-અઠીકના ભેદ નથી વચ્ચે ઊંધી શ્રદ્ધાનું શલ્ય પકડીને ઉઠાઉગીરપણે ઠીક-અઠીક, ઉપકાર-અનુપકારની કલ્પના કરે તે ઊંધી દૃષ્ટિનો મહિમા છે હું મુક્તસ્વભાવી છુ, પર સાથે કાંઈ સબંધ નથી, એમ જાણી નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ ગૌણ કરી, સ્વભાવ તરફ એકાકાર લક્ષ કરવું તે સમ્યગ્દર્શનનું જોર છે તે વડે

પૂર્ણ સ્વભાવને માનવો તે સાચી દૃષ્ટિ સર્વ સમાધાનરૂપ સુખનું કારણ છે.

આ આત્માને પાંચ ભાવો વડે મુક્ત, પૂર્ણ એકરૂપ ધ્રુવ સ્વભાવપણે બતાવે છે તેને, હે શિષ્ય ! તું શુદ્ધનય જાણ, 'विजानीहि' વિશેષે કરીને જાણ, એમ 'આદેશ' વચનથી આચાર્યે કહ્યું છે. તેમાં જે લાયક થઈને, અપૂર્વ ઉત્સાહપૂર્વક પાંચ બોલથી યથાર્થ સ્વરૂપ સીધું સાંભળવા આવ્યો છે તે પાછો ફરે તેમ નથી, માટે તેને 'विजानीहि' કહ્યું છે.

વ્યવહારદૃષ્ટિ, અવસ્થાદૃષ્ટિ, સંયોગાધીનદૃષ્ટિ, નિમિત્તાધીનદૃષ્ટિ, પરાશ્રિતદૃષ્ટિ, વર્તમાન સ્થૂળદૃષ્ટિ, એ બધા એકાર્થવાચક છે. તેના આશ્રયથી જીવ અનાદિથી પોતાને બંધવાળો, હીણો, ઊણો, ઉપાધિવાળો, ઓશિયાળો માન્યા કરે છે. જ્ઞાની તેની ભાવ નિદ્રા ઉડાડે છે. સ્વભાવ તો વિકારનો નાશક છે; અવિકારી, ધ્રુવ, પરથી છૂટો છે, તેને આ શુદ્ધનય બતાવે છે રાગદ્વેષની બંધનરૂપ અવસ્થા છે અને તેમાં નિમિત્તની હાજરી છે એમ જાણવું તે વ્યવહાર. તેમાં શુભાશુભ રાગને ઠીક માને, આદરણીય માને તો તેના વ્યવહારે જ નિશ્ચયનું ઘર લઈ લીધું. જેમ બિલાડી જેવો સિંહ કહેતાં બિલાડીને સિંહ માને તે સમજવાને લાયક નથી, તેમ આત્માને ઓળખાવતાં વચ્ચે શુભરાગરૂપ વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી પણ જ્ઞાનીનું લક્ષ વ્યવહારનિષેધકપરમાર્થ ઉપર છે, છતાં જેણે અનાદિના વ્યવહારને જ પરમાર્થરૂપે માની લીધો તે સમજે નહિ

ટીકા.—નિશ્ચયથી અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અસંયુક્ત-એવા આત્માની જે અનુભૂતિ તે શુદ્ધનય છે, અને એ અનુભૂતિ આત્મા જ છે; એ રીતે આત્મા એક જ પ્રકાશમાન છે. અહીં આત્માને અબદ્ધસ્પૃષ્ટપણે જુદો અનુભવવા માટે વ્યવહારદૃષ્ટિ ગૌણ કરીને, વર્તમાનમાં ત્રિકાળી ટકનાર પૂર્ણ શક્તિથી અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવી શુદ્ધ છું એમ સાચી દૃષ્ટિ કહી છે.

પોતાને યથાર્થ સ્વરૂપે માનીને, તેમાં એકાગ્ર થઈને, અનંતા

જીવ મોક્ષે ગયા છે. મોક્ષ બહારમાં નથી. પોતાની પૂર્ણ નિર્મળ શક્તિ પ્રગટ કરી તે મોક્ષ. વિકારનો નાશ કર્યો ત્યાં જડ કર્મના અભાવની અપેક્ષાએ મોક્ષ થયો કહેવાય. વસ્તુદૃષ્ટિએ મોક્ષ નવો નથી, અવસ્થાદૃષ્ટિએ નવો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે અમે પ્રભુ ને તું પણ પ્રભુ છો. પુણ્ય-પાપની ક્ષણિક વૃત્તિ ઉત્પન્નાધ્વંસી છે. તેના રક્ષકસ્વભાવે તું નથી, તું વિકારનો નાશક છો, આમ ન માન તો જન્મમરણથી રખડવા સ્વતંત્ર છો. બીજો તને બળજોરીથી કોણ સમજાવે? તું સમજવા ન માગે તો તીર્થંકર ભગવાનનું પણ ન માને તેવો છો. કોઈ કોઈનું માનતું નથી. પોતાને રુચે તે માને છે. સ્વભાવનો ભરોસો જતથી બેસતાં અનંતા મોક્ષે ગયા છે.

પિસ્તાળીસ લાખ જોજનના* અઢીદ્વીપમાં એક રજકણ જેટલી જગ્યા એવી નથી કે જે સ્થાનેથી અનંતા જીવ મોક્ષે ન ગયા હોય. બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહ રહિત, નગ્ન દિગંબર મુનિ છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં ઝૂલતા હોય ત્યાં છઠ્ઠા ગુણ-સ્થાને આવતાં પૂર્વનો વેરી મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ આવી, પગ ઝાલી, ફંગોળીને મેરુ પર્વત સાથે પછાડે અથવા સમુદ્રમાં બુડાડે. મુનિ સ્વભાવમાં એકાગ્રતાનું જોર આપી મુક્તદશા પ્રગટ કરે, એટલે મોક્ષે જાય. એવા ઉપસર્ગ સહિત સમુદ્રનાં બિંદુએ બિંદુએ અને લાખ જોજનનો મેરુ પર્વત છે તે ફરતા દરેક ભાગ ઉપરથી શ્રેણિથી ઊર્ધ્વગમન કરી અનંતા મોક્ષે ગયા તેઓ ત્યાં ધ્યાન કરવા બેઠા ન હતા. ઉપસર્ગ દેહને છે, હું આત્મા ચિદાનંદ પૂર્ણ છું, કૃતકૃત્ય પરમાત્મા જ્ઞાયક જ છું, એવા ભાન વડે અંદરમાં બેહદ સામર્થ્યરૂપ તાકાત ભરી છે તેમાં જોર આપતાં, સહજ મોક્ષદશા પ્રગટ થાય છે. કારણકે દ્રવ્ય પોતે અકારણીય છે પોતે જ અનંત પુરુષાર્થરૂપ છે, તેના વિશ્વાસની બલિહારી છે બહારની પ્રતિકૂળતાએ કોઈનો મોક્ષ કે ગુણ અટકે તેવું નથી. જગતની અનુકૂળતા હોય છતાં પોતામાં પોતે ઊંધી દૃષ્ટિથી પ્રતિકૂળ હોય તો પોતાની ઊંધી રુચિના જોરે પોતે

---

* અહીં જોજન બે હજાર ગાઉનો ગણવો

જ રોકાણો છે. મૂર્છાણો છે પોતે, અને આરોપ આપે પરને કે પર અને રાગ-દ્વેષ કે લાભ-અલાભ કરાવે છે તે ક્યારે સુધરે?

અહીં પાંચ ભાવોથી યથાર્થ સ્વભાવને કબૂલીને, ભેદને ચૂકીને, અબદ્ધસ્પૃષ્ટનું ભાન કર્યું; અને સ્થૂળપણે વિકલ્પથી છૂટો પડી, સ્વ-આશ્રિત એકાગ્ર લક્ષે કર્યો તેનું નામ શુદ્ધનયનો અનુભવ-સમ્યક્દર્શન છે. તે જ મુક્તિનો પ્રથમ ઉપાય છે. નિર્વિકલ્પ સમ્યગ્દર્શન વખતે શુદ્ધનયના અનુભવપણે ગુણ-ગુણીના ભેદ રહિત ભગવાન આત્મા એકાકાર જણાયો, તેને શુદ્ધનય કહો યા આત્માની અનુભૂતિ કહો યા આત્મા કહો-એક જ છે, જુદાં નથી.

અહીં શિષ્ય પૂછે છે કે હજુ અવસ્થામાં વિકાર છે છતાં જેવો ઉપર કહ્યો તેવા આત્માની અનુભૂતિ કેમ થઈ શકે? તેના ઉત્તરમાં 'विजानीहि'ના અર્થની સંધિ છે. શિષ્યને એવી તૈયારી થઈ છે કે સાંભળતાં અંતરથી ગલગલિયાં થાય છે. અહો! આ વાત અપૂર્વ છે પ્રભો! તમે કહ્યું તે સાચું, પણ અનુભૂતિ કેમ થઈ શકે? અપૂર્વ વસ્તુનું સ્વરૂપ સાંભળતાં ઉત્સાહથી પ્રશ્ન ન ઊઠે તેણે સાંભળ્યું નથી, અને કાં વિરોધ છે કે આખો દિવસ આત્માની જ માંડી છે.

પ્રશ્ન:—અમારું માનેલું તો કાંઈ કરવાનું કહેતા નથી, પ્રથમ વ્યવહાર સુધરવાની વાત કેમ કરતા નથી?

ઉત્તર:—આત્મા પોતામાં (અંદર જ્ઞાનમાં) બધું કરી શકે, પરમાં કાંઈ કરી શકે નહિ, તેથી બહારનું કરવાનું કાંઈ કહેતા નથી પોતાને યથાર્થ જાણ્યા વિના, બહારની એકપણ વાત સાચી સમજાય નહિ, માટે દુનિયાની દરકાર છોડીને, ચોવીસ કલાક આત્માની માંડી છે. દુનિયા પોતાના વિરોધ ભાવની જાહેરાત ન કરે તો શું કરે? જેને જે ગોઠયું તે બીજાને બતાવે આત્મા વિના જેને બીજું સાંભળવું હોય તે નિશાળ અહીં નથી. એક જ વાત દાંડી પીટીને કહેવાય છે કોઈને મારે કહેવું નથી, કોઈ સાંભળે, માને કે ન માને તે ઉપર આધાર નથી. કહીએ છીએ તે સિવાય ધર્મ માટે પ્રથમ કોઈ પગથિયું નથી. આનું નહિ સમજે તો ત્રસની સ્થિતિ પૂરી કરી, અનંતકાળ

માટે અનંતાં જન્મ-મરણ કરવા એકેન્દ્રિય વનસ્પતિ નિગોદમાં ચાલ્યો જશે. એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીમાં બધા ભવ કરે તો વધુમાં વધુ બે હજાર સાગરની સ્થિતિ રહી શકે, એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેમાં યથાર્થ સત્ ન સમજ્યો તો ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તનનો અનંતો કાળ એકેન્દ્રિયમાં રહે છે. ત્યાં બધી શક્તિ હારી મહા મૂઢતાની આકુળતા વેદે છે.

નિગોદ અને એકેન્દ્રિયના-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયના—જીવની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ બધાની થઇને અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળની છે. એક પુદ્ગલ પરાવર્તનના અનંતમા ભાગે કાળ જાય તેમાં અસંખ્યાત ચોવીસીનો લાંબો કાળ જાય છે. જેમ દોરો પરોવેલી સોય નીચે પડી હોય તો ગોતતાં હાથ આવે, તેમ જો એકવાર સમ્યફ્જ્ઞાન સહિત સાચી દૃષ્ટિ કરી હોય, ને પછી ભૂલ થઇ જાય તો અલ્પકાળમાં આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઇ શકે. પણ એકેન્દ્રિયમાંથી માંડમાંડ મનુષ્ય થયો ત્યારે પણ આત્માનું યથાર્થ ભાન ન કર્યું, ધર્મના નામે કદાગ્રહમાં રોકાયો, સત્યનો અનાદર કર્યો તો તેની ત્રસની સ્થિતિ પૂરી થઇ ફડાક એકેન્દ્રિયમાં જવું પડશે. પુણ્યની લાંબી સ્થિતિ હશે તે પણ રાખી શકશે નહિ, કારણ કે ત્રસમાં રહેવાની અલ્પ સ્થિતિ તે વ્યવહાર છે અને નિગોદમાં ઘણી લાંબી સ્થિતિ હોવાથી અશુદ્ધ-નિશ્ચય છે. અવિરોધીપણે તત્ત્વને જાણીને સત્નો આદર કર્યો તો સત્ની આરાધનાનું ફળ મોક્ષ અને સત્ની દરકાર ન કરી તો વિરાધનાનું ફળ નિગોદ છે. વચ્ચે ત્રસનો અલ્પકાળ વ્યવહારમાં જાય છે. સિદ્ધ ભગવાન દરેક સમયે અનંત આનંદનો અનુભવ વેદે છે, અને નિગોદમાં ઊંધો સિદ્ધ ભગવાન દરેક સમયે અનંતી આકુળતારૂપ મૂર્ચ્છા વેદે છે. ત્યાં નરક કરતાં પણ અનંતગણું વધુ દુઃખ છે.

અનંતકાળે મહામોંઘું મનુષ્યપણું પામ્યો ત્યારે પણ સવળો થઇ, તત્ત્વનો આદર કરી, ભવની શંકા ટાળી, નિઃસંદેહ ન થયો તો તેણે કાંઇ કર્યું નથી. તેણે જે માન્યું કે કર્યું તે બધું સ્વભાવથી વિરોધરૂપ છે. જેને હજી ભવની શંકા રહે છે, સ્વભાવની હા પાડવામાં

અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે તે વાત હજી જેને બેસતી નથી, તે ભગવાન (કે જેને ભવ નથી તે)ની વાણી સમજવાની તાકાત ક્યાંથી લાવશે? અંદર સ્વભાવનું લક્ષ કર્યે અનંતો સવળો પુરુષાર્થ અને ભવનો અભાવ થાય છે એવી પ્રથમ શ્રદ્ધાની વાત ભવની શંકાવાળો સાંભળી શકે નહિ, નકાર કરે. સર્વજ્ઞે અનંતા પુરુષાર્થથી મોક્ષ થઈ શકે એમ જોયું છે ત્યારે આ કહે કે આપણાથી પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ ભગવાને દીઠું હોય ત્યારે થાય એમ કહેનારે તત્ત્વનો વિરોધ કરી ભગવાનને ગાળો દીધી છે. સ્વભાવની શ્રદ્ધા વિના જેટલા તર્ક તે બધા ઊંધા આવે.

તત્ત્વની વાત સમજવા જેવી છે. જે સમજવા માગે તેને સમજાય, જેને રુચે તે માને, કોઈ વ્યક્તિ માટે સત્ નથી સત્‌ને સંખ્યાની જરૂર નથી સત્ સતથી નભી રહ્યું છે. સત્‌ને કોઈની દરકાર નથી. ત્રણકાળમાં કોઈએ કોઈનું સાંભળ્યું નથી, કોઈ કોઈને સંભળાવતા નથી; પોતાના ભાવમાં જોડયાનાં ગાણાં ગવાય છે. રુચિનાં આમ ત્રણ છે. જેને જે ગોઠે તે માને છે.

આચાર્ય ભગવાન આ વાત કોને કહે છે? જે સમજનારો છે તે તો સમજશે જ, જડને સમજવાનું નથી, મન વિનાના ઢોર થયા તેને વર્તમાનમાં સમજવાનું નથી. લોકો કહે કે અમને ગોઠે તેવું કહેતા રહો, પણ મિઠાઈની દુકાને અફીણના ગોટા ન મળે. કોઈ કહે કે અમે અફીણના ગ્રાહક છીએ માટે અમારા માટે થોડું રાખવું પડે. પણ ભાઈ! તમે બાહ્યની વાત તો અનંતવાર માંડી.

"વ્યવહારે લખ દોહ્યલા, કાંઇ ન આવે હાથ રે;
શુદ્ધનય સ્થાપના સેવતાં, ન રહે દુવિધા સાથ રે."

મોંઘાં ટાણાં પામી, અપૂર્વ સમ્યક્‌દર્શનનો નિર્ણય આત્મામાં ન કર્યો તેણે કાંઇ કર્યું નથી કાંઇ આલંબન જોઇએ, પુણ્ય વિના ન ચાલે, શુભ કરતાં કરતાં ગુણ થશે એમ ભેદરૂપ વ્યવહારનો આશ્રય જીવે અનાદિનો કર્યો છે, પણ હું અકર્તા છું, વિકારનો નાશક છું, પરની મદદ વિના અંદરમાંથી ગુણ ઊઘડે તે વાત તેને બેઠી નહિ.

તેથી આચાર્યદેવ કહે છે કે અબદ્ધસ્પૃષ્ટ સ્વભાવ પ્રથમ લક્ષમાં લેવો જોઈએ. વિરોધ રહિત યથાર્થ દૃષ્ટિ કર્યા વિના તેનો અનુભવ થઈ શકે નહિ.

તા. ૨૩-૮-૪૩

દેહની ક્રિયા દેહની યોગ્યતા મુજબ થાય છે તે જીવને આધીન નથી. દેહની ક્રિયાથી પુણ્ય, પાપ કે ધર્મ ત્રણકાળમાં થતાં નથી, કારણ કે જડમાં કાંઈ થાય તેથી જુદા અરૂપી તત્ત્વને શું? શરીર સુકાયું, આટલા હેરાન થયા માટે અંદર ગુણ થયો હશે, એમ અજ્ઞાની માને છે પણ વીતરાગદેવ કહે છે કે તે વાત ખોટી છે. પરથી આત્માને કાંઈ ન થાય અનંતનાર પુણ્યની મીઠાશમાં જીવ રોકાયો છે. તેનાથી જુદી ચીજ શું રહી જાય છે કે જે સમજ્યે ભવ ન રહે, તે વાત આચાર્યદેવ કહેવા માગે છે.

અવસ્થાના ક્ષણિક ભેદને ગૌણ કરનાર શુદ્ધનય આત્માને કેવો બતાવે છેઃ—

(૧) અબદ્ધસ્પૃષ્ટ વસ્તુપણે શુદ્ધ ક્ષણિક સંયોગી ચીજ દ્રવ્યકર્મ છે તેના બંધ-સ્પર્શ રહિત, રાગાદિ સંકલેશપણા રહિત, પરદ્રવ્યો સાથે નહિ ભળવા યોગ્ય, અસંગ, એમ સ્વતંત્ર વસ્તુપણે શુદ્ધ બતાવે છે. નિર્લેપસ્વભાવી કમળપત્રના દૃષ્ટાંતે

(૨) અનન્ય સ્વક્ષેત્રથી શુદ્ધ, નર, નારક, દેવ, પશુ દેહાકાર પરક્ષેત્રથી જુદો અને પોતાના અરૂપી અસંખ્ય પ્રદેશથી એકમેક છે. વર્તમાન દેહાકાર પૂરતો કે તેના વિકલ્પ પૂરતો નહિ, તેની મારામાં નાસ્તિ છે, હું ત્રિકાળી એકરૂપ છું.

(૩) નિયતઃ સ્વકાળથી અભેદ વર્તમાન ક્ષણેક્ષણે અવસ્થા બદલાય તેટલો નથી, પણ ત્રિકાળ ટકનાર હોવાથી ત્રિકાળી શક્તિથી નિત્ય, સ્થિર, 'નિશ્ચલ એકરૂપ જ્ઞાયકભાવે છું. અવસ્થાભેદ ઉપર જોયા કરે તો વિકલ્પ તૂટતો નથી, પણ રાગનો ઉત્પાદ થાય છે. તેમાં સમુદ્રનું દૃષ્ટાંત છે

(૪) અવિશેષ: સ્વભાવથી અભેદ. ગુણ–ગુણીભેદ વસ્તુદૃષ્ટિમાં નથી સામાન્ય એકભાવસ્વરૂપ ધ્રુવ છું. સોનાના દૃષ્ટાંતે. એ ચાર બોલથી આત્માને જાણ્યો તેનું ફળ નિઃસંદેહ અનુભવ બતાવે છે.

(૫) અસંયુક્ત: વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થામાં, પર નિમિત્તમાં જોડાવાથી ઉત્પન્ન થતા પુણ્ય-પાપના ભાવોથી ભિન્ન, પરપર્યાયમાં જોડાણરૂપ રાગદ્વેષની એકાગ્રતાના વેદનથી, મોહકર્મમાં હું સંયુક્ત છું એમ બ વભાવે બ વાયો હતો તે સંયોગાધીન દૃષ્ટિ સ્વલક્ષ વડે તોડીને પરરૂપે-રાગરૂપે હું નથી, એમ ત્રિકાળી નિર્મળ એકાકાર સ્વભાવને લક્ષમાં લઈ, પૂર્ણ અસંગ ધ્રુવ સ્વભાવનું ઘોલન કરતાં, સ્વભાવમાં એકાગ્ર દૃષ્ટિનું જોર આપતાં સમ્યક્‌દર્શન, જ્ઞાન અને અંશે સ્થિરતારૂપ નિર્મળ પર્યાય ઊઘડી, ભૂલરૂપ અને વિકારરૂપ અવસ્થાનો નાશ થાય છે. ત્રિકાળી એકાકાર અખંડ જ્ઞાયક છું એમ શુદ્ધનયનું જોર થતાં પોતાનું અબદ્ધસ્પૃષ્ટપણું અનુભવમાં આવે છે

શુદ્ધનયનો વિષય તે જ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે અબદ્ધસ્પૃષ્ટ આદિ પાંચ ભાવોથી શુદ્ધ આત્મા આવો છે એમ કહેતાં જ પાત્રતાથી ઝીલનાર શિષ્ય અ તરથી ઊછળીને તેના અનુભન માટે પ્રશ્ન કરે છે.

(આમાં ઉત્તમબોધ અપૂર્વ દેશનાલબ્ધિપણે ગ્રહણ કરનાર ઉપાદાન અને સતને કહેનાર સાક્ષાત જ્ઞાની નિમિત્તની અલૌકિક સંધિ કરી છે.)

હે ભગવન્! આપે ઉપર કહ્યું તે લક્ષમાં લીધુ છે. ઊંડાણથી સતનો આદર કર્યો છે, ત્યાંથી પાછા ફરવાનો નથી, પણ તેની અનુભૂતિ કેમ થાય? આપે કહ્યું કે પરના બંધ-સ્પર્શ વિનાનો, પુણ્ય-પાપની આકુળતાના વેદન રહિત એવો પવિત્ર વીતરાગસ્વભાવી પૂર્ણ છું, એ વાત અ તરથી બેઠી છે, તે એકનો જ આદર છે પણ વર્તમાન અવસ્થામાં દેહાદિનો સંયોગ અને તેમાં જોડાવાથી આકુળતાનું વેદન થાય છે, તેનાથી જુદો સિદ્ધ ભગવાન જેવો શી રીતે અનુભવવો? અવસ્થામાં સયોગ છે છતાં અબંધ અનુભવવાની રીત કઈ છે, તે અપૂર્વ અનુભવ મા   છે.

આમાં ઘણા ન્યાય નીકળે છે. (૧) સંસારની તુચ્છતા માત્ર મોક્ષસ્વભાવની જ ઉત્કૃષ્ટતા માની તેનો જ આદર કર્યો (૨) તેને જ પામવાની તૈયારી છે. (૩) આપે ઉપર કહ્યું તે રીતે વસ્તુનું મેં લક્ષ કર્યું છે તે કબૂલાત. (૪) આપે જે ભાવે કહ્યું તે ભાવે જ સમજ્યો છું, તેમાં ફેર નથી. (૫) આપે સત્ય જ કહ્યું છે. પુરુષપ્રમાણે વચનપ્રમાણ એમ મારા જ્ઞાનથી નક્કી કર્યું છે આ વાત પૂર્વે અનંતકાળમાં સાંભળી નથી એવી અપૂર્વ છે, એમ બેઠું ત્યારે તે આગળ વધી અંદર અનુભવ માટે પ્રશ્ન કરે છે, ત્યાં બીજું કાંઇ યાદ કરતો નથી. (અનંતવાર અગિયાર અંગ, નવ પૂર્વ ભણ્યો, તીર્થંકર ભગવાન પાસે સાંભળ્યું છતાં આત્મા ન સમજાયો, અનંતવાર પાછો ફર્યો એવી કોઇ વાત યાદ કરતો નથી, અટકવાની વાત કરતો નથી.)

જે રીતે આચાર્ય અપ્રતિહત ભાવે મોક્ષની વાત કરે છે તેવી જ અપ્રતિહત ભાવે હા પાડનાર શિષ્ય હોવાથી બેઉ એક જાતના થઈ ગયા. વચ્ચે અટકવાનું આંતરૂં રાખ્યું નથી. પાંચ બોલથી આત્માનું સ્વરૂપ ગુરુ પાસેથી સાંભળ્યું, પછી અંતરમાં વિચાર કરીને, મેળ કરવા માટે, અનાદિનું સંસારચક્ર ફેરવવા માટે સમ્યગ્દર્શનની વાત પૂછે છે.

અનાદિનો નિયમ છે કે એકવાર યથાર્થ સત્સમાગમે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની વાણી કાને પડવી જોઇએ, પછી તે ભવે કે બીજા ભવે પોતાની મેળે તત્ત્વમનનથી જાગે, પણ પ્રથમ ગુરુગમ વિના એકલો શાસ્ત્ર વાંચે, કોઇની મારફત વાતો સાંભળે, કલ્પના કરે તો તત્ત્વ સમજાય તેવું નથી. આ શ્રવણને શાસ્ત્રભાષામાં દેશનાલબ્ધિ કહે છે.

અનાદિની નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિરૂપ અવિવેક ફેરવી ત્રિકાળ ટકનાર ધ્રુવ સ્વભાવ તરફ જો, તો ભૂતાર્થ દૃષ્ટિ વડે ક્ષણિક વિકારનો નાશ થઇ શકે છે. વિકાર વખતે સંયોગ અને નિમિત્તાધીન વિકારથી તું જુદો ન હોય તો જુદાપણું જાણી શકાય નહિ, વિકાર ટાળી શકાય નહિ ટળે નહિ તે સ્વભાવ કહેવાય માટે વિકાર અને સંયોગની તાતમાં નાસ્તિ છે, તેથી તેનાથી ભિન્ન આત્માની અનુભૂતિ થઇ શકે છે.

જેમ કમળનું પત્ર જળમાં ડૂબેલું હોય તેનો જળથી સ્પર્શ-રૂપ વર્તમાન અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં, જળના સંયોગ તરફની નિમિત્તાધીન દ્રષ્ટિથી જોતાં, વર્તમાન અવસ્થામાં તે કમળપત્ર જળને અડેલું છે, એ વાત વ્યવહારે સાચી છે તોપણ જળથી જરાય નહિ સ્પર્શાવાયોગ્ય એવા કમલિનીપત્રના નિર્લેપ સ્વભાવની સમીપ જઇને જોતાં, કમળપત્ર જરા ઊંચું કરી જોતાં, જરાય જળને અડ્યું નથી. કમળપત્રને પાણીના સંયોગ તરફની વ્યવહાર–બાહ્યદ્રષ્ટિથી જોતાં, પાણીનું સ્પર્શવું સાચું લાગે છે; પણ તેના નિર્લેપ સ્વભાવની સમીપ જઇને જોતાં એટલે કે સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી પાંદડાનો સ્વભાવ જોતાં તે અસ્પર્શી સ્વભાવે હતું તેવું દેખાય છે. પાણીના સંયોગમાં કમળપત્ર તો તેના સ્વભાવે કોરું જ છે પણ તું સમીપ જઇને જો તો તને પણ કોરું જ દેખાશે; તેમ આત્મા અબદ્ધસ્પૃષ્ટપણે છૂટો જ છે, પણ તું સમીપ થઇને જો તો તને પણ તેવો જ જણાશે. વર્તમાન સંયોગાધીન દ્રષ્ટિથી જોતાં વ્યવહારે અવસ્થામાં બંધન–સંયોગપણું છે તો પણ મૂળ અસંયોગી સ્વભાવપણે, પુદ્‍ગલથી જરાય નહિ સ્પર્શાવા યોગ્ય એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઇને–એકાગ્ર અનુભવ કરતાં, પરથી બંધનપણું–સંયોગપણું અભૂતાર્થ છે.

તા. ૨૪–૮–૪૩.

વર્તમાન કર્મના સંયોગરૂપ ક્ષણિક અવસ્થાને ગૌણ કરી, પોતાના ત્રિકાળી ટકનાર પૂર્ણ સ્વભાવને માનવો, જાણવો અને તેમાં સ્થિરતા કરવી, એ રીતે સ્વાશ્રિત દ્રષ્ટિથી પૂર્ણ અસંગ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરવી તે અનંત જન્મ–મરણનો નાશ કરવાનો અને પૂર્ણ પવિત્રતાને પ્રગટ કરવાનો પ્રથમનો જ ઉપાય છે.

લાકડાની નાનામાં નાની કટકી ગમે તેવા પાણીના લોઢમાં તરે છે, બૂડતી નથી. એ જ લાકડાના રજકણ લોઢારૂપ અવસ્થામાં હતા ત્યારે એમ લાગતું કે આ કોઇ દિવસ તરશે નહિ, પણ અવસ્થા બદલતાં પાણીની ઉપર તરવાનો સ્વભાવ (જે લોઢારૂપ અવસ્થામાં અપ્રગટ હતો તે) પ્રગટ થાય છે, તરવાની શક્તિ રજકણમાં હતી

તે જ પ્રગટ થઇ છે. આ તો દૃષ્ટાંત છે. જડ રજકણને પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી, પણ આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી સદાય મોક્ષસ્વભાવી છે. તેમાં અવસ્થામાં વિકાર છે, પણ તે વિકારનો નાશક અને ગુણનો રક્ષક મુક્ત સ્વભાવ સદાય છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓમાં સ્વતંત્રપણે બંધન-મુક્તપણે થવાની તાકાત સદાય તેના (પરમાણુના) આધારે છે. તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ગુણો સદાય એકરૂપ રહીને અવસ્થાઓ અનંત પ્રકારે બદલાવ્યા કરે છે. તેની ક્રમબદ્ધ (નિયમિત) અવસ્થાની વ્યવસ્થા કરનાર પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તે પુદ્ગલની તથા દેહાદિની અવસ્થાને હું બદલાવું છું અગર તો મારી પ્રેરણાથી તેમ થાય છે એમ માને અથવા તો તેનો કર્તા કોઈ ઈશ્વર છે એમ માને તેને દરેક વસ્તુની સ્વતંત્રતાની ખબર નથી.

અહીં એમ નક્કી કરાવવું છે કે દરેક આત્મા પોતાપણે સ્વતંત્ર છે, અને પોતાના ગુણ-પર્યાયપણે જ છે, પરપણે નથી. પોતામાં નિમિત્તાધીન ક્ષણિક વિકારી અવસ્થા થાય તે વિકાર પૂરતો આત્મા નથી. કર્મનો સંયોગ અને વિયોગ તે જડની અવસ્થા છે, તે સાથે વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થાનો સંયોગ છે છતાં જુદા જુદા સ્વભાવપણે જોતાં પોતાના સ્વભાવનું સ્વતંત્રપણું દેખાય છે.

રજકણને જો વર્તમાન લોઢાની અવસ્થાપણે જ દેખો તો પાણીમાં બૂડવાપણું છે, તેમ આત્માને સંયોગ-આધીન વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો દેખો તો તે બંધનવાળો છે તે સત્ય છે. જેમ લાકડું ત્રિકાળ પાણી ઉપર તરવાના સ્વભાવવાળું છે તેમ આત્મા રજકણોથી જુદો, રાગાદિના નાશકસ્વભાવે છે. પણ વર્તમાન-અવસ્થામાં (લોઢાની જેમ અજ્ઞાનદશામાં) ભવમાં બૂડવાની યોગ્યતાવાળો છે, પણ જો હું તે રાગાદિથી તથા પરથી જુદો છું, ઊણો કે ઉપાધિવાળો નથી એમ સ્વલક્ષે સ્વભાવને માને તો તે શુદ્ધ જ છે, કર્મોથી જુદો જ છે.

હું પરથી જુદો છું, સ્વતંત્ર તાકાતપણે છું એવા સ્વભાવને નહિ માનનારને અવસ્થામાં સંયોગાધીન દૃષ્ટિથી સંસારમાં રખડવું સત્યાર્થ છે. તોપણ જેને પાણી જરાય સ્પર્શવા યોગ્ય નથી એવા

કમળપત્રને લાખ વર્ષ સુધી ગમે તેટલા પાણીમાં બોળી રાખીને પછી ગમે તે વખતે ઉપાડો તોપણ પાણીમાં બોળ્યા પહેલાં જેવો કોરાપણાનો સ્વભાવ હતો તેવો જ વર્તમાનમાં પણ છે; તેમ અજ્ઞાનદશામાં હું પરથી બંધાયેલો છું, દેહાદિરૂપે છું, વિકારી અવસ્થા પૂરતો છું એમ માન્યતાની ભૂલે બંધનપણું-બૂડવાપણું માન્યું હતું પણ અસંયોગી જ્ઞાયકસ્વભાવને જુદો પાડીને દેખો તો રાગાદિપણે કે બંધન પણે કે કોઈ સંયોગરૂપે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ કદીપણ થઈ ગયો નથી

આત્મામાં પર ચીજની ત્રિકાળ નાસ્તિ છે. પર ચીજ તેનાપણે (પરપણે) છે-આત્માપણે નથી. રૂપી જડ પરમાણુઓમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ગુણ અને સુવાળપ, લૂખાશ, ચીકાશ વગેરે તે ગુણોની પર્યાય છે. તે બધું જડકણોનું જ સ્વરૂપ છે, આત્માનું નથી. આત્મા તો તે જડને તથા તેના ગુણ-પર્યાયને જાણનારો છે પોતાને ભૂલીને પરને પોતાનાં માની, તેમાં રાગ કરી અટકયો, તેના ફળમાં નરક, નિગોદ, દેવ, મનુષ્ય વગેરે ચોરાશીના અવતારમાં રખડે છે, તે રખડવાનું (સંસારઅવસ્થા) વ્યવહારે સત્ય છે. પણ જો મૂળ શાશ્વત આત્મસ્વભાવને નિશ્ચયદૃષ્ટિવડે દેખો તો તે ક્ષણિક અવસ્થાના ભેદ અભૂતાર્થ છે. અવસ્થાદૃષ્ટિથી ચારગતિરૂપ ભવભ્રમણ છે તે ભ્રમ નથી પણ સત્ય છે તોપણ નિશ્ચયથી તે અવસ્થા આત્મામાં ત્રિકાળ રહેનાર નથી, આત્માનો સ્વભાવ નથી, માટે તે અભૂતાર્થ છે

દેહદૃષ્ટિ રાખે ત્યાંસુધી દેહથી જુદાપણું માની શકાતું નથી. અવસ્થાદૃષ્ટિ હોય ત્યાંસુધી સ્વભાવનું યથાર્થ ભાન થાય નહિ. જુદો સ્વતંત્ર સ્વભાવ જાણ્યો નથી તેથી પરને પોતાનું માનીને જીવ રાગ-દ્વેષ કર્યા કરે છે. એકમાત્ર પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણ્યા વિના બીજું બધું અનંતવાર જીવે કર્યું છે વિકાર તથા બંધનના સંયોગથી તું જુદો છો, તેની તારામાં નાસ્તિ છે પ્રભુ! તું પરથી જરાય સ્પર્શાયો, બંધાયો કે દબાયો નથી. એવી સ્વતંત્ર સ્વભાવદૃષ્ટિના જોરમાં ભવથી પાર થવાની પારાયણ મંડાય છે. એકવાર તો ઊછળીને હા પાડ. જે ભાવે અનંત જીવો ત્રિલોકનાથ પ્રભુપદને પામ્યા, પૂર્ણ થયા, તેવો જ હું છું અને તેવા ભાવને જાહેર કરું છું કે મંશમાં પૂર્ણ

મુક્ત-સિદ્ધસ્વભાવ વર્તમાનમાં છે, સિદ્ધ પરમાત્માની જાતનો જ છું. વર્તમાનમાં પણ સિદ્ધ સમાન પૂરો છું, એવા પૂર્ણ સ્વભાવનો વર્તમાન ભેદને ગણતો નથી, પુદ્ગલથી જરાય સ્પર્શાયેલો નથી. આ બધી કોની વાત ચાલે છે? કેવળી ભગવાન થયા તેની નથી, પણ કેવળી થવા માટે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની વાત ચાલે છે અને તે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની અપૂર્વ રીત કહેવાય છે.

કોઇ કોઇનું હિત કે અહિત ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં કરી શકતું નથી. સૌ પોતપોતાના ભલા-ભૂંડા જેવા ગોઠવ્યા તેવા ભાવ જ કરી શકે છે. કોઇની અવસ્થાને કોઇ કરી શકે કે પ્રેરણા કરે તેમ થાય એવી પરાધીન કોઇ વસ્તુ જગતમાં નથી. વીતરાગના માર્ગમાં દરેક વસ્તુની સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. દરેક આત્મા પોતાપણે છે, પરપણે નથી. પરમાં કર્તા-ભોક્તાપણે નથી. આ પ્રમાણે માન્યું તેને પરમાં પોતાપણું માની, રાગદ્વેષમાં અટકવાનું રહ્યું નહિ, એટલે પોતાનામાં જ જોવાનું રહ્યું; તેથી અનંત પરવસ્તુ સાથે કર્તૃત્વભાવનો અનંતો રાગ ટળી ગયો અને જાણ્યું કે અરે! અજ્ઞાનદશામાં આ વાતની મને ખબર ન હતી, દરેક આત્મા પોતે જ પોતાના ભાવથી પોતાને ભૂલીને પોતાનું બગાડે છે અને પોતે જ પરથી જુદા પોતાના સ્વતંત્ર સ્વભાવને જાણીને પોતાનું સુધારી શકે છે. દરેક વસ્તુનું આવું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ બતાવનાર વીતરાગ સર્વજ્ઞ જ છે, અને આવું સ્વરૂપ કબૂલનાર પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ જેવા જ છે-થવાના છે.

ધર્મ એટલે જ્ઞાનાનંદરૂપ આત્માની ચીજ-પોતીકો સ્વભાવ-સ્વતંત્રભાવ તે સદાય પોતામાં છે, પોતાના આધારે જ ઊઘડે છે. શરીરાદિ કોઇ સંયોગ મારા નથી, કોઇ સાથે મારે સંબંધ નથી; એમ સ્વભાવ સમીપ જઇને અંતરદૃષ્ટિથી જોતાં ક્ષણિક બંધન-સંયોગરૂપ અવસ્થા અભૂતાર્થ છે, નાશ પામવા યોગ્ય છે. પ્રભુ? તું પૂર્ણ છો, મુક્ત છો. અંદર નજર કર.

"મારાં નયણાની આળસે રે, હેતે ન દીઠા હરિ."

બીજું બધું ભૂલીને એકવાર સ્વભાવ સમીપ થા, અંદર

સ્વભાવને પરથી જુદા લક્ષણપણે દેખીને તેમાં એકાગ્ર થતાં વિકારનો નાશ થઈ, વર્તમાનમાં સાક્ષાત્ છૂટાપણાનો-મુક્ત સ્વભાવનો અનુભવ તારાથી થઇ શકશે. અજ્ઞાનમાં જ અનંતકાળ ગયો, હવે મોળી-પુરુષાર્થ હીન વાત સાંભળતો જ નહિ વસ્તુસ્વભાવ આ કહ્યો તેવો જ છે, એમાં શંકા છે જ નહિ. આ સમયસાર (શુદ્ધઆત્મા) ની વાત બેઠી અને અશુદ્ધતા ન ટળે, મોક્ષ ન મળે, એવી વાત જ આચાર્યદેવ પામે નથી સાંભળનાર લાયક જીવ અને સંભળાવનાર સંત મુનિ-બંનેને એક જ પ્રકારમાં મૂકયા છે. સતની વાત સાભળી તારું પ્રભુપણું તને તારાથી બેઠું જ છે, હું કહું છું એમ જ છે

> હરતાં ફરતાં પ્રગટ હરિ* દેખું રે,
> મારું જીવ્યું સફળ તન લેખું રે;
> મુક્તાનંદનો નાથ વિહારી રે,
> શુદ્ધ જીવન દોરી હમારી રે.

રાગદ્વેષમોહરૂપી પાપના ઓઘને હરે તેવો ભગવાન આત્મા હરિ છે સ્વભાવમાં જ પ્રભુપણું દેખનારો બધાને પ્રભુ જ ભાળે છે. તેની દ્રષ્ટિમાં પ્રભુ થવાને અપાત્ર કોઈ છે જ નહિ. અને અજ્ઞાની જેની દ્રષ્ટિ દેહાદિ-પર ઉપર છે તે બધાને ઊણા, અપાત્ર કે પરાધીન ભાળે છે અપાત્ર અને તું યે અપાત્ર એમ પોતાને જ વાત બેઠી તેનો બીજામાં પણ આરોપ કરે છે, બીજાને પોતા જેના માની લે છે. જ્ઞાની હરતાં ફરતાં બધાને પરમાત્મા દેખે છે, ક્ષણિક અવસ્થાના વિકારને સ્વભાવની દ્રષ્ટિમાં મુખ્ય કરતા નથી. હું પ્રભુ અને તુ પણ પ્રભુ, બધા આત્મા પ્રભુ એમ રાતદિવસ ચૈતન્ય ભગવાનનાં જ ગાણાં ગાયા કરે છે.

ભગવાન ચિદાનંદ મુક્તસ્વભાવી આત્મા બંધન-સંયોગથી ત્રિકાળ નિરાળો છે, તે પૂર્ણ પવિત્ર સાધ્યસ્વભાવને જ નિરંતર સ્વાશ્રયથી નિહાળું છું તે શુદ્ધ દ્રષ્ટિ સ્વસાધ્ય જીવનની દોરી-પરિણતિ છે, જે સ્વતંત્ર . પ સ્વભાવને જોનારી દ્રષ્ટિથી જ્ઞાની

*पापं-अघं हरति

આખા જગતમાં બધા પ્રાણીઓને મુક્તાનંદરૂપે, બંધન-રહિત પૂર્ણ પ્રભુરૂપે જ ભાળે છે. દરેક આત્મા પોતાના સ્વભાવે પ્રભુ છે. પ્રથમ તારી માન્યતામાં બંધન ટળી પૂર્ણ પ્રભુપણું દેખાય તેની વાત કહેવાય છે, ના પાડીશ નહિ, હા જ લાવજે. સ્વભાવના ભાન સહિત સ્વરૂપમાં આગળ વધ, પાછો પડવાની કે અટકવાની વાત વચ્ચે લાવીશ નહિ.

તું અમારી પાસે અંતર અનુભવની વાત પૂછવા આવ્યો એટલે સંસારને કાંઠે તો આવી જ ગયો. હવે બીજું સંભારી પાછો પડીશ નહિ. સ્ત્રી, પુરુષ, કે નાના-મોટા દેહ-ખોળિયાં ઉપર ન જો. તેને સ્વ કે પરનું ભાન નથી, તે તો આંધળાં છે. તું દેહથી જુદો વર્તમાનમાં જ દેહથી મુક્ત છો, ના ન પાડ. દેહ ઉપરની મમતા છોડી તારામાં અંતરદૃષ્ટિથી જો, તારા સ્વભાવની હા પાડવાની શક્તિ તારામાં જ છે; તારું મુક્તપણું બીજા કબૂલે અને તું ન માન, તે કેમ ચાલે!

બાળક અમુક વખત રખડયા કરે ત્યારે માતાનું ધ્યાન હોય નહિ, પણ તે થાકીને જ્યારે માતા પાસે આવે ત્યારે માતા ગાણાં ગાઈને બાળકને ઊંઘાડી દે છે; તેનાથી ઊલટું તું અનાદિનો સંસારમાં રખડતો હતો ત્યારે તારા ઉપર અમારી દૃષ્ટિ ન હતી, પણ (આચાર્ય કહે છે કે) જ્યારે અમારે સ્વરૂપમાં સમાઈ જવાના, વિકલ્પ તોડીને સ્થિર થવાના અવસર આવ્યા અને તું સંસારના ભ્રમણથી થાકીને અમારી પાસે આવ્યો ત્યારે બીજું બધું ભૂલીને અમારો અનુભવ સમજી લે, પ્રથમ ધડાકે એક વાત સાંભળી લે કે તું જ્ઞાયકસ્વરૂપ છો, મુક્ત જ છો. તારા સ્વતંત્ર સ્વભાવની હા લાવ. (સંસારમાં માતા બાળકને ઊંઘાડે છે, અહીં આચાર્ય મુક્ત થવાનું કહી અનાદિથી ઊંઘમાં પડેલાને જગાડે છે.)

કોઈ કહે: આખી જિંદગી બીજા સંસારનાં કામમાં જ રોકાણા, હવે ઘડીમાં સમજી શકીશું? શું બધા જ આ વાત સમજી શકતા હશે?

જવાબ: જે જે સમજવા તૈયાર થયા તે બધાને જરૂર સમજાય ન સમજાય એવું ત્રણકાળમાં નથી. જેને પોતાની દરકાર

બંધી, સત્‌ની રુચિ નથી તે બીજાની માંડે છે, અને અમને સમજાશે નહિ એમ શંકા કરીને પ્રથમથી જ સમજવાનાં બારણાં બંધ કરી દે છે.

આ સ્થૂળ શરીર છે, તેની અંદર આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે, તે પરમાણુ છે. તેનાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય રૂપી છે, અચેતન છે; અને તું સદાય અરૂપી ભગવાન ચૈતન્યપણે હોવાથી તેનાથી સદાય ભિન્ન સ્વભાવે છો. પાણી અને કાંકરા એકક્ષેત્રે ભેગાં રહ્યાં છતાં કાંકરા પાણીરૂપ કે પાણી કાંકરારૂપ કદી પણ થતાં નથી; તેમ આત્મા અને દેહ એકક્ષેત્રે રહ્યા છતાં અનાદિથી જુદા જ છે. એકવાર જુદા ચૈતન્યસ્વભાવ સમીપ આવીને અંતરદૃષ્ટિથી જો અને શ્રદ્ધા કર! તે જ સમ્યગ્દર્શન છે. મુક્ત સ્વભાવની હા પાડી, અંદરથી ઊછળીને સત્‌નો આદર કર્યો તે શ્રદ્ધા જ મોક્ષનું બીજ છે સ્વપ્નદશામાં પણ તે જ વિચાર, તેનો જ આદર અને તેના જ દર્શન થયા કરે.

એનું સ્વપ્ને જો દર્શન પામે રે,
તેનું મન ન ચઢે બીજે ભામે રે.

ભવ કરવાની ભ્રમણા ટળી ગઈ એ તો ચૈતન્ય જાતે જાગતો જાહેરાત કરે, તેના નિર્ણય માટે કોઈને પૂછવા જવું પડે નહિ.

પહેલે જ ધડાકે શુદ્ધ પરમાત્મા છો, એ દૃષ્ટિથી જ વાત ઉપાડી છે પરાશ્રયરૂપ ભેદને ભૂલી જઈ મુક્ત સ્વભાવની હા પાડ અને તે દૃષ્ટિનું જોર લાવી તેનાં જ ગાણાં ગાયા કર અનાદિની ભ્રમણા ટાળવાનો બીજો ઉપાય નથી. સ્વભાવ માટે બહારના કોઈ સાધનની ગણમાળમાં જરૂર પડતી નથી. જેમ અનાદિનું અંધારું હોય તે ઉલેચવામાં પાવડા, કોશ કે સૂપડાં કામ આવે નહિ, પણ પ્રકાશ જોઈએ; તેમ આત્મામા અનાદિનો અજ્ઞાનરૂપી મહા અંધકાર ટાળવા માટે બહારમાં કાંઈ મહેનત કરવી પડતી નથી, પણ જ્યાં સમ્યક્‌જ્ઞાનરૂપી જ્યોતિ પ્રગટી ત્યા અનાદિનો અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર એક ક્ષણમાત્રમાં નાશ પામે છે.

ગાયની ડોક ફરતુ દોરડું નાખી 'ગાયની ડોક બાંધી' એમ બોલાય છે, પણ ડોક અને દોરડું દોરડામાં એમ બને જુદા

જ છે; તેમ કર્મના પરમાણુઓ તથા દેહનો સંયોગ તેની અવસ્થા વખતે એક ક્ષેત્રમાં તેના કારણે સંયોગપણે રહ્યાં છે. તે અમુક કાળની મર્યાદાથી આવે છે અને જાય છે. તે આત્મા સાથે એકમેકપણે રહેતાં નથી. આત્મા સદાય પોતાપણે છે, જડ દેહાદિ રજકણપણે ત્રણકાળમાં નથી. જે વસ્તુ જ પોતામાં નથી તે પોતાને દબાવે કે કાંઇ લાભ–હાનિ કરી શકે જ નહિ.

ગાયની ડોકમાં જે દોરડું છે તે ડોક કરતાં પહોળું છે, પોતાની ડોક તરફ ગાય નજર કરે અને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરે તો જણાય કે અહો ! મારી ડોક કરતાં તો આ દોરી પહોળી છે. એમ પ્રથમ વિશ્વાસ કરે તો પછી દોરડી વચ્ચેથી ડોક સરકાવીને છૂટી જ છે તેથી છૂટી થઇ શકે છે. તેને ભાન ન હતું ત્યાંસુધી તે પોતાને બંધાયેલી માનતી હતી; તેમ હું બંધનથી છૂટો છું તેટલો યથાર્થ વિચાર કરનાર આર્ય (જાણકાર) થયો છે, તેને કર્મનું દૃઢ બંધન રહે નહિ, અને દૃઢ બંધન હોય તો હું આવો સ્વતંત્ર છું એવા વિચારનો અવકાશ નથી. જે સત્ સાંભળવા જેટલો તૈયાર થઇને આવ્યો તેનાં બંધન કઠણ હોય નહિ. તેનું ઓશિયાળાપણું ટળી જાય, ખાવાપીવાની કે રોગાદિની ઉપાધિ મટી જાય, અશરીરી થઇ જવાય તેવી વાત છે.

પાણીના લોઢના લોઢ વચ્ચે રહેલી લાકડાની નાની કટકી પણ પાણીમાં તરવાનો તેનો સ્વભાવ છોડતી નથી, તો હું ચૈતન્ય મારો જાણવાનો સ્વભાવ કેમ છોડું ? લાકડાને તેના સ્વભાવની ખબર નથી, પણ તેનો નિર્ણય કરનાર બધાના સ્વભાવને જાણનારો ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા છે પ્રથમ સ્વભાવ સમીપ જઇને માન્યતા ફેરવ પરની પંચાતમાં પાવરધો થાય પણ પોતાના સ્વભાવની દરકાર ન કરે, પ્રભુ થઇને તું તારા મહિમાનો અનાદર કરે, એ તો "ઘરનાં છોકરા ઘંટી ચાટે અને પાડોશીને આટો" જેવું થાય.

દેહાદિ સંયોગના ભેદ તારાપણે નથી. જે પોતાપણે નથી તેને પોતાના માનવાથી ચોરાશીના અવતાર છે. જેમ માટીનો, ઢાંકણું, ઘડો, ઝારી, શકોરું આદિ પર્યાયોથી અનુભવ કરતાં અનેક આકાર-

રૂપ અન્યપણું ભૂતાર્થ છે–સત્યાર્થ છે, તોપણ સર્વતઃ અસ્ખલિત–
(સર્વ પર્યાયભેદોથી જરાય ભેદરૂપ નહિ થતા એવા) સળંગ માટી-
પણાના એકાકાર સ્વભાવની સમીપ જઇને અનુભવ કરતાં અન્યપણું
અભૂતાર્થ છે–અસત્યાર્થ છે. માટીને અનેક આકારે જોવાની દૃષ્ટિ
છોડી સામાન્ય માટીપણું જોતાં, ઘટ વગેરે બધી અવસ્થામાં એકાકાર
એવી માટી જ વ્યાપેલી દેખાય છે. એવી રીતે આત્માને મનુષ્ય,
દેવ, નારક, ઢોર વગેરે અનેક પુદ્ગલના આકારથી જુઓ તો અનેરી
(જુદીજુદી) અનેક અવસ્થાઓ સંસાર દશામાં થાય છે તે અનેક
પર્યાયના ભેદ વ્યવહારે સત્યાર્થ છે. ચોરાશીના અવતારરૂપ વિભાવ
વ્યંજનપર્યાય*–નિમિત્તાધીન અનેક દેહના આકાર જેવો આત્માનો
આકાર નાનો મોટો થાય છે, તે વ્યવહારે સાચું છે.

કોલસાને બાળવામાં આવે તો તે કોલસાના જ આકારે અગ્નિ
થઇ કહેવાય છે, તેમ જીવ નાના–મોટા દેહનો સંયોગ પામી ક્ષણમાં
મોટા હાથીના આકારે થાય અને ક્ષણમાં સૂક્ષ્મ કંથવા જેવડો થાય
છતાં તે દરેક અવસ્થામાં આત્મપ્રદેશ અસંખ્યાતા એક સરખા જ છે.

જેમ માટી નિત્ય એકાકાર છે તેમ ચૈતન્યસ્વભાવ સ્વક્ષેત્રથી
નિત્ય અભેદ એકાકાર છે, તે સ્વભાવ સમીપ જઇને એકાકાર દૃષ્ટિથી
જોતાં નર, નારક વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયના અનેક ભેદો અભૂતાર્થ છે
અનેક દેહમાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર તથા શત્રુઆદિ અનેકપણાની ઠીક–
અઠીક ભેદની દૃષ્ટિ રાખી જોતાં રાગ–દ્વેષ ટળશે નહિ, કેમકે વર્તમાન
પર્યાયદૃષ્ટિ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે દેહાદિ આકારમાં કે બાહ્ય સંયોગમાં
કાંઈ ઠીક–અઠીકપણું નથી, પણ અજ્ઞાની કલ્પના કરે છે. બાપ માને
કે મારે બે આંખો જેમ બે છોકરા સરખા છે, પણ આંખ તો જો સડે
તે કઢાવી પણ નાખે છે. ત્યાં આંખને સરખી ગણતો નથી તેમજ
એક કઢાવતાં બીજી કઢાવી નાખતો પણ નથી; તેમ છોકરો પ્રતિકૂળ
થતાં ફેર પડે છે. દેહ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને પરમાં સમાનપણું કોઈ રાખી

* દેવ, મનુષ્ય, ઢોર, નારક આદિપણે આત્માની પ્રગટ આકારરૂપે જણાતી અવસ્થા

શકે નહિ પર આકાર ઉપર દૃષ્ટિ તે ક્ષેત્રદૃષ્ટિ છે, સ્થૂળદૃષ્ટિ છે શરીર શુદ્ધિ પરને હું સરખા રાખુ એમ માને, પણ તે પુદ્ગલની અવસ્થા તો તેના કારણે થાય છે, સરખા રહે તે તેના કારણે છે, માટે વર્તમાન સયોગી ક્ષેત્રરૂપ દેહ ઉપરની દૃષ્ટિ છોડ એક ચૈતન્ય બધી તરફથી સ્વક્ષેત્રે અસ્ખલિત છે કોઈ પર આકારથી કે પરક્ષેત્રના સંયોગથી જરાપણ ભેદરૂપ નહિ થતો એવો તે શાશ્વત ટંકોત્કીર્ણ છે, એવા એક રૂપ ચૈતન્યઆધાર આત્મસ્વભાવની સમીપ જઈને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોતા અન્યપણુ અભૂતાર્થ છે પરક્ષેત્રની મારામા ત્રિકાળ નાસ્તિ છે, આ જાણવુ તે સાચી દૃષ્ટિ છે

તા ૨૫-૮-૪૩

કોઈ પણ આત્મા શરીરની કોઈ પણ ક્રિયા કરી શકે નહિ શરીરની એક આગળી હલાવવી તે પણ આત્માની સત્તાની વાત નથી જડ વસ્તુ તેના કારણે સ્વતંત્ર રહીને તેની યોગ્યતા અનુસાર અવસ્થા બદલે છે અને આત્મા તે જ વખતે તે કરવાના ભાવ કરે છે તેથી પોતાની ઇચ્છા મુજબ થાય છે એવો ભ્રમ થઈ ગયો છે આત્મા પોતામા હિત-અહિતરૂપ ભલો-ભૂરો ભાવ કરી શકે અથવા સ્વભાવમા અનતો પુરુષાર્થ કરી શકે, પણ પરમા એક રજકણ પણ ફેરવવાને તે અસમર્થ છે જ્યારે જડ-ચેતન બે તત્ત્વોને ભિન્ન સ્વતંત્ર સમજે ત્યારે જ આ વાત સમજાય તેવી છે

પરમાણુ સત્ વસ્તુ છે ' છે ' માટે અનાદિ-અનંત સ્વતંત્રપણે ટકનાર અનંત શક્તિપણે છે દરેક સમયે જીવ, પરમાણુ વગેરે દરેક પદાર્થ પોતાપણે સ્વાધીન ટકીને અવસ્થા બદલે છે પરમા કર્તાપણુ લોકો માને છે, અહીં દરેક વસ્તુનુ સ્વમા કર્તાપણુ બતાવાય છે, ઊગમણો-આથમણો ફેર છે

જે પરિણમે છે તે કર્તા છે, (પરિણમનારનુ) જે પરિણામ છે તે કર્મ છે અને જે પરિણતિ (અવસ્થાતર થવુ) તે ક્રિયા છે ' ક્રિયા પર્યાયકી પ્રેરણી ' ભેદદૃષ્ટિથી કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા ત્રણ કહેવામા આવે છે પણ અભેદદૃષ્ટિથી એ ત્રણેય એક દ્રવ્યની અભિન્ન

અવસ્થાઓ છે દરેક વસ્તુ પોતામાં ક્રિયા કરે છે અને પોતે જ કર્તા–કર્મરૂપ થાય છે સ્વતંત્રપણે કરે તે કર્તા; કર્તાનું કામ કોઇ સમયે તેનાથી જુદું ન હોય કે તેનાથી ન બની શકે એવું ન હોય જે વસ્તુ છે તેની અવસ્થા કોઈ સમયે ન બદલે એવું હોય નહિ. દેહાદિની અવસ્થા હું કરી શકું છુ, મારી ઇચ્છાથી તે ક્રિયા–પરિણમન થાય છે તે માન્યતા ત્રિકાળ ખોટી છે. કોઇપણ આત્મા પરનો કર્તા વ્યવહારે પણ નથી. જડની કોઇ ક્રિયાથી આત્માને કદી પણ લાભ કે નુકસાન થાય નહિ, તેમજ પરના સંયોગમાં ફેરફાર થાય તેથી કોઇને પુણ્ય, પાપ કે ધર્મ થાય નહિ.

મારું હિત–અહિત મારાથી જ થાય છે અને તેનો કરનારો હું જ છું એ પ્રથમ સ્વતંત્રપણું નક્કી થયા પછી પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી વર્તમાન અવસ્થામાં નિમિત્તાધીન પુણ્ય–પાપની વૃત્તિ થાય છે તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું ત્રિકાળ છું, તે ક્ષણિક છે, હું તે વિકારી વૃત્તિનો નાશક છું, અવિનાશી અસંગ છુ, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય વગેરે અનંત ગુણોથી વર્તમાનમાં પૂર્ણ છું; એમ સ્વાશ્રિત દૃષ્ટિથી સ્વભાવનું જોર લાવી વર્તમાન અવસ્થા તરફનું લક્ષ ગૌણ કરીને અખંડ સ્વભાવ ઉપર લક્ષ કરવું તે સમ્યક્દર્શનનો ઉપાય છે.

ત્રિકાળી અસ્તિ સ્વભાવનું ઘોલન કરવું અને તેમાં એકાગ્રતારૂપે ટકવું તે આત્માની વ્યવહારક્રિયા છે. આત્માનો વ્યવહાર આત્મામાં જ છે, જડમાં નથી પ્રથમ રાગમિશ્રિત વિચારથી આટલો નિર્ણય કર્યા પછી સ્વભાવમાં એકાગ્ર થતાં વિકલ્પ તૂટી આત્મામાં નિર્વિકલ્પતાનો અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ સ્વાનુભવનો આનંદ આવે છે, તે વખતે મોક્ષનું મૂળ નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન પ્રગટે છે.

પરવસ્તુ સાથે આત્માને જ્ઞેયજ્ઞાયકપણે સંબંધ છે સંસાર-અવસ્થામાં પરને પોતાનું માની, તે નિમિત્તાધીન લક્ષે રાગદ્વેષ કરે ત્યાંસુધી જડ કર્મરૂપ વસ્તુ જોડે હાજર છે તેને નિમિત્ત કહેવાય છે. વ્યવહારે કહેવાય છે પણ કોઈ કોઈમાં કર્તાપણે નિમિત્ત થઇ શકતું નથી એવો ત્રિકાળી નિયમ છે.

આખી જિંદગી જડનું, દેહ વગેરેનુ હું કરી શકું છુ એવી ઊંધી માન્યતાના દૃઢ અભિમાન સેવ્યા હોય, પણ જ્યારે લકવો થાય ત્યારે ખબર પડે કે શરીર ઉપર કેવી સત્તા ચાલે છે? શરીરાદિ તેની ઇચ્છા મુજબ ન રહે ત્યારે ખેદ થાય કે અરે! મને કર્મે દબાવ્યો, કર્મનુ ભારે જોર છે; પાપણ પણ ઊચી કરી શકે નહિ, શ્વાસ ચાલે નહિ, આંતરડા, ઇન્દ્રિયો ઢીલા પડી જાય, મૃત્યુ વખતે ભારે ભીંસ દેખાય ત્યારે સ્વભાવના ભાન વગર, શરીરને પરપણે જાણ્યા વગર શાતિ ક્યાથી આવશે? તે તારા જુદા સ્વભાવને જાણ્યા વગર બાળ (અજ્ઞાન) મરણ અનતવાર કર્યાં છે એકવાર સાચુ ભાન કરે કે પરપણે નથી, પરનો કર્તા નથી, પણ સ્વભાવપણે છુ એવી શ્રદ્ધા આત્મામા પ્રગટ કરે તો તે જ અનત ગુણ અને અનત સુખ પ્રગટ કરવાનુ મૂળ છે સાચો સવર અને પ્રતિક્રમણ પણ તે જ છે શુદ્ધ નયની દૃષ્ટિના જોરે સ્વભાવની અસ્તિમા ઠર્યો તેમા બધો ધર્મ આવી ગયો

પુણ્ય-પાપના વિકારનો હુ કર્તા અને તે મારુ કર્મ, તથા પર જીવ કે જડ વસ્તુની ક્રિયા હું કાઈ કરી શકુ, એવી જે અનાદિની મહા ઊંધી માન્યતા હતી તેનાથી પાછો ફર્યો તે પ્રતિક્રમણ થયુ. હું માત્ર જ્ઞાયક છુ એવા સ્વભાવની દૃઢતા તે દર્શનસામાયિક અને તેમા એકાગ્ર થવુ તે ચારિત્રસામાયિક પરના અવલબનના ભેદ રહિત જેટલા અશે સ્વભાવના જોરથી અરાગી-શાત સ્થિરતા ટકાવી તેટલી સાચી સામાયિક છે

વિકારના નાશક ધ્રુવ સ્વભાવની અસ્તિને ઘૂટતાં વિકારની નાસ્તિ થાય છે આ પ્રમાણે વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વિના બહારની પ્રવૃત્તિમાં અભિમાન (કર્તાપણું) આવ્યા વિના રહે નહિ; પરથી જુદો અક્રિય સ્વભાવ આમ જ છે એમ જાણ્યા વિના અનાસક્તિ, નિસ્પૃહતા કે નિષ્કામપણાની વાતો ભલે કરે, પણ સ્વતત્ર સ્વભાવનો મહિમા નહિ કરતા જે નિમિત્ત ઉપર વજન આપે છે તેને પરનુ કર્તા-પણુ અદરમા રહેલું છે કેમકે તેની દૃષ્ટિ પર ઉપર છે

કોઇ કહે:—અમે આત્માને બરાબર જાણ્યો છે, પણ ભવ કેટલા બાકી હશે, કેટલો કાળ સંસારમાં રખડવું પડશે, તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી; વળી આત્મા અરૂપી, પરથી જુદા રહીને એકલો શું ક્રિયા કરે તે જાણતા નથી. તો એમ કહેનારે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું જ નથી, પણ વિકારી ભાવને આત્મા માન્યો છે.

કોઇ કહે:-પ્રથમ ઘણા શુભભાવ કરીએ, પછી શુદ્ધમાં આવી જઇશું; એમ કહેનારની મૂળ કારણમાં જ ભૂલ છે. શુભભાવ તે વિકાર છે, ક્ષણિક છે. તે અવિકારી નિત્ય સ્વભાવને મદદ કરે એમ જેણે માન્યું તેને આત્માના ગુણની ખબર નથી. અશુભથી બચવા માટે શુભભાવ આવે ખરા, પણ તે શુભભાવથી આત્માને ગુણ થાય તે વાત ત્રણકાળમાં અસત્ય છે. શુભભાવ મદદગાર તો નથી જ, પણ ઊલટા આત્માના અવિકારી ગુણમાં વિઘ્ન કરનાર છે. જે ભાવે બંધન થાય તે ભાવે મુક્તિ ન થાય મોક્ષનું કારણ સમ્યગ્દર્શન, તે પણ શુભરાગથી ન પ્રગટે, વીતરાગ ન થાય ત્યાંસુધી શુભરાગની હાજરી હોય ખરી, પણ તે શુભરાગથી ગુણ ન થાય

પ્રશ્ન:—પ્રથમ ગુણને કેળવવા જોઇએ ને?

ઉત્તર:—પ્રથમ તો ગુણ કોને કહેવાય તે જાણવું પડશે. બાહ્યમાં કાંઇ પ્રવૃત્તિથી, શુભભાવ કરવાથી ગુણ થાય તે વાત ખોટી છે. અંદર સ્વભાવમાં જ બધા ગુણો અવિકારીપણે ભર્યા છે. તેની બહારથી કેળવણી કરું તો પ્રગટે એમ માની ગમે તેવા શુભભાવ કરે તો પુણ્ય બંધાય પણ સ્વભાવના ગુણ પ્રગટે નહિ. તત્ત્વનું શ્રવણ-મનન કરો એમ કહેવાય, કારણ કે એકવાર શ્રવણ-મનન વગર સમજાય નહિ, પણ શ્રવણ-મનનના શુભરાગથી સ્વરૂપ સમજાતું નથી. હું શુદ્ધ છું એવું ચિંતવન કરે તોપણ ગુણ પ્રગટે નહિ, માત્ર શુભભાવ બંધાય. જ્યારે યથાર્થ અભ્યાસથી સ્વરૂપની ઓળખાણ કરે અને મન, ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન, નિરાવલંબી, અવિકારી સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરે ત્યારે પવિત્રતા અંશે-અંશે પ્રગટે છે અને રાગનો નાશ થતો જાય છે. આ જ સામાયિક છે અને આ જ ચારિત્ર, તપ, વ્રત છે, ધર્મ પણ આ જ છે.

ઉપદેશ સાંભળવા તરફની વૃત્તિ તે પણ રાગ છે, તે રાગથી ગુણ થતો નથી પણ નિમિત્ત અને રાગને ભૂલી સ્વભાવમાં અપૂર્વ રુચિથી નિર્ણય કરે અથવા નિર્ણય પછી જેટલું અંતરમાં એકાગ્રતાનું લક્ષ ટકાવે તે પુરુષાર્થ છે, તે ગુણ છે, કેમકે તેમાં રાગ નથી. યથાર્થ ઓળખાણ પછી સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરે તેમાં રાગ નથી, કારણ કે દૃષ્ટિ તો આખા વીતરાગ સ્વભાવ ઉપર છે.

પ્રશ્ન:—ઉપદેશને નિમિત્ત શી રીતે કહેવાય?

ઉત્તર:—નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ છોડી, સ્વલક્ષે યથાર્થપણું સમજે ત્યારે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રાદિને નિમિત્ત કહેવાય. શબ્દ અને તેને સાંભળવાનો રાગ તે હું નહિ એમ ભેદનું લક્ષ ભૂલી સ્વાશ્રિત લક્ષે સ્વભાવમાં એકાગ્ર દૃષ્ટિના જોર વડે વિકલ્પ તૂટીને ઠર્યો અને યથાર્થ નિર્ણય સહિત સ્વાનુભવ કર્યો ત્યારે ઉપચારથી ઉપદેશ અને શુભરાગને નિમિત્ત થયા કહેવાય; માત્ર નિમિત્ત કહેવાય, પ્રેરણારૂપે નિમિત્ત કહેવાય નહિ. અપૂર્વ ભાન કરે તો ઉપકારી નિમિત્ત છે એમ બોલાય. સ્વભાવમાં કોઈ પર નિમિત્તનો સ્વીકાર નથી જ્ઞાન છે તે સ્વને, નિમિત્તને તથા વર્તમાન અવસ્થાના વ્યવહારને જેમ છે તેમ જાણે છે, જાણવામાં કોઇનો નિષેધ નથી. આ બધી વાત સારી રીતે મનન કરી સમજવા જેવી છે. કોઇ મધ્યસ્થપણે વિચાર કરે તો જાતે નક્કી થાય કે ત્રણેકાળે વસ્તુસ્વરૂપ આમ જ હોઇ શકે. ન સમજે તે પણ પોતે સ્વતંત્ર છે, અને સમજે તેના આનંદની તો વાત જ શી!

પ્રશ્ન:—બાળ જીવો આવું ક્યાંથી સમજી શકે?

ઉત્તર:—સત્ સમજવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક જે સત્ પાસે આવ્યો તે બાળક કહેવાય નહિ.

પ્રશ્ન:—આઠ વરસ પહેલાં સાધુપણું ન પ્રગટે તેનું કારણ શું?

ઉત્તર.—તેમાં પોતાનો પુરુષાર્થ ઓછો છે. પૂર્વે ઊંધું વીર્ય કર્યું ત્યારે જ ભવ બંધાયો છે ને! જેટલા જોરથી પૂર્વે ઊંધો પુરુષાર્થ કર્યો તેટલી નબળાઈ વર્તમાન અવસ્થામાં રહે છે અને તેને

લીધે આઠ વર્ષની શરીરની વય પહેલાં પુરુષાર્થ ઉપાડી શકતો નથી. આ રીતે જ્યાં જ્યાં અટકવાની વાત આવે ત્યાં ત્યાં પોતાની નબળાઈનું કારણ છે, એમ સમજવું. નિમિત્ત તો માત્ર જ્ઞાન કરવા માટે છે.

પ્રશ્નઃ—તપ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—ઇચ્છાનિરોધ: તપ.। ઇચ્છાનો નિરોધ કરી સ્વરૂપ-સ્વભાવની સ્થિરતાને ભગવાન તપ કહે છે. સમ્યક્‌દર્શન થયા પછી અકષાય સ્વભાવના જોરે આહારાદિની ઇચ્છા તૂટી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તે તપ છે. જ્યાં આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં વચ્ચે અશુભમાં ન જવા માટે બાર પ્રકારના શુભભાવને તપ કહેલ છે તે ઉપચારથી છે તેમાં શુભરાગ રહ્યો છે તે ગુણકર નથી. નિર્જરા એટલે પુણ્ય-પાપ રહિત સ્વભાવના જોરે શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ અને અંશે અંશે રાગનું ટળવું તે. રોટલા છોડવા તે તપશ્ચર્યા નથી, પણ સ્વભાવમાં રમણતાથી રોટલા છૂટી જાય તે તપ છે એવું તપ અનંતકાળમાં જીવે કર્યું નથી.

હું અખંડાનંદ પૂર્ણ છું એમ સ્વભાવના લક્ષે ઠર્યો ત્યાં સહેજે રાગ છૂટતાં, રાગમાં નિમિત્ત જે શરીર તેના ઉપરનું લક્ષ છૂટી જાય છે અને શરીર ઉપરનું લક્ષ છૂટતાં આહાર પણ છૂટી જાય છે. આ રીતે સ્વભાવના ભાનમાં શાંતિપૂર્વક ઠર્યો તે જ તપશ્ચર્યા છે. સ્વભાવના ભાન વગર ઇચ્છાને રોકું, ત્યાગ કરું એમ કહે, પણ તે ભાન વગર કોના જોરે ત્યાગ કરશે? શેમાં જઈને ઠરશે? વસ્તુ તો યથાર્થપણે સમજ્યો નથી

આત્મામાં રોટલા આદિ કોઈપણ જડ પદાર્થનાં ગ્રહણ-ત્યાગ નથી, પરંતુ કોઈ પ્રકારે લેવું-મૂકવું નથી હું નિરાવલંબી જ્ઞાયક-સ્વભાવી છું એવી શ્રદ્ધાના જોરે અંતર સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થતાં આહારનો વિકલ્પ છૂટી જાય તે તપ છે અને અંતર લીનતામાં જે આનંદ આવે તે તપશ્ચર્યાનું ફળ છે.

વ્રત વગેરે શુભભાવની વૃત્તિને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ભગવાને આસ્રવ કહેલ છે. તે શુભભાવ હેય છે, તેથી જ્યારે તેનો નિષેધ કરી, સ્વ-

ભાવના જોરે સ્થિરતા વડે રાગનો નાશ કરે ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન થાય છે.

પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન થયા પછી શ્રદ્ધાના જોરે સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થતાં ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એવા ગુણસ્થાનના ક્રમ પડે છે ત્યાં બુદ્ધિપૂર્વકનો શુભ રાગ હોય છે પણ તે રાગને ચારિત્ર કહેવાતું નથી. ચારિત્ર એટલે ભાન સહિત સ્વરૂપમાં ઠરવું તે. અકષાય નિરાવલંબી વસ્તુસ્વભાવને જાણ્યા વિના અંદર અકષાયભાવ સહિત સ્થિરતા-ચારિત્ર અંશ માત્ર થઇ શકે નહિ. અકષાયસ્વભાવને જાણ્યા પછી તેમાં સ્થિરતા કરતાં વાર લાગે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં વાર લાગે તે પોતાના પુરુષાર્થની મંદતાનું કારણ છે. જે ભાવે પુણ્ય-પાપના બંધનભાવનો નાશ થાય તે જ ભાવે ગુણ-અવિકારી ધર્મ થાય છે-આ એકાન્ત સત્ય છે.

જેમ સમુદ્રનો, વૃદ્ધિહાનિરૂપ (ભરતી-ઓટ આવે છે તે રૂપ) અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં અનિયતપણું (અનિશ્ચિતપણું) ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે. કાંઠા તરફની દૃષ્ટિથી જુઓ તો દરેક સમયે બદલાતી પાણીની અવસ્થા અનિશ્ચલ છે, ધ્રુવ-એકરૂપ નથી, તે સાચું છે. તોપણ નિત્ય-સ્થિર એવા સમુદ્રસ્વભાવની સમીપ જઇને અનુભવ કરતાં અનિયતપણું અભૂતાર્થ છે-અસત્યાર્થ છે. પાણી તો નિત્ય જેવું છે તેવું જ કાયમ છે. એવી રીતે આત્માની વર્તમાન અર્થપર્યાયોમાં હીનાધિકરૂપ અવસ્થા થાય છે તે સાચી છે. જેમકે જ્ઞાન-દર્શન આદિ ગુણ તો નિત્ય ટકનાર છે પણ તેની અવસ્થામાં હાનિ-વૃદ્ધિ થયા કરે છે, અવસ્થામાં ક્ષયોપશમ-ક્ષાયિક વગેરે ભાવોમાં ભેદ પડે છે. એટલે કે અવસ્થાદૃષ્ટિએ હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે તે સાચું છે. તોપણ નિત્ય-સ્થિર (નિશ્ચલ) એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઇને અનુભવ કરતાં અવસ્થામાં હીનાધિકતા અભૂતાર્થ છે-નિત્ય ટકનાર નથી.

વર્તમાન પર્યાય ઉપર લક્ષ રાખવાથી અખંડ ધ્રુવ સ્વભાવનું લક્ષ અને સમ્યગ્દર્શન થઈ શકતું નથી. અવસ્થાદૃષ્ટિમાં સંસાર છે, અને સ્વભાવદૃષ્ટિમાં મોક્ષ છે. પર્યાયના લક્ષે અલ્પજ્ઞને રાગ-દ્વેષની [illegible] થયા કરે છે, તેથી ભેદનું લક્ષ ગૌણ કરીને ધ્રુવ નિશ્ચલ એક-

રૂપ પરિપૂર્ણ સ્વભાવને લક્ષમાં લઇને તેમાં અંતરદૃષ્ટિનું જોર દઇ એકાગ્ર થતાં નિર્મળ પર્યાય ઉત્પન્ન થઇ, સામાન્ય ધ્રુવ સ્વભાવમાં અભેદ થાય છે. આગળ આગળ વિકલ્પ તૂટી નિર્મળ આનંદરૂપ શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે અને અશુદ્ધિનો નાશ થાય છે, તેનું કારણ દ્રવ્યસ્વભાવ છે.

જ્યારે દરિયામાં ઓટ આવવાની હોય ત્યારે બહારથી તેમાં હજારો નદીઓનાં પાણી એક સામટાં ઠલવાય અને ઉપરથી વરસાદનું ગમે તેટલું પાણી આવે, છતાં તે બહારનાં કોઇપણ કારણો તે ઓટને અટકાવીને ભરતી લાવવા સમર્થ નથી; અને જ્યારે ભરતી થવાની હોય ત્યારે ઉપરથી હજારો સૂર્યનો તાપ એક સામટો પડે અને નદીઓનાં પાણી તે સમુદ્રમાં આવતાં અટકી જાય તોપણ સમુદ્ર તો છોળ મારતો પોતાના મધ્યબિંદુથી પોતાના કારણે ઊછળ્યો છે તેને રોકવા કોઇ સમર્થ નથી તેમ ભગવાન આત્મામાં ઇન્દ્રિયો આધીન વર્તતા બહારના ગમે તેવા સંયોગ હોય અને ગમે તેવા શુભ વિકલ્પ કરે છતાં બહારના કોઇપણ નિમિત્તથી અવસ્થામાં હીણપ વખતે ગુણ પ્રગટે નહિ, પણ જ્યારે વસ્વભાવી વીતરાગ છું, પૂર્ણ છું એમ અખંડ સત્ સ્વભાવનું જોર આપતાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ઊઘડીને વીતરાગી સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થતાં જ્યારે કેવળજ્ઞાનરૂપી સમુદ્ર સ્વભાવના મધ્યબિંદુથી ઊછાળા મારતો પ્રગટે છે ત્યારે જગતની કોઇ પ્રતિકૂળતા તેને રોકવા સમર્થ નથી

જેમ દરિયામાં ધોધમાર વરસાદ પડે અને હજારો નદીઓનાં પાણી એક સામટાં પડે તોપણ તે ભરતીનું કારણ નથી, તેમ આત્મામાં અવિકારી ગુણ માટે ધોધમાર ગગમિશ્રિત શુભભાવ કર્યા કરે અને ઇન્દ્રિયોથી શબ્દજ્ઞાન, શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપી નદીઓ વહેવડાવ્યાં કરે તોપણ તેનાથી જ્ઞાન વધે નહિ, પણ અંદર જ્ઞાન ભર્યું છે તે ઊછળે તો તેને કોઇ રોકનાર નથી અંદર અનંત ગુણની બેહદ તાકાત દરેક સમયે ભરી પડી છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ કરે તો સહજ સ્વભાવ ઊછળી સાક્ષાત્ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે અહીં પ્રથમ શ્રદ્ધામાં યથાર્થ સ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવાની વાત છે

અખંડ પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિનું જોર આપતાં સ્વભાવ પ્રગટે છે. શ્રદ્ધામાં અખંડ ધ્રુવ એક સ્વભાવ છે અને જ્ઞાન તે ત્રિકાળી પૂર્ણ સ્વભાવને અને વર્તમાન અવસ્થાને જાણનારું છે પૂર્ણ વીતરાગ થયો નથી ત્યાં શુદ્ધલક્ષ સહિત અંશે સ્થિરતા રહેવી અશુભથી બચવા શુભભાવનું અવલંબન આવે છે તે રાગને અને રાગના નિમિત્તને બંનેને જ્ઞાનમાં જાણી લેવાં તે વ્યવહાર છે, પણ તે આદરણીય માને તો ખોટી દૃષ્ટિ છે સત્ય જલદી ન સમજાય તો પણ ધીરજ રાખી સત્ સમજ્યે જ આ સંસારમાંથી છૂટકારો છે, એમ સત્‌ને આદર લાવીને તે જ સમજવાની જિજ્ઞાસા છે તેને સમજવામાં જેટલો કાળ જાય છે તે પણ સમજવાના ઉપાયમાં મદદગાર છે.

સ્વ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે મહાપાપ છે. ભય રહિતની નિઃસંદેહતા થયા વિના અંતર સ્વરૂપનો અનુભવ થાય નહિ બાહ્ય નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ રાખી ગમે તેવાં ઉંચાં શાસ્ત્રો વાંચતો હોય પણ તે ક્ષણિક સંયોગરૂપ ઇન્દ્રિયાધીન અનિત્ય જ્ઞાનનું અભિમાન થયા વિના રહે નહિ. સમજણ વગર અંતરમાં શાંતિ આવે નહિ, તેથી શાંતિ માટે બહારમાં ઝાંવાં નાખે અને ગુણ માટે બહારમાં ક્રિયા જોઇએ એમ માનીને બહારની ક્રિયામાં સંતોષાઈ જાય છે. પણ અંદર ગુણ ભર્યાં છે તેનું લક્ષ કરવામાં અનંતો સવળો પુરુષાર્થ આવે છે તે વાત બેસતી નથી સંયોગી ચીજ સ્ત્રી, ધન, કુટુંબ, ઘર આદિ મારાથી ક્ષેત્રે દૂરે જાય અથવા હું એકાંત જંગલમાં રહું તો ગુણ પ્રગટે, શાંતિ થાય, એમ માન્યું એટલે કે મારામાં તો ગુણ છે જ નહિ, પરના અવલંબનથી ગુણ થાય તેમ માનનારા નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિવાળા છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે

...ારની રુચિ માટે જેમ એકને એક વાતનો વારંવાર પરિચય કંટાળો નથી તેમ આ અપૂર્વ સત્‌ની રુચિ ખાતર નું બહુમાન લાવી તેના જ શ્રવણ-મનનનો ઉત્સાહ ...એ, તેમાં કંટાળો લાગે તો પોતાની શ્રદ્ધામાં ખામી છે બાબતમાં બે મહિનામાં બાર મહિનાની કમાણી કરી લેવાની હોય છે તેમ અહીં સ્વભાવમાં અલ્પકાળમાં અનંત ભવનો

પ્રભાવ કરનાર એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધાની હોંસ ઊછળવી જોઈએ.

અજ્ઞાની કહે છે કે "દેહાદિ વિના મારે ન ચાલે, હું તો પામર છું અને રાગ-દ્વેષ, મોહમાં દબાઈ ગયો છું, સંયોગો ભારે કઠણ છે." તેને જ્ઞાની કહે છે કે "ભાઈ! તું તો અસંયોગી-અવિનાશી ભગવાન છો, પરથી તું મુક્ત જ છો, તારા સ્વભાવમાં બેહદ જ્ઞાન, આનંદ આદિ અનંત ગુણો ભરેલા છે. અનંત અવ્યાબાધ સુખ પ્રગટ કરવું હોય તો વર્તમાન અવસ્થાના ભેદની દૃષ્ટિ છોડ, અને અવિકારી સ્વભાવ તરફ જોર કર. અનંતકાળમાં સ્વભાવના જોરે એક સેકન્ડ પણ ઠર્યો નથી. તારી સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથી જ અનંત કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મી ઊછળશે, લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોઢું ધોવા ન જા ફરી અનંતકાળે આવો જોગ મળવો કઠણ છે નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ સુધીની બધી અવસ્થાના ભેદનું લક્ષ ગૌણ કર. ખંડ ઉપર લક્ષ રાખીશ તો રાગદ્વેષના ભેદ ટળીને અખંડ સ્વભાવમાં પહોંચાશે નહિ, માટે એકવાર અખંડ સ્વભાવ સમીપ અંતર સન્મુખ થઈને જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ છું એની એકવાર હા લાવ, અને અંતર સ્વભાવનું જોર કર તો પર્યાયભેદનું લક્ષ ઢીલું થઈ જશે. ભગવાને કહ્યું છે કે પર્યાયદૃષ્ટિનું ફળ સંસાર અને દ્રવ્યદૃષ્ટિનું ફળ વીતરાગતા-મોક્ષ છે.'

તા. ૨૬-૮-૪૩.

હું એકરૂપ, શુદ્ધસ્વભાવી, સિદ્ધ પરમાત્મા જેવો છું, જે સિદ્ધમાં નહિ તે મારામાં નહિ; એમ સિદ્ધપણાની શ્રદ્ધાના જોરમાં પરવસ્તુનું અભિમાન ઊડી જાય છે; દેહાદિ પરમાં કર્તાપણાનું અભિમાન તો પ્રથમ કાઢી નાખ્યું, પણ પુણ્યાદિ મારાં નહિ, પર તરફનું વલણ નહિ અને ગુણ-ગુણીના ભેદ વિચારવા તે શુભ રાગના વિકલ્પ પણ મારું સ્વરૂપ નથી, મને મદદગાર નથી, એવી શ્રદ્ધા વિના, એકરૂપ સ્વભાવને માન્યા વિના, વિકાર અને પરમાં અભિમાન છોડ્યા વિના સ્વભાવની દૃઢતા આવે નહિ

જેમ સુવર્ણનો, ચીકણાપણું, પીળાપણું, ભારેપણું આદિ ગુણરૂપ ભેદોથી અનુભવ [illegible] વિશેષપણું ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે,

તોપણ જેમાં સર્વ ભેદો ગૌણ થઇ ગયા છે એવા એકાકાર સુવર્ણ-સ્વભાવનો એકરૂપ અખંડ સામાન્ય સ્વભાવ જોતાં તેમાં જુદાજુદા ગુણભેદ જણાતા નથી. સોનું લેનાર સોની સોનું કેટલું છે તેનો તોલ કરી સોનાની જ કિંમત આપે છે, કારીગરીની કિંમત આપતો નથી, સોનાના આકાર કે નકશીની અવસ્થાને મુખ્ય કરતો નથી, જે અવસ્થા કરવી છે તે બધી સોનામાં જ ભરી છે, એમ અખંડ સોના ઉપર જ દૃષ્ટિ છે. તેથી પૂછે છે કે સોનું કેટલા વલું છે? સોનાના ભેદનું લક્ષ ગૌણ છે. એવી રીતે આત્મામાં દૃષ્ટિ કરતાં પર્યાય તરફના વિચાર છોડી, એકદમ નજીક લાવી, ગુણ-ગુણીના ભેદરૂપ રાગમિશ્રિત વિચાર છોડાવે છે. હું જ્ઞાનદર્શનવાળો છું, ચારિત્રવાળો છું, એવા વિકલ્પના ભેદ પાડી જુદાજુદા ગુણના વિચારમાં રોકાય તો અખંડ સ્વભાવનું લક્ષ થઇ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભવ થતો નથી. વસ્તુમાં ગુણો અનેક છે ખરા, પણ તેને ઓળખવામાં, તેનો વિચાર કરતાં અનેક ભેદરૂપ વિકલ્પ ઉપજે છે, તે ભેદની દૃષ્ટિને ઢીલી કરી, એકરૂપ સામાન્ય ધ્રુવ સ્વભાવને દૃષ્ટિમાં લીધા વિના સમ્યગ્દર્શન થતું નથી.

અજ્ઞાની પરની ક્રિયા, દેહાદિની પ્રવૃત્તિ મારા આધારે થાય છે એવી ઊંધી દૃષ્ટિમાં અનંત સત્‌ને પરાધીન અને હીણું ઠરાવે છે. સ્વતંત્ર સત્‌ને બીજાની મદદથી ગુણ થાય એવી માન્યતા સ્વતંત્ર સત્‌નું ખૂન કરનાર છે. જ્ઞાની સ્વતંત્ર સ્વભાવમાં પરનો તદ્દન નકાર કરે છે. પ્રભુ! તું તારા સ્વભાવના મહિમાને ભૂલ્યો છો, દેહ ઉપરની દૃષ્ટિથી, પરમાં કર્તાપણાની માન્યતાથી અનંતો સંસાર ઊભો છે. પુણ્ય-પાપનો કર્તા થવા માગે છે તે અજ્ઞાનભાવમાં તેનો ભોક્તા પણ થાય છે તેથી પુણ્ય-પાપનાં ફળને ભોગવવા દેહમાં અનાદિકાળથી રોકાયા કરે છે.

પરંતુ હું કરું તો થાય અને હું ન કરું તો ન થાય, એવી કર્તાપણાની દૃષ્ટિ જ બે તત્ત્વો સ્વતંત્ર-જુદા છે તેને ભૂલીને થઇ છે. દેહાદિ જડ વસ્તુ અને તેની સર્વ અવસ્થાનું કર્તાપણું જડનું જ છે. જો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જડની અવસ્થા કે ગુણ કરતો હોય તો જડનો કર્તા તે પણ જડ (મૂઢ) કહેવાય.

'પરમાત્મ પ્રકાશ'માં કહ્યુ છે કે "જીવ તે જિનવર અને જિનવર તે જીવ." આ બન્નેના સ્વભાવમા અતર (જુદાપણુ) માને તેને ભગવાન આત્મા પ્રત્યે અનત દ્વેષ છે સગવડમાં જરાક ઊણપ હોય તો ચાલે નહિ, શાકમાં જરાક મરચુ ઓછુ હોય તો વાટકા પછાડે, બીડી વિના ચાલે નહિ, ચા વગર માથુ દુઃખે અને 'પ્રભુ છીએ' એમ શી રીતે મનાય? પરમાર્થે બધા આત્મા વર્તમાનમા પૂર્ણ જ્ઞાન-આનદઘન પરમાત્મા છે, સ્વભાવમા પરાધીનતા છે જ નહિ વર્તમાન ભૂલ-ઊધી માન્યતા તે ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતી હોવાથી ભૂલ અને વિકાર ટાળવાની તાકાત દરેક સમયે દરેક આત્મામાં ભરી છે વર્તમાન ભૂલ ઉપર ન જોતા તારા સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કર પ્રભુ! તારી પ્રભુતાનુ જોર કેટલુ? કે અનત અનત કાળથી અનત શરીરના સંયોગમા રહીને ભ્રમણ કર્યું છતાં તારો ગુણ એક અશ માત્ર ઘટ્યો નથી અનાદિની પ્રવાહરૂપે ચાલી આવતી અશુદ્ધતા એક સમય માત્રની છે, તે અશુદ્ધતા વધી ગઈ નથી તેનો નાશ કરનાર તું નિત્ય સ્વભાવી છો તેને માન તો વર્તમાનમા પણ દૃષ્ટિમા મોક્ષ છે, મુક્ત સ્વભાવની યથાર્થ શ્રદ્ધા વિના ચારિત્ર થાય નહિ અને ચારિત્ર વિના મુક્તિ થાય નહિ

અહીં બહારની વાત તો નથી જ, પણ મનદ્વારા અદર ગુણના જુદા જુદા ભેદ પાડી રોકાવુ તે પણ વ્યવહારદૃષ્ટિ છે, રાગની દૃષ્ટિ છે વસ્તુમા ભેદ પડે એટલે તે વ્યવહાર જ છે હું પ્રભુ છુ, વિભુ* છુ, સ્વચ્છ છુ, સ્વપરપ્રકાશક-જ્ઞાયક છુ વગેરે અનેક ગુણોનો વિચાર કરવામાં મનના સબધે રાગનો વિકલ્પ આવે છે, તે ભેદના લક્ષે ધ્રુવ સ્વભાવનુ લક્ષ થાય નહિ એકવાર યથાર્થ પરિપૂર્ણ સતને કબૂલી તેનું અભેદ લક્ષ કરી તેમાં ઠર્યા વિના સમ્યગ્દર્શન થાય નહિ, અને સ્વભાવનુ લક્ષ કર્યા પછી શ્રદ્ધાના વિષયમાં ભેદ રહેતા નથી ભેદ પાડનાર દૃષ્ટિ ઉપર વજન આપે તો વિકલ્પ થયા કરે છે, માટે ભેદનુ લક્ષ ગૌણ કરી અખડ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કરતા અદર સ્થિરતા વધે છે એ રીતે સ્વભાવના લક્ષે જ નિર્મળતાનો ઉત્પાદ

* વિભુ = અનત ગુણમા વ્યાપેલો

અને રાગનો–અશુદ્ધતાનો વ્યય થાય છે સમ્યગ્દર્શન સાથે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે બન્ને અવસ્થાને જાણે છે, રાગ રહ્યો તેને જાણે છે તથા તેના નિમિત્તને પણ જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણે છે જો હેયમા ઉપાદેયપણું અને ઉપાદેયમાં હેયપણું જાણે તો જ્ઞાનમા ભૂલ આવે અને જ્ઞાનમા ભૂલ થતાં દૃષ્ટિમા પણ ભૂલ આવે છે

જેમ સોનામાં અનેક ગુણો છે પણ આખુ લક્ષમા લેવા માટે તેના ભેદના–જુદાજુદા ગુણના વિચાર છોડવા પડે છે, તેમ અખંડ આત્માને લક્ષમાં લેવા માટે ભેદની દૃષ્ટિ ગૌણ કરવી પડે છે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ વગેરે ગુણોનો ભેદ પાડી રાગમિશ્રિત વિચાર કરે તો તેથી રાગદશાનો નાશ થાય નહિ હું જ્ઞાન છુ, હું પૂર્ણ છુ, હું શુદ્ધ છુ એવા વિકલ્પ પણ સ્થૂળ છે, કારણ કે તે વ્યવહારનયનો વિષય છે જેમ સોનામાં બધા ગુણો એક સાથે રહેલા છે તેમ આત્મામા અનંત ગુણો એક સાથે અખંડપણે દરેક સમયે રહેલા છે તેમાં રાગ-મિશ્રિત વિચાર દ્વારા ખંડ પાડવા તે અવસ્થાદૃષ્ટિ છે તે રાગરૂપ વિષયનું લક્ષ છોડી અનેક ભેદરૂપ વિકલ્પનો જેમાં અભાવ છે અને જેમાં કોઇ ગુણભેદ જોવામાં આવતો નથી એવા આત્મસ્વભાવની સમીપ જઇને જોતાં વિકલ્પના ભેદ પડે એવો સ્વરૂપમાં અવકાશ નથી એવા સ્વભાવ ઉપર જોર કરી એકપણાનો નિશ્ચય કરવો તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે અખંડ સામાન્ય સ્વભાવ ઉપર એકાગ્ર લક્ષ થતાં નિર્મળ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અંશે આનંદરૂપ ચારિત્ર પ્રગટે છે સામાન્ય લક્ષે ભેદ ગૌણ થઇ જાય છે માટે પરનો વિશ્વાસ અને ભેદની દૃષ્ટિ છોડી એકરૂપ સામાન્ય સ્વભાવમા એકાગ્ર થઇને જો, તો તેમાં અભૂતાર્થ એવો ભેદ વિકલ્પનો અભાવ જણાશે સ્થિર એકાકાર સ્વાનુભવ વખતે ભેદના વિચાર નથી હુ આનંદસ્વરૂપને વેદું છુ–અનુભવુ છું, હું મને જાણુ છુ એવા કોઇપણ વિકલ્પનો આત્મસ્વભાવમા પ્રવેશ નથી, એ રીતે ક્ષણિક ભેદ અભૂતાર્થ છે રાગનો નાશક આત્મા પોતે રાગ રહિત છે

યથાર્થપણું ન સમજાય તો તેને માટે કાળ ગાળવો પડે છે જલદી પ્રગટી જતુ નથી, માટે ચાલો, બીજુ કાંઇક કરીએ, એમ

કહે તો સતની સાચી રુચિ નથી-શ્રદ્ધા નથી. પરદેશમાં ધન કમાવા જાય તો ત્યાં ૨૫-૫૦ વર્ષ રોકાય છતાં કંટાળો લાવે નહિ, અને જેનાથી જન્મ-મરણ ટળી જાય એવી વાતનો, જલદી નહિ સમજાય એમ માનીને, કંટાળો બતાવે અને બહારથી મોંઘામાં-ધન વગેરે ખર્ચવાથી-ધર્મ માની લે તો તેને સાચી રુચિ નથી. આત્મસ્વભાવ તો જ્ઞાનામૃતથી ભરેલો છે. તે પૂર્ણ સ્વભાવના મહિમા પાસે ઇન્દ્રોનાં સુખ પણ તુચ્છ-તરણા સમાન ભાસે છે.

જીવ અનાદિથી બહારથી જોતો આવે છે તેથી અખંડ શુદ્ધ સ્વભાવને બદલે ભેદરૂપ વિકલ્પ દેખાય છે, તે ભેદરૂપ લક્ષ ગૌણ કરી સ્વભાવ સમીપ આવીને એટલે કે અંતર્દૃષ્ટિથી જો તો અખંડ સ્વરૂપનું ભાન થશે. શ્રદ્ધાનો વિષય અખંડ દ્રવ્ય છે અને શ્રદ્ધાનું કારણ અખંડ દ્રવ્યસ્વભાવ છે, તે જ અખંડની શ્રદ્ધા કરાવી આપશે. સમ્યગ્દર્શન માટે બીજો કોઈ ઉપાય નથી

વસ્તુસ્વરૂપને જાણતાં વચ્ચે રાગ મિશ્રિત વિચાર નિમિત્તપણે આવે છે, પણ તે સ્વરૂપમાં મદદગાર નથી; આમ જાણવું તે વ્યવહાર. અને સ્વરૂપ તરફનું લક્ષ અને રુચિ લબાવી, ગુણમાં એકાગ્રતા કરી, વ્યવહાર અને ભેદનું લક્ષ ગૌણ કરી અખંડ સ્વભાવને જાણવો તે નિશ્ચય છે. અબદ્ધસ્પૃષ્ટ આદિ ચાર બોલથી સમ્યક્દર્શનનો વિષય શું તે જણાવ્યું, હવે પાંચમા 'અસંયુક્ત' બોલમાં સમ્યક્દર્શનની નિર્મળ અવસ્થા કેમ પ્રગટે, તે કહેવાશે.

તા ૨૭-૮-૪૩.

કર્મના નિમિત્તમાં જોડાવાથી રાગ-દ્વેષ થાય તે ઉપાધિભાવ-વિભાવભાવ કહેવાય. ક્ષણિક વિકારનો નાશ કરનાર ભગવાન આત્મા કેવો છે તે સમયસારનું (આત્માની શુદ્ધતાનું) કથન સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનના શ્રીમુખેથી નીકળેલું છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને જેવો માર્ગ કહ્યો છે તેવો જ આચાર્યે અનુભવ્યો અને છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનની પવિત્ર દશામાં ઝૂલતાં ઝૂલતાં તેમને પ્રશસ્ત વિકલ્પ ઊઠ્યો કે અહો! ધન્ય આ વીતરાગતા! જગતના જીવો અનંતકાળથી અજ્ઞાનના કારણે

રખાડે છે. તે જીવોને મુક્તિનો પ્રથમ ઉપાય શું તે સમયસાર શાસ્ત્રમાં સમજાવેલ છે.

શુભ-અશુભ બંને બંધનભાવ છે. બંધનભાવને મોક્ષમાર્ગ માને કે મોક્ષમાર્ગનું કારણ માને, પુણ્યથી ધીમેધીમે ધર્મ થશે એમ માને તો તે માન્યતા અનંત સંસારનું મૂળ છે સત્ય સમજવું અઘરું પડે તેથી અસત્યને સત્ય માની લેવાય નહિ પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને ન સમજાય એમ બને નહિ. તું વર્તમાનમાં છો, તો જે છે તે ત્રિકાળ ટકનાર છે, તું પણ અનાદિથી છો. અનંતવાર એકેન્દ્રિયમાં રહ્યો, અનેકવાર કાગડા, કૂતરા વગેરેના ભવ કર્યા, છતાં પ્રભુ! તને હજી જન્મ-મરણની પરાધીનતા નથી લાગતી! ઊંધી માન્યતામાં એવા અનંતા ભવ કરાવવાની તાકાત છે. જન્મ-મરણનું કારણ ઊંધી માન્યતા જ છે. અપૂર્વ તત્ત્વની યથાર્થ સમજણ વગર તેનો નાશ થાય નહિ. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત શ્રદ્ધા કર્યા વિના ધર્મના નામે પંચ મહાવ્રતાદિ શુભભાવ વડે અનંતવાર સ્વર્ગનો દેવ થયો પણ આત્મભાન વગર એક પણ ભવ ઘટ્યો નહિ. પર ઉપર મારાપણાની દૃષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ જાય નહિ અને સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ વિના ધર્મ થાય નહિ

જેમ કૂવો તો સ્વચ્છ-પથ્ય જળથી ભરેલો છે, પણ તે પાણી બહાર કાઢયા પછી એક ધાળામાં સાકર અને બીજામાં કાળીજીરી હોય તો જે ધાળામાંથી પાણી લે તેવા સ્વાદવાળું પાણી અનુભવમાં આવે, પણ તે પાણીનો મૂળ સ્વભાવ નથી; સાકર આદિના સંયોગે કરીને પાણી તેવા સ્વાદવાળું જણાય છે. તેમ આત્મા સ્વભાવે તો નિર્વિકારી છે, તે સ્વભાવમાથી તો માત્ર જ્ઞાન જ આવે છે, પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ આવતી નથી, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી તે શુભાશુભ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. હિંસાદિ કષાયભાવ તરફ ઢળે તો પાપ બંધાય છે અને દયા, દાનાદિમા કષાય પાતળો પાડે તો પુણ્ય બંધાય છે, પણ તે એકેયથી ધર્મ થતો નથી

પુણ્યભાવ કરતાં કરતાં પરંપરાએ સમ્યક્‌દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રગટે અર્થાત્ શુભથી વિરોધભાવ કરતાં કરતા નિર્દોષ ભાવ પ્રગટે

એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. શુભાશુભ વિકલ્પ તે હું નહિ, હું તો વિકારનો નાશક છું, એવી શ્રદ્ધાના જોરે, સ્વભાવના લક્ષે અનંત સંસારનું મૂળ જે ઊંધી શ્રદ્ધા તે ટળીને સમ્યકદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રગટે છે. પૂર્ણરૂપ શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધામાં પુણ્ય મદદગાર નથી, પણ વિઘ્ન કરનાર છે.

જેમ કોઇ ખાનદાન કુટુંબનો પુત્ર બહારચલો (વ્યભિચારી) થાય, તોફાને ચડે તો તેનો પિતા તેને ઠપકો આપે. અરે! ખાનદાન કુળમાં આવી તને આવું ન શોભે! તેવી રીતે ત્રિલોકનાથ જગત્-પિતા કહે છે કે તું સ્વતંત્ર ભગવાન, તારી જાતને ભૂલી, તારાથી ભિન્ન એવી પર વસ્તુને પોતાની માની તેની સાથે વર્તન કર, જડની અવસ્થા હું કરી શકું, પુણ્ય-પાપ મારાથી થાય અને તે મારા, તે મને મદદગાર, એમ પરચલો થઇ, જ્ઞાનીઓએ વિષ્ટા માની છાંડેલાં પુણ્યને તારાં માન તે વ્યભિચાર છે, તે અનિત્ય વસ્તુને શરણે જવું તે તારા અવિનાશી સ્વભાવને કલંક છે

પુણ્યથી મનુષ્યદેહ તો પામ્યો, હવે જો સત્યની દરકાર કરી નહિ સમજ તો તારા મનુષ્યદેહની સાર્થકતા કાંઇ જ નથી ફરી મનુષ્યપણું મળવું દુર્લભ છે સત્ય સાંભળતા જ ધડાકા લાગે કે, અરેરે! અમારાં પુણ્ય તદ્દન ઊડાડી દીએ છે! વળી કહે છે કે અંદરની વાત અમને સમજાતી નથી, આત્માનો ધર્મ સમજાતો નથી તેથી પુણ્ય કરીએ છીએ, અને જો તે છોડવાનું કહો તો બન્નેમાંથી રહી જશું!

પણ ભાઇરે! તૃષ્ણાદિના પાપભાવ ઘટાડીને પુણ્યભાવ કરવાની ના કહેતા નથી, પણ તે પુણ્યમાં જ સંતોષ માની, વિકારને ધર્મનું સાધન માનીને બેસી રહે તો કદી પણ મુક્તિ થાય નહિ અહીં ધર્મમાં અને પુણ્યમાં ઊગમણો-આથમણો ફેર છે તે સમજાવાય છે

જે ભાવે સ્વભાવથી વિરોધરૂળ મળે અર્થાત્ સંસારમા અવતાર કરવા પડે તે ભાવે મોક્ષ થાય નહિ, અંશમાત્ર ધર્મ થાય નહિ જે અભિપ્રાયમાં સમ્યકદર્શન છે તે જ અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વ

ાથી કોઇ પરવસ્તુને પોતાના સ્વરૂપની માનતા નથી. સ્વરૂપનું
છે છતાં પુરુષાર્થની નબળાઇએ રાગમાં જોડાણ થઇ જાય છે.
ભાનની ભૂમિકામાં શ્રેણિક રાજાએ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું.
ક્દર્શનના જોરમાં શુભ વૃત્તિ ઊઠે છે કે હું પૂર્ણ થાઉં અને
ન ધર્મ પામે, અંતરમાં પુણ્યનો-અને રાગનો નકાર હતો ત્યારે
ષ્ટ પુણ્ય બંધાયું હતું.

હવે સમ્યક્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય તે પાંચમા દૃષ્ટાંતથી સમ-
રે છે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં અગ્નિના
મિત્તે પાણીમાં ઊષ્ણતા છે. છતાં એકાંત શીતળતારૂપ જળના
ાભાવને લક્ષમાં લઇને જોતાં પાણી સ્વભાવે ખરેખર ઊષ્ણ થયું
થી, ઊષ્ણ અવસ્થા થઇ છે; તે વખતે પણ સ્વભાવ તો શીતળ જ
. કારણ કે પાણી જો ખરેખર સ્વભાવે જ ઊષ્ણ થઇ ગયું હોય તો
રી ઠંડું થઇ શકે જ નહિ. લાખો વર્ષથી ઊષ્ણ થએલું પાણી ગમે
વખતે અગ્નિ ઉપર રેડવામાં આવે તો જે અગ્નિથી તે ઊષ્ણ થયુ
હાય તેને જ તે ઠંડી કરી નાખે છે, અને તે પાણીને ઠારો તો તે ઠંડું જ
ે. અગ્નિને ઓલવવાની અને ઠંડું રહેવાની તાકાત પાણીમાં ત્રિકાળ
છે. ઊષ્ણ અવસ્થા વખતે ઠંડા સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરે તો આ પાણીને
ઠારવાથી તે તૃષા છીપાવવા લાયક થશે એમ નક્કી થાય છે, એટલે
પાણીમાં ઊષ્ણતાનો નાશ કરનાર સ્વભાવ જુઓ તો તે ઊષ્ણપણું
અભૂતાર્થ છે-ત્રિકાળ ટકનાર નથી. એમ પાણીના દૃષ્ટાંતે આત્મા પણ
દેહથી જુદો, શાંત, પૂર્ણ આનંદઘન છે તેનો, કર્મ જેનું નિમિત્ત છે
એવા મોહ સાથે સંયુક્તપણારૂપ અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં સંયુક્ત-
પણું ભૂતાર્થ છે-સત્યાર્થ છે. હું દેહાદિરૂપે છું, રાગાદિરૂપે છું, રાગા-
દિનો કર્તા છું એવી નિમિત્તાધીન વર્તમાન દૃષ્ટિથી જોતાં મોહ સાથે
જોડાવાપણું છે નિમિત્ત તરફ લક્ષ ન હોય તો સ્વલક્ષે અવગુણ થાય
નહિ. નિમિત્ત એટલે જડ કર્મ છે તે રાગદ્વેષ કે મોહ કરાવતાં નથી,
રવાનું કહેતાં નથી; પણ આત્મા પોતે કર્માધીન થઇ રાગ-દ્વેષ,
ાહમાં જોડાય છે. શરીર તો જાડી ધૂળ છે, રજકણોનું બનેલું છે,

હોતું નથી મિથ્યાત્વનો નાશ કરી સમ્યક્દર્શન થયા પછી દૃષ્ટિમાં સંસાર રહે નહિ, ભવની શંકા રહે નહિ અખંડ સ્વભાવને લક્ષમાં લેનાર સમ્યક્દર્શન છે તે અનંત અવગુણનો નાશ કરનાર અને અનંત પવિત્ર ગુણની ઉત્પત્તિ કરનાર નિર્મળ ગુણ છે અનંત જન્મ-મરણના નાશનું મૂળ બોધિ*બીજ-સમ્યક્દર્શન છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ચૌદમી ગાથામાં અદ્ભુત ન્યાય કહેવાય છે

શુદ્ધનય વડે આત્માને પરથી-વિકારથી નિરાળો પરિપૂર્ણ ધ્રુવ સ્વભાવે છે તેવો બતાવે છે, તે સ્વભાવ જ આદરણીય છે સમ્યક્-દર્શનનું લક્ષ્ય-ધ્યેય તે જ છે

લોકો કહે છે કે રોટલા વગેરેની સગવડ મળે અને શરીર નિરોગી રહે તો ધર્મ થાય તેમ કહેનારે સારું શરીર ઇચ્છ્યું એટલે કે અમને શરીર મળ્યા કરે, ભૂખ લાગ્યા કરે અને લૂગડાં, અનાજ વગેરેની ઓશિયાળ સહાય રહ્યા કરે એવી પરાધીનતાની દૃષ્ટિવાળો મોક્ષની સ્વાધીનતા સ્વીકારી શકશે નહિ જ્ઞાની તો અસંયોગી, સ્વતંત્ર ચૈતન્ય સ્વભાવ માત્રને જ પોતાનો માને છે બહારના અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગો મારા સ્વભાવમાં નથી, તેથી તે સંયોગથી મને સુખ કે દુઃખ નથી વર્તમાન નબળાઇનો રાગ તે જ દુઃખ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાને શ્રદ્ધામાં પૂર્ણ વીતરાગી માને છે, છતાં બહારમાં બધું છોડીને ચાલી નીકળે એમ (તે જ વખતે) બધા માટે બનતું નથી શ્રેણિકરાજા આત્માના યથાર્થ ભાન સહિત ગૃહસ્થદશામાં હતા કોઇ વિકલ્પ, કોઇ પરમાણુ માત્ર મારું સ્વરૂપ નથી, હું વિદાનંદ, અસંગ, મુક્તસ્વભાવી છું; પુણ્ય-પાપની કોઇ પ્રવૃત્તિનું વળી-પણું નથી, મોટા રાજ્યના સંયોગમાં રહ્યા છતાં અંતરમાં તે પ્રત્યે ઉદાસીનતા વર્તે છે. જેમ "ધાવ ખેલાવે બાળ" એટલે ધાવમાતા બાળકની સેવા કરે છે પણ તેના અંતરથી તે બાળકને તેણે પોતાનું માન્યું નથી, એમ જ્ઞાનીઓ સંસારમાં રહ્યા છતાં ધાવમાતાની જેમ

---

* આત્માના ભાનપૂર્વક સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન અને અકષાય સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર તે બોધિ

કોઇ પરવસ્તુને પોતાના સ્વરૂપની માનતા નથી. સ્વરૂપનું
છતાં પુરુષાર્થની નબળાઇએ રાગમાં જોડાણ થઇ જાય છે.
ાનની ભૂમિકામાં શ્રેણિક રાજાએ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું.
ર્શનના જોરમાં શુભ વૃત્તિ ઊઠે છે કે હું પૂર્ણ થાઉં અને
ધર્મ પામે, અંતરમાં પુણ્યનો અને રાગનો નકાર હતો ત્યારે
પુણ્ય બંધાયું હતું.

હવે સમ્યક્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય તે પાંચમા દૃષ્ટાંતથી સમ-
છે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં અગ્નિના
મત્તે પાણીમાં ઊષ્ણતા છે. છતાં એકાંત શીતળતારૂપ જળના
ભાવને લક્ષમાં લઇને જોતાં પાણી સ્વભાવે ખરેખર ઊષ્ણ થયું
ી, ઊષ્ણ અવસ્થા થઇ છે; તે વખતે પણ સ્વભાવ તો શીતળ જ
કારણ કે પાણી જો ખરેખર સ્વભાવે જ ઊષ્ણ થઇ ગયું હોય તો
ી ઠંડું થઇ શકે જ નહિ. લાખો વર્ષથી ઊષ્ણ થએલું પાણી ગમે
વખતે અગ્નિ ઉપર રેડવામાં આવે તો જે અગ્નિથી તે ઊષ્ણ થયું
ાય તેને જ તે ઠંડી કરી નાખે છે, અને તે પાણીને ઠારે તો તે ઠંડું જ
. અગ્નિને ઓલવવાની અને ઠંડું રહેવાની તાકાત પાણીમાં ત્રિકાળ
છે. ઊષ્ણ અવસ્થા વખતે ઠંડા સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરે તો આ પાણીને
ઠારવાથી તે તૃષા છીપાવવા લાયક થશે એમ નક્કી થાય છે, એટલે
પાણીમાં ઊષ્ણતાનો નાશ કરનાર સ્વભાવ જુઓ તો તે ઊષ્ણપણું
અભૂતાર્થ છે—ત્રિકાળ ટકનાર નથી. એમ પાણીના દૃષ્ટાંતે આત્મા પણ
દેહથી જુદો, શાંત, પૂર્ણ આનંદઘન છે તેનો, કર્મ જેનું નિમિત્ત છે
એવા મોહ સાથે સંયુક્તપણારૂપ અવસ્થાથી અનુભવ કરતાં સંયુક્ત-
પણું ભૂતાર્થ છે—સત્યાર્થ છે. હું દેહાદિરૂપે છું, રાગાદિરૂપે છું, રાગા-
દિનો કર્તા છું એવી નિમિત્તાધીન વર્તમાન દૃષ્ટિથી જોતાં મોહ સાથે
જોડાવાપણું છે નિમિત્ત તરફ લક્ષ ન હોય તો સ્વલક્ષે અવગુણ થાય
નહિ. નિમિત્ત એટલે જડ કર્મ છે તે રાગદ્વેષ કે મોહ કરાવતાં નથી,
કરવાનું કહેતાં નથી; પણ આત્મા પોતે કર્માધીન થઇ રાગ-દ્વેષ,
મોહમાં જોડાય છે. શરી[illegible] ધૂળ છે, રજકણોનું બનેલું છે,

અને તેની અંદર બીજું ઝીણી ધૂળનું બનેલું સૂક્ષ્મ શરીર છે, તે નિમિત્તોનો પોતામા સ્વીકાર કરી અર્થાત્ નિમિત્ત આધીન થઇ જોતાં મોહરાગયુક્ત વિકારી અવસ્થા જીવમાં થાય છે, પરમાં રાગ-દ્વેષની માન્યતાથી હર્ષ-શોકમાં તે એકાગ્ર થાય છે; અવસ્થાદૃષ્ટિથી તે સાચુ છે પાણીમાં અગ્નિના નિમિત્તે ઊષ્ણ અવસ્થારૂપ થવાની યોગ્યતા છે પણ સ્વભાવમાં તો શીતળતા જ છે, તેમ જીવમાં કર્મના નિમિત્તે વિકારી અવસ્થાપણે થવાની યોગ્યતા છે પણ સ્વભાવમાં વિકાર નથી વિકારી અવસ્થાનો અનુભવ કરતાં અભૂતાર્થ રાગદ્વેષનો ભાવ થાય છે, તે ભગવાન આત્માનો સ્વભાવ નથી સત્ સ્વભાવનો અનાદર કરી, પરનો આદર કરે તે તારા સ્વભાવને કલંક છે

પાણીમાં શીતળતા ભરી પડી છે તેમ તારામાં શાશ્વત સુખ ભર્યું છે, પાણી મલિનતાનો નાશ કરનાર છે તેમ તું રાગ-દ્વેષ-મોહનો નાશ કરનાર છો, પાણીમાં મીઠો સ્વાદ છે તેમ તારામાં અનુપમ અનંત આનંદ રસ ભર્યો છે, એવા તારા સ્વભાવ તરફ દૃષ્ટિ કર જેમ કાચા ચણામા અપ્રગટ મીઠાશ ભરી છે તે, ચણાને શેકતાં પ્રગટ અનુભવમા આવી શકે છે, તેમ આત્મામા અતીન્દ્રિય ગુણની બેહદ મીઠાશ ભરેલી છે તે સ્વભાવના ભાન વડે, તેમાં એકાગ્ર થવાથી પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે.

અનંત કાળમાં કદી સ્વલક્ષ કર્યું નથી પુણ્યની જ મીઠાશ લાગી છે તેથી લોકોને અંદરમાં બેહદ સુખ-શાંતિ ભરેલા છે તેની શ્રદ્ધા બેસતી નથી તેઓ માની રહ્યા છે કે પેટમા રોટલા પડ્યા વગર ધર્મ ક્યાંથી થાય ? તમે ત્યાગી થયા એટલે તમોને તો રોટલા તૈયાર મળી રહે તેથી ધર્મ થઇ શકે

પણ ભાઇ રે ! તારી દૃષ્ટિ જ બહાર ઉપર પડી છે તું સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જેવો જ છો ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં તારે કોઇની ઓશિયાળ નથી બહારમાં નિંદા સાંભળી અકડી જાય છે અને મૂઝાઇ જાય છે પણ ભાઇ ! તે જડ દેહની નિંદા કરે તેમાં તારે (અરૂપી આત્માને) માં માવ છે કે નહિ ? કોઇ બીજો વખાણ કરે તો હું સારો

એવું કયાંથી લાવ્યો ? પેટમાં રોટલા પડે અથવા સારી ઊંઘ આવે તો જ ધર્મ થાય એવી દેહાધીનતા-પરાધીનતા કદી ધર્મમાં હોય જ નહિ. ધર્મ તો આત્માનો સ્વતંત્ર નિરાકુળ સ્વભાવ છે. તેમાં રોટલા મળે તો ધર્મ સારો થાય અને ન મળે તો ધર્મમાં મુશ્કેલી પડે એવું કાંઇ છે જ નહિ.

પ્રશ્ન:—ધર્મમાં રોટલાની જરૂર નથી, તો પછી જ્ઞાની હોય છતાં આહાર કેમ કરે છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીને આહારની પણ ઇચ્છા નથી તેથી જ્ઞાનીને આહાર કરવો તે પણ પરિગ્રહ નથી. અશાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી જઠરાગ્નિરૂપ ક્ષુધા ઉપજે છે, વીર્યાંતરાયના ઉદયથી તેની વેદના સહી શકાતી નથી અને ચારિત્રમોહના ઉદયથી આહાર ગ્રહણની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઇચ્છાને જ્ઞાની કર્મના ઉદયનું કાર્ય જાણે છે, રોગ સમાન જાણી તેને મટાડવા ચાહે છે. ઇચ્છા પ્રત્યે અનુરાગરૂપ ઇચ્છા જ્ઞાનીને નથી અર્થાત્ તેને એમ ઇચ્છા નથી કે મારી આ ઇચ્છા સદા રહો. માટે તેને અજ્ઞાનમય ઇચ્છાનો અભાવ છે. પરજન્ય ઇચ્છાનું સ્વામીપણું જ્ઞાનીને નથી માટે જ્ઞાની ઇચ્છાનો પણ જ્ઞાયક જ છે. તેમની દૃષ્ટિ તો અનાહારી આત્મસ્વભાવ ઉપર જ છે. અમુક પ્રકારનો રાગ ટળ્યો છે અને પુરુષાર્થની નબળાઇ છે તે પૂરતો અલ્પ રાગ થઇ જાય છે. તે રાગ અને રાગના નિમિત્ત શરીર તથા શરીરના નિમિત્ત આહાર વગેરેથી હું નભું (ટકું) છું એમ જ્ઞાની માનતા નથી. તેઓ તો અલ્પરાગ હોય તેનો પણ નાશ કરીને વીતરાગ થવાની જ ભાવના નિરંતર સેવી રહ્યા છે.

જેને બહારમાં શરીર, મકાન વગેરે બરાબર રાખવું છે અને ધર્મ કરવો છે તેને બહારની દૃષ્ટિથી, કોઇના અવલંબન વગરનો પુણ્ય-પાપ રહિત વીતરાગસ્વભાવી ધર્મ કયાંથી થશે ? બહારની રુચિ છે તે સ્વભાવની રુચિ કયાંથી લાવશે ?

ચારે તરફ ખીલાં નાખેલો તંબૂ હોય તેમાં સત્તાપ્રિય (અભિમાની) પુરુષને તંબૂની [illegible] ઢીલી ઢીલી થઇ જાય અને તં[illegible]

કપડામાં ઘડી (કરચલી) પડે તે પોષાય નહિ, ગમે નહિ; તો આખો તબૂ ઉડાડી દેવો કેમ પોષાય? તેમ જેને સંયોગ ઉપર દૃષ્ટિ છે અને સંયોગથી સુખ માન્યું છે તેને એક સગવડ ઓછી થતાં મનમાં અણગમો થાય છે, પામરતા થાય છે, તે મૃત્યુ વખતે (તબૂ ઉપડવા વખતે) સ્વભાવની દૃઢતા, ધીરજ, શાંતિ અને સમાધાન ક્યાંથી લાવશે? અસંયોગી, પરથી જુદો છું, બહારની અનુકૂળતાની, પુણ્યાદિ કોઇ સાધનની જરૂર નથી, શુભ વિકલ્પ તે પણ મારી શાંતિનું સાધન નથી, એવી શ્રદ્ધા વડે પ્રથમ સાચી માન્યતાનો સ્વીકાર કર્યા વિના, નિર્વિકારી મુક્ત સ્વભાવનો આદર કર્યા વિના, સમ્યગ્દર્શન પામવાની તૈયારી થઇ શકે તેમ નથી.

પ્રભુ! એકવાર સ્વભાવની રૂચિ લાવી સત્‌નો મહિમા સાંભળ. આચાર્ય કહે છે કે અમારા આત્માનુભવની વાત તારા હિતને માટે તને કહીએ છીએ. તને સિદ્ધ ભગવાન તરીકે સંબોધીને કહેવાય છે કે પ્રભુ! તારા શુદ્ધ પૂર્ણ સ્વભાવને જો! બાહ્ય વિકાર અને સંયોગની તારા સ્વભાવમાં સર્વથા નાસ્તિ છે, તેની દૃષ્ટિ છોડીને નિત્ય એકરૂપ એવા તારા સ્વભાવને જો!

તા ૨૮-૮-૬૩

આત્મા અનંત ગુણ સ્વરૂપ અનાદિ અનંત સ્વતંત્ર વસ્તુ છે જેને પોતાનું હિત કરવું હોય તેણે પરથી જુદા પોતાના સ્વભાવની પ્રતીતિ પ્રથમ કરવી પડશે સ્વભાવ પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ છે, તેને શરીરાદિ કોઇ બહારના સંયોગ સાથે સંબંધ નથી

જાણનારો પોતે નિત્ય છે, પણ નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી શરીર, મન, વાણીની પ્રવૃત્તિ જે જ્ઞાનમાં જાણવા યોગ્ય છે તે જુદા તત્ત્વને પોતાનું માની, પરસંયોગથી ઠીક-અઠીક માની તેમાં રાગદ્વેષ કરે છે પરથી લાભ-હાનિ માનવારૂપ ભ્રાન્તિ અનાદિની છે પર મને મદદ કરે, કે પરથી મને લાભ-હાનિ થાય એમ જેણે માન્યુ તેણે પોતામાં [illegible] નથી અને પોતે પરાધીન છે એમ માન્યુ છે.

[illegible] માન્યતા વડે સંયોગી ચીજ-શરીર વગેરેથી લાભ થાય

એમ માન્યું એટલે તે ચીજને ટકાવી રાખવા તેના રખોપામાં રોકાઇ ગયો, અને પ્રતિકૂળ સંયોગો મને નુકસાન કરે એમ માની તે કેમ ટળે તેના દ્વેષમાં રોકાઇ ગયો. આ પ્રમાણે જ્ઞાયકસ્વભાવને ભૂલી, પરથી લાભ-હાનિ માને છે, તેથી તેમાં રાગ-દ્વેષ થાય છે.

જે વસ્તુ છે તે નિત્ય પોતાપણે ટકનાર છે અને પરપણે કદી-પણ નથી. જેમ વસ્તુ પરપણે નથી તેમ જો પોતાપણે ન હોય તો તે વસ્તુનો અભાવ થઇ જાય જેણે પોતાને પોતાપણે ભૂલીને પરથી લાભ થાય એમ માન્યું તેણે પોતે પર સાથે એક થઇ ગયો છે એમ માન્યું. આ માન્યતા વસ્તુની સ્વતંત્રતાનું ખૂન કરનાર છે કોઇપણ વસ્તુ તેના ગુણ વગર ખાલી હોય નહિ, જેમ ગોળ ગળપણ વગર હોઇ શકે નહિ તેમ આત્મા અનંતજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આનંદ વગેરે અનંત ગુણો વગર ન હોય એવો અનંત ગુણનો શાશ્વત પિંડ આત્મા સદાય પોતાપણે છે, પરપણે કદી નથી, પરના કારણપણે નથી, પરના આશ્રય વડે નથી, છતાં પરથી ગુણ ઊઘડે એમ માનવું તે પરા-ધીનતાની શ્રદ્ધા છે.

જીવે દરેક પ્રકારના શુભ કે અશુભભાવ પૂર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિપણામાં અનંતવાર કર્યા અને તેના ફળમાં ઊંચ-નીચ ભવ અનંતવાર કર્યા. તે જ ભાવથી વર્તમાનમાં ધર્મ થાય તો પૂર્વ કાળમાં કેમ ન થયો ? માટે તેનાથી કોઇક જુદી જ રીતે અપૂર્વ વસ્તુ સમજવાની બાકી રહી ગઈ છે, એ વાત અનંતકાળમાં એક સેકન્ડ માત્ર જીવ સમજ્યો નથી.

પરમાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ માનવાની દૃષ્ટિથી જે અનુકૂળ માન્યું તેનો આદર કરી રાખવા માગે છે અને જે પ્રતિકૂળ માન્યું તેનો અનાદર કરી કાઢવા માગે છે, એમ પર નિમિત્ત આધીન બાહ્ય દૃષ્ટમાં ત્રણકાળ, ત્રણલોકના અનંત પરપદાર્થો પ્રત્યે અનંતો રાગ અને દ્વેષ કરી રહ્યો છે.

સંયોગી દૃષ્ટિથી અસંયોગી આત્મસ્વભાવમાં જે શક્તિ ભરી છે તેની પ્રતીતિ થતી નથી. શરીરનો સંયોગ છૂટવાનો હશે ત્યારે શ્વાસ પણ સરખો નહિ ... ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઇ જશે ત્યારે

અનંતો ખેદ થશે, પણ શરીરની ક્રિયા આત્માને આધીન નથી, હું નિરાવલંબી ચિદાનંદ જ્ઞાનમૂર્તિ છું એમ પોતાના સ્વતંત્ર સ્વભાવને માને તો અનંતા પર પ્રત્યેનો અનંતો રાગ અને દ્વેષ ટળી જાય છે.

" સકલ વસ્તુ જગમેં અસહાઈ,
વસ્તુ વસ્તુસૌં મિલૈ ન કાઈ. " (સમયસાર નાટક)

નિશ્ચયનયથી જગતમાં સર્વ પદાર્થ સ્વાધીન છે, કોઇ કોઇની અપેક્ષા રાખતો નથી તેમ જ કોઈ પદાર્થ કોઈ અન્ય પદાર્થમાં ભળી જતો નથી, કોઈના આધારે નથી, કોઈનું કારણ નથી, કોઈનું કાર્ય નથી. કર્મના નિમિત્તનો પોતામાં આરોપ કરી રાગ-દ્વેષ અને સુખ-દુઃખના ભેદ પાડી તેમાં એકાગ્ર થવું અર્થાત્ પરવસ્તુને અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ માનવી તે જ પોતાના સ્વાધીન સ્વરૂપની ભ્રાંતિ છે, અજ્ઞાન છે, તેનું જ નામ મોહસંયુક્તપણું છે

જેમ પાણીમાં વર્તમાન અગ્નિના નિમિત્તે ઊષ્ણતા છે, પણ પાણીનો સ્વભાવ ઊષ્ણ થઇ ગયો નથી; તેમ ભગવાન આત્મા કર્મના સંયોગમાં પોતાને ભૂલીને પરમાં આદર-અનાદરરૂપે રાગદ્વેષની કલ્પના કરે છે, તે વિકાર વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો છે ખરો, પણ ત્રિકાળી અવિકારી સ્વભાવને ભૂલી ક્ષણિક વિકારને જ આત્મા માને છે, તે ત્રિકાળી અસત્યનું સેવન કરનારો, સતનું ખૂન કરનારો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે વિકારી દૃષ્ટિ છે ત્યાંસુધી આત્માને વિકારી માને છે, છતાં આખા આત્મામાં વિકાર અને સંયોગ પેસી ગયા નથી. આત્મા અને પુદ્ગલ એકક્ષેત્રે રહ્યા તેથી એકરૂપ થઈ ગયા નથી જોકે કર્મનો સંયોગ છે તે રાગદ્વેષ કરાવતો નથી, પણ અજ્ઞાનથી પોતે જ તેમાં જોડાઇને રાગદ્વેષ કરે છે અને પોતાને તે રૂપ માને છે. તે નિમિત્તાધીન માન્યતા છોડ્યા વગર અવિકારી સ્વભાવ કેમ પ્રગટ થશે ? દોષ રહિત સ્વભાવનું ભાન ન હોય તો દોષ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કેમ ઊઠે ? દોષ ટાળનાર આત્મા બધો અવિકારી ન હોય તો વિકારી અવસ્થા ટાળીને દોષ-રહિત સ્વભાવે કોણ રહેશે ? વિકારી અવસ્થા વખતે એક સમયની અવસ્થા સિવાય આખો આત્મા અવિકારી સ્વભાવે છે. વિકારને

ટાળવાનો ભાવ અવિકારી સ્વભાવના જોરે જ થાય છે. દોષ અને દુઃખરૂપ વિકારને જાણનારો દોષરૂપ કે દુઃખરૂપ નથી, પણ સદાય જાણનાર સ્વરૂપે છે. માટે વર્તમાન એકેક સમય પૂરતી અવસ્થામાં સંયોગ અને વિકાર હોવા છતાં અસંયોગી, અવિકારી સ્વભાવ ત્રિકાળી ટકનાર શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપે છે, વિકારનો નાશક છે. તે ધ્રુવ ચૈતન્યસ્વભાવની સમીપ જઇને અને વિકલ્પથી જરા ખસીને અંતરદૃષ્ટિથી એકાગ્ર થતાં તે નિમિત્તાધીન વિકાર અભૂતાર્થ છે.

એકાંત બોધબીજરૂપ સ્વભાવ એટલે સમ્યક્‌દર્શનના કારણરૂપ સ્વભાવ. એકાંત સ્વભાવ એટલે પર નિમિત્તના ભેદ રહિત, સ્વાશ્રિત-પણે નિત્ય ટકનાર જ્ઞાનસ્વભાવ. તેનાથી જ ધર્મ થાય છે, વિકારી ભાવથી ત્રણકાળમાં ધર્મ થાય નહિ, એ પ્રમાણે ધર્મસ્વરૂપ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરાવનાર બોધબીજ તે સમ્યગ્દર્શન છે.

પરથી લાભ-હાનિ થાય છે એવી ઊંધી માન્યતા છોડી, સ્વ-ભાવનું લક્ષ કરી, રાગથી જરા જુદો પડી, અંતરદૃષ્ટિથી એકાગ્ર થઇને સ્વભાવ સમીપ જઇને જોવામાં આવે તો હું અસંયોગી-અવિ-કારી છું એવો સ્વાનુભવ થઇ સમ્યક્‌શ્રદ્ધારૂપ બોધબીજ પ્રગટ થશે. આત્માનો સ્વભાવ પરથી-વિકારથી પ્રગટતો નથી, જે છે તેમાંથી આવે છે. આત્મામાં નિત્ય સ્વતંત્રપણે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ ભર્યો છે એવી શ્રદ્ધાના કારણે નિર્મળ ધ્રુવ સ્વભાવને સ્વીકારતાં ભાવ ઊછળે છે કે, અહો! મારામાં વિકાર છે જ નહિ. એવી શ્રદ્ધા તે શુદ્ધ દૃષ્ટિ વડે પોતાના સ્વભાવનું ભાન અને પરપદાર્થની શ્રદ્ધાના સમસ્ત પ્રકારે ત્યાગની સિદ્ધિ થઇ.

મોક્ષમાર્ગમાં પુણ્યનો શ્રદ્ધાથી નકાર કર્યો, ત્યાં રાગ રહી જાય તેનાં ઊંચાં પુણ્ય સહજે બંધાઇ જાય છે. જ્ઞાનીને પુણ્યની દરકાર નથી
સારો ખેડૂત ઘાસ
ઘાસ ભેગું હોય
ખોરાકનો નિરાકુ
પાપનો વિણાનો

આનંદથી ખાય છે તેમ જ્ઞાનીઓએ જે ભાવને પ્રથમથી જ ત્યાજ્ય ગણ્યો છે તે વિષ્ટારૂપ પુણ્યભાવને અજ્ઞાની સારા માનીને ઇચ્છા કરે છે, તેમાં સુખ માને છે તે ભુંડ જેવા છે આચાર્યદેવ કરુણાથી આ કહે છે.

અરે પ્રભુ ! તું અમૃતકુંડમાં રહેનારો આત્મા ચમારકુંડ જેવા આ મૃતક કલેવરમાં (શરીરમાં) પુણ્યાદિને "મારાં મારાં" કરીને તેમાં મૂર્છાઇ ગયો ! તું સંયોગી, નાશવાન ચીજનો આદર અને અસંયોગી ભગવાન આત્મસ્વભાવનો અનાદર કરી રહ્યો છો.

પ્રશ્ન:—આત્માની શ્રદ્ધાની વાત તો કરી નાખીએ, પણ સમ્યક્-દર્શન પામવાની ક્રિયા શું ?

ઉત્તર:—બહારની કોઇ ક્રિયાથી સમ્યગ્દર્શન થવાનું નથી. જાતે અભ્યાસ કરી, સ્વભાવને સમજવાનો ખરી રુચિથી પ્રયત્ન કરવો તે અપૂર્વ સમ્યક્દર્શન પામવાની ક્રિયા છે. રાગ-દ્વેષ, મોહ તે મારા નહિ, પરથી કોઇને લાભ-હાનિ થઇ શકે નહિ, હું પરનું કાંઇ કરી શકું નહિ, માત્ર મારા પૂર્ણ જ્ઞાયકસ્વભાવમાં અનંતી ક્રિયા કરી શકું, એવા સ્વતંત્ર સ્વભાવની હા પાડી, અંતરમંથન કરી, યથાર્થ નિર્ણયરૂપ નિઃસંદેહ શ્રદ્ધા એ જ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિની ક્રિયા છે.

અનંત જ્ઞાનાનંદપણે છું અને વિકારપણે નથી એમ શ્રદ્ધા કરવામાં જ્ઞાનની અનંતી ક્રિયા થઈ, મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ થયું, અનંત ભવના પ્રત્યાખ્યાન થયા પોતાના સ્વતંત્ર પૂર્ણ સ્વભાવને ઓળખીને માનવો તે ભ્રાંતિનું (મિથ્યાત્વનું) પ્રતિક્રમણ છે.

અજ્ઞાની જીવ પોતાનું અહિત પોતે જ ઊંધી શ્રદ્ધાથી પોતા-દ્વારા કરે છે. અજ્ઞાન તે અહિતનો બચાવ નથી અજ્ઞાનથી ઝેર ખવાઇ જાય તો પણ ઝેરનું ફળ તો મળે જ છે તેમ અજ્ઞાનથી કરેલા રાગ-દ્વેષનું ફળ પણ મળ્યા વગર રહેતું નથી

વ્યવહારથી જોઇએ તો પણ કોઇ કોઈનું માથું કાપનાર નથી, કારણ કે આત્માને હાથ, પગ, માથું વગેરે છે જ નહિ. આત્મા તો

અચ્છેદ્ય, અભેદ્ય, અવિનાશી, અરૂપી, જ્ઞાનઘન છે. છેદાવું-ભેદાવું કે સંયોગ-વિયોગ થવો તે પુદ્ગલ-જડ રજકણોનો સ્વભાવ છે. શરીર, મન, ઇન્દ્રિય આદિ રચના પૌદ્ગલિક છે. પુદ્ગલ જડ દ્રવ્ય છે તેમાં ગળવું-મળવું એવો સંયોગીપણાનો સ્વભાવ છે, તે કોઇને આધીન વર્તતા નથી, સ્વતંત્રસ્વભાવી છે, તે જડેશ્વર ભગવાન છે. માત્ર તેમાં જાણપણું નથી, સુખ-દુઃખની લાગણી નથી, તે સિવાય અનંતી તાકાત તેમાં છે. તે પોતાની અવસ્થા સ્વતંત્રપણે બદલાવે છે. તેની અવસ્થાને કોઇ આત્મા બદલાવે ત્યારે બદલાય એ વાત ખોટી છે. જો તેની ક્રિયા કોઈ બીજા કરે તો જ થાય એમ હોય તો તે વસ્તુ પરાધીન ઠરે-શક્તિહીન ઠરે, પણ જે વસ્તુ સત્ છે તે પોતાની અનંત શક્તિથી કોઇ કાળે ખાલી હોય નહિ. જડની સ્વતંત્ર તાકાતની જેને ખબર નથી તેને એમ લાગે છે કે જીવના કર્યા વિના જડ-પુદ્ગલની ક્રિયા થઈ શકે નહિ, એ પણ અનાદિની દૃષ્ટિની ભૂલ છે.

જડ ચેતન બે તત્ત્વો તદ્દન જુદાં છે, ત્રણે કાળ જુદાં છે. કોઈ આત્મા પરનું કાંઇ પણ કરી શકે નહિ, પરથી કદી કોઇને કાંઇ લાભ કે નુકસાન નથી. સૌનું હિત-અહિત પોતાના ભાવમાં જ છે. બહારમાં ગમે તેવા અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગો આવે, પણ તે મારા સ્વભાવમાં કાંઈ કરી શકનાર નથી, કારણ કે હું સ્વતંત્ર છું. આમ ત્રિકાળી સ્વતંત્ર વસ્તુસ્વભાવની જાહેરાત કરતાં અનંત રાગદ્વેષમાં હેતુરૂપ બાહ્યવૃત્તિ સંકેલી પોતાના સ્વરૂપના આંગણે આવી ઉભો રહ્યો; આંગણે આવેલો પોતાનું કેટલુંક ભૂંડું કરશે ?

સાચી સમજણ કરવામાં અનંત સવળો પુરુષાર્થ છે પોતાના પરિણામ માટે પર ઉપર દૃષ્ટિ ન રહી, તેથી અનંત પર દ્રવ્યો પ્રત્યેનો રાગ-દ્વેષ નહિ કરવારૂપ અનંતી તપશ્ચર્યા આવી ગઈ. પરની ઇચ્છાનો નિરોધ તે જ તપ છે, આમાં સંવર પણ આવી ગયો અને સાચી માન્યતા ટકાવી રાખવામાં અનંતો પુરુષાર્થ પણ આવી ગયો; આ બધી જ્ઞાનની ક્રિયા છે, જે થઇ શકે તે જ કહેવાય છે. લોકો બાહ્યની જરા પ્રતિકૂળતામાં આકુળ-વ્યાકુળ થઇ જાય છે. પણ ભગવાન કહે

છે કે કોઈ વિરોધી (ધર્મની રુચિ વગરનો) દેવ આવી મુનિ ધ્યાનમાં બેઠા હોય તેનો પગ પકડી મેરુ પર્વત સાથે (જેમ ધોબી કપડાં પછાડે તેમ) પછાડે, એવી પ્રતિકૂળતા વખતે પણ અનંત મુનિવરો સ્વરૂપમાં એકાગ્ર રહીને મોક્ષે ગયા છે; એટલે કે કોઈપણ આત્માના બેહદ સામર્થ્યરૂપ સ્વભાવભાવને રોકવા જગતમાં કોઈ સમર્થ નથી. દેહને પર્વત સાથે પછાડે તેનું મુનિને કાંઈ પણ દુઃખ નથી. જેને શરીર ઉપર મોહ છે તેને પોતાના રાગના કારણે શરીરમાં કાંઈક થતાં દુઃખ લાગે છે–માને છે. મુનિને શરીર ઉપર દૃષ્ટિ નથી, રાગ નથી, તેથી દુઃખ લાગતું નથી. શરીર વગેરે પરચીજ એ દુઃખનું કારણ નથી પણ પર પ્રત્યેનો પોતાનો રાગ એ જ દુઃખનું કારણ શરીર છે બાળી નાખે કે ઘાણીમાં પીસી નાખે એવા દેહના સંયોગો ધર્માત્માને ક્યારેય પણ નુકસાનકર્તા નીવડ્યા નથી. એવા સંયોગો બહારમાં હોવા છતાં અંતર સ્વભાવમાં રહીને તેઓ મોક્ષે જઈ શક્યા છે, કારણ કે બહારના સંયોગની આત્મસ્વરૂપમાં નાસ્તિ છે જે પોતામાં છે જ નહિ તે પોતાને લાભહાનિ કરી શકે નહિ, માત્ર પોતાની માન્યતાનો ઊંધો ભાવ અનંતું નુકસાન કરે છે ને સવળો ભાવ અનંતો લાભ કરે છે

અહીં લોકોને તો બહારમાં કાંઈ પ્રતિકૂળતા હોય કે કોઈ નિંદા કરે તો ધર્મ સાંભળવો નથી, બહારની બધી અનુકૂળતા હોય ત્યારે ધર્મ કરવો છે જરા પ્રતિકૂળતા થતાં રાડ નાખે છે–દ્વેષ ભાવ કરે છે, પણ ભાઈ રે! મનુષ્યપણું મળ્યું તેમાં પ્રતિકૂળતાની ગણતરી હોય નહિ ! નીચે નરક ક્ષેત્ર છે ત્યાં દુઃખનો બહારનો એવો સંયોગ છે કે જેનું વર્ણન સાંભળતા ત્રાસ છૂટે, અરેરાટી થઈ જાય એવા બહારમાં બધી રીતે પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં તું અનંતવાર જઈ આવ્યો

એક દિવસની કરોડો રૂપિયાની પેદાશ હોય તેવા રાજાનો કુંવર કે જેનું માખણના પિંડા જેવું સુંવાળું શરીર હોય, યુવાન વયનો હોય તેને જમશેદપુરની લોખંડ ગાળવાની ભઠ્ઠીમાં જીવતો ઉપાડીને ફેંકે અને તેમાં સળગતાં તે રાજકુંવરને જેટલું દુઃખ થાય તેના કરતા પણ અનંતગણું વધુ દુઃખ પહેલી નરકમાં છે અને એવું

દુઃખ ઓછામાં ઓછા દસ હજાર વર્ષ સુધી રહે છે જેને પાપનો ભય નથી, માંસભક્ષણ, ગર્ભપાત, પરસ્ત્રીસંગ, મદિરાપાન, શિકાર વગેરેમાં મહા ક્રૂર પરિણામ વર્તે છે તેમને નરકગતિનું આયુષ્ય બંધાય છે તેવા નરકના ભયંકર પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં પણ આત્માનું ભાન કરી શકાય છે. બહારમાં દુઃખ વખતે પણ દુઃખરહિત સ્વભાવનો વિચાર કરતાં, કોઈ જીવ અંતરમાં એકાગ્ર થઈ શુદ્ધ આત્માના નિર્ણય વડે બોધબીજ (સમ્યગ્દર્શન) પામી શકે છે. તે ક્ષેત્રમાં પણ જ્ઞાન થાય કે પૂર્વે મેં મુનિ પાસે સત્ સાંભળ્યું હતું પણ તેની દરકાર ન કરી, એવો વિચાર કરતાં કરતાં સ્વલક્ષે અંતરનું ભાન પામી જાય છે, તેમાં કોઈ નિમિત્ત કારણની જરૂર નથી. બહારમાં અનુકૂળતા હોય તો જ જ્ઞાન થાય એવું નથી. પાપની જેમ પુણ્યના ફળમા નવમી ગ્રૈવેયકે બહારમાં બધા અનુકૂળતાના સંયોગમાં ગયો ત્યાં બાહ્ય અનુકૂળતા હોવા છતાં નિરાવલંબી સ્વભાવનું ભાન ન કરે તો બાહ્ય સંયોગો કાંઈ ભાન કરાવી દેવાના નથી

બહારના કોઈ સંયોગથી આત્માનો ધર્મ થતો નથી કે ધર્મ અટકતો નથી, એમ પોતાના એકલા સ્વતંત્ર સ્વભાવને માનવો તે સાચી દૃષ્ટિ છે. દેહાદિનો કોઈ સંયોગ મારું સ્વરૂપ નથી. કોઈને પૂર્વનો વૈરભાવ ઊલસ્યો હોય તે ભલે શરીરના કટકા કરે પણ શરીરના કટકા થવા તે આત્માને નુકસાનકારક નથી. તે આત્માની ક્રિયા નથી પણ જડસ્વભાવ છે આવી શ્રદ્ધા અનંત સમભાવની શક્તિ આપે છે આવા સ્વભાવની ના પાડનારને પરાધીનતા ગોઠી છે. સંયોગની શ્રદ્ધા સમતાભાવ આપશે નહિ. મારા સ્વભાવમાં કોઈ નુકસાન કરનાર નથી એવી શ્રદ્ધા ટકાવી રાખવામાં અનંતો પુરુષાર્થ છે આ સમજણ કર્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી આ જ રીતે જ્ઞાનપૂર્વક સમજણ અને સમજણપૂર્વક સ્થિરતામાં પચ્ચખાણ અને તપશ્ચર્યા વગેરે જ્ઞાનની ક્રિયા આવે છે સ્વભાવના લક્ષે ખોટી માન્યતાનો નાશ કર્યો તેને અનંત સંસારનું કારણ એવા મિથ્યાભાવ અટક્યા, અને મિથ્યાભાવ અટકતાં મિથ્યામાર્ગની અનુમોદના અટકી,—તે રીતે મિથ્યાત્વરૂપ ઈચ્છાનો નિરોધ થયો તે ખરેખરું તપ છે.

પુણ્ય-પાપ રહિત નિરાસ્રવ એવી સ્વભાવની શ્રદ્ધા અને સ્થિરતા વડે મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે બાહ્ય સંયોગને આધીન મોક્ષમાર્ગ નથી, કારણ કે સ્વભાવમા સંયોગની નાસ્તિ છે

ભાવાર્થ —વર્તમાન સંયોગ આધીન દૃષ્ટિથી જોઇએ તો આત્મા પાચ પ્રકારના વ્યવહારે અનેકરૂપ દેખાય છે તે પાચ પ્રકાર કહે છે

(૧) અનાદિકાળથી પુદ્ગલકર્મના સંયોગવાળો હોવાથી કર્મરૂપ જણાય છે

(૨) કર્મના નિમિત્તથી થતા ચારગતિરૂપ નર, નારક, દેવ, તિર્યંચ આદિના શરીરના આકારે જણાય છે

(૩) આત્મામા અનંતગુણો એકરૂપ છે, તે બધા એક સાથે રહેલા છે, પણ તેની અવસ્થામા હીનાધિકપણુ થયા કરે છે, તે અવસ્થાદૃષ્ટિથી અનેકરૂપ જણાય છે

(૪) શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર વગેરે અનેક ગુણોના ભેદરૂપ અવસ્થાના ક્રમ વડે જોતા અનેકરૂપ જણાય છે

(૫) મોહકર્મના નિમિત્તમા જોડાવાથી રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુ:ખરૂપ અનેક અવસ્થાપણે દેખાય છે

આ બધો અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક નયનો-વ્યવહારનયનો વિષય છે તે બધા પ્રકારે વ્યવહારદૃષ્ટિથી વિકારી અવસ્થામા છે, પણ સ્વભાવ તેવો નથી આ સંયોગાધીન અનેકરૂપ દૃષ્ટિથી આત્માનો એકરૂપ સ્વભાવ દેખાતો નથી પર નિમિત્તના અનેકભેદરૂપ દેખાય તેને જ પોતાને માની લ્યે તો યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતુ નથી

નિમિત્તાધીન અશુદ્ધદૃષ્ટિનો પક્ષ છોડીને વિકારી અવસ્થા તથા નિમિત્તના સંયોગને જેમ છે તેમ જાણનાર વ્યવહારનયને ગૌણ કરી એક અસાધારણ જ્ઞાયકભાવ-ચૈતન્યમાત્ર આત્માનો અભેદ સ્વભાવ ગ્રહણ કરીને તેને શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી (૧) સર્વ પર દ્રવ્યોથી ભિન્ન, (૨) ત્રિકાળી સર્વ પર્યાયોમા પોતાના અરૂપી, અસંખ્ય પ્રદેશના અખંડ પિંડપણે એકાકાર, (૩) વર્તમાન વર્તતી પર્યાયના હીનાધિક

પણાના ભેદ રહિત, (૪) અનેક ગુણના જુદા જુદા ભેદ રહિત, (૫) નિમિત્તમાં જોડાવારૂપ વિકારી ભાવથી રહિત, એટલે પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ, પરભાવ અને ગુણના ભેદ રહિત નિર્વિકલ્પ સામાન્ય વસ્તુપણે જોતાં સર્વ પર દ્રવ્યો અને પર ભાવોના અનેકભેદરૂપ અવસ્થાની સ્વભાવમાં નાસ્તિ છે. આ રીતે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનનો વિષય કહ્યો.

તા. ૬–૯–૪૩.*

દરેક આત્મા તથા દરેક જડવસ્તુનું સ્વરૂપ અનંત ધર્માત્મક છે, તે સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા સ્યાદ્વાદથી યથાર્થ નક્કી થાય છે. આત્મા પણ અનંત ધર્મોવાળો છે. દરેક આત્મામાં જે ધર્મ (ગુણ) છે તે બહારથી આવતા નથી. કર્મના નિમિત્તે પુણ્ય–પાપની જે વૃત્તિ ઊઠે તે આત્મસ્વભાવની નથી. આત્માનો સ્વભાવ વિકારનો નાશક નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પરના આશ્રય રહિત; કર્તા–ભોક્તાપણા રહિત, સ્વાધીન છે, તેવો ન માનવો તે મિથ્યાત્વ–મૂઢતા છે, અને જેવો છે તેવો માનવો તે સમ્યગ્દર્શન છે. પછી સ્વભાવના જોરે અશુભરાગ ટાળતાં ટાળતાં શુભરાગ રહી જાય તેમાં વ્રત, તપ વગેરે શુભભાવ સહજ હોય છે, અને સ્વલક્ષે સ્થિરતામાં ટકતાં જેટલો રાગનો નાશ થયો તેટલું ચારિત્ર છે, પણ સમ્યગ્દર્શન વિના અંશમાત્ર વ્યવહારે પણ વ્રત–ચારિત્ર સાચાં હોય નહિ.

છ પદાર્થ અનાદિ અનંત, સ્વયંસિદ્ધ, કોઇના કાર્ય–કારણ રહિત, સ્વતંત્ર છે, દરેક સમયે પોતાની શક્તિથી પુરા છે એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. તેમાં અનંત આત્મા સ્વતંત્ર, અરૂપી, જ્ઞાનમય છે; અનંત જડ–પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ અચેતન છે અને બીજા ચાર પદાર્થો (ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળ) છે. તે બધી વસ્તુઓ અનાદિ અનંત પોતાના ધર્મ (ગુણ) સ્વરૂપે છે, પરપણે નથી. દરેક વસ્તુ એકેક સમયમાં પોતાના અનંત ગુણ સ્વરૂપે ટકીને અવસ્થા બદલે છે.

* તારીખ ૨૯–૮–૪૩ થી ૫–૯–૪૩ સુધીના પર્યુષણના દિવસો દરમ્યાન સમયસારજીની ૩૧ મી ગાથા વંચાયેલ હતી. તેનાં વ્યાખ્યાનો હવે પછી પ્રસિદ્ધ થશે

દરેક વસ્તુમાં અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ, અગુરુલઘુત્વ, તત્ત્વ-અતત્ત્વ, એકપણું-અનેકપણું, ભેદ-અભેદપણું વગેરે અનંત ગુણો શાશ્વત છે. કોઇ આત્મા કદી પણ જડ રજકણપણે, તેના ગુણપણે કે તેની અવસ્થાપણે થતો નથી, માટે પરવસ્તુનો કર્તા નથી; વળી તે અનંતા પર આત્માપણે કે તેના ગુણપર્યાયપણે કદી થતો નથી, થઇ શકતો જ નથી; માટે કોઇ આત્મા કોઇના કાર્ય-કારણપણે નથી. અનાદિ અનંત સત્ વસ્તુ હોવાથી અનાદિ કાળથી અનંત દેહાદિના સંયોગની મધ્યમાં રહ્યો છતાં કોઇપણ પર સાથે કોઇ કાળે પરરૂપ નહિ થનારૂપ પોતામાં પોતાનો અનન્યત્વ નામનો ગુણ છે. દરેક વસ્તુમાં અનંત ગુણો એ પ્રકારે રહેલા છે. જેમ કે એક પેન્સિલ અનંતા રજકણોનો પિંડ છે, તેમાં જો વસ્તુપણે પરમાણુઓ જુદા ન હોય તો જુદા થઇ શકે નહિ. પરમાણુઓનું ક્ષેત્રાંતર કે રૂપાંતર થાય છે પણ મૂળ વસ્તુનો કદી નાશ થતો નથી. એમ દરેક વસ્તુ અનંત પર પદાર્થપણે ન થવાની તાકાતરૂપ ન હોય તો સ્વતંત્ર વસ્તુ જ ન હોય. રજકણમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ઉપર કહ્યા તેવા અસ્તિત્વ, અનન્યત્વ આદિ અનંત ગુણો છે. તે પોતાની શક્તિથી પોતાપણું જાળવીને અવસ્થા બદલે છે.

જેમ એક મિયાણાને કબજે રાખવા પચાસ ચોકીદારો રાખવા પડે તે મિયાણાના જોરનો પ્રભાવ છે, છતાં તે મિયાણાન સત્તા ચોકીદારોથી જુદી જ છે, તેમ એક આત્માને ઊંધી રુચિના જોરે ભાવમંત્રનથી અનંત પરમાણુઓનો સંયોગ છે, છતાં તેમાં એકલા ચૈતન્યનું જોર છે. આત્મા કોઈ કાળે પોતાની ચૈતન્ય સત્તાથી છૂટી રૂપીપણું પામતો નથી, ચૈતન્ય સ્વરૂપમાંથી એક અંશ પણ ઘટતો નથી શરીરના રજકણો ચૈતન્યપણું પામતા નથી અને આત્મા કદી શરીરના રજકણપણે જડપણું પામતો નથી ચૈતન્યમાં જડ નથી, જડમાં ચેતન નથી. બંને અનાદિથી જુદાં જ હતાં અને વર્તમાનમાં જુદાં જ છે, જુદી વસ્તુ કદીપણ બીજામાં ભળી જતી નથી. જો દેહ સાથે આત્મા કયારેય પણ એકમેક હોત તો ચૈતન્ય ઊડી જતાં તેની સાથે જડ શરીર પણ ચાલ્યું જવું જોઇએ, પણ તેમ થતું નથી.

જડ ચેતન બન્ને દ્રવ્યના સ્વભાવ ત્રિકાળ જુદા છે. જે વસ્તુ છે તેનો સર્વથા નાશ થાય નહિ પણ અવસ્થા બદલે, તેને લોકો નાશ કહે છે. જે વસ્તુ ન હોય તે કદી નવી ઉપજે નહિ, પણ વસ્તુની અવસ્થા નવી પ્રગટે છે તેને લોકો (અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ હોવાથી) વસ્તુ ઉત્પન્ન થઇ એમ માને છે.

સર્વજ્ઞે કહેલા સ્યાદ્વાદ ન્યાયથી અનંત ધર્મસ્વરૂપ સ્વતંત્ર વસ્તુસ્વભાવને સારી રીતે નક્કી કરી શકાય છે. સ્વતંત્ર વસ્તુના અનેક ધર્મોમાંથી જે અપેક્ષાએ જે સ્વભાવ છે તેને મુખ્ય કરીને કહેવો તે સ્યાદ્વાદ* છે. દરેક વસ્તુ પોતાપણે ત્રિકાળ છે, પરપણે એક સમયમાત્ર નથી. એમ અસ્તિ-નાસ્તિથી વસ્તુનું નિશ્ચય સ્વરૂપ જાણવું તે સ્યાદ્વાદની સાચી શ્રદ્ધા છે. આત્મા કોઇવાર પરની ક્રિયા કરે અને કોઇવાર પરની ક્રિયા ન કરે એવો ઊંધોવાદ-ફૂદડીવાદ સર્વજ્ઞ વીતરાગનો નથી

દરેક વસ્તુ ત્રિકાળ ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને અવસ્થા બદલવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. નિશ્ચયદૃષ્ટિએ-વસ્તુદૃષ્ટિએ નિત્ય અભેદપણું અને અવસ્થાદૃષ્ટિએ ભેદપણું, આ રીતે અપેક્ષાદૃષ્ટિએ જેમ છે તેમ જ કહેવામાં આવે છે. એક ધર્મ (સ્વભાવ, ગુણ) કહેતાં બીજાને ગૌણ કરવામાં આવે છે. જે દૃષ્ટિએ શુદ્ધપણું કહ્યું તે જ દૃષ્ટિએ અશુદ્ધપણું કહી શકાય નહિ, પણ અશુદ્ધને બતાવતાં શુદ્ધ ગૌણ કરાય છે, એ રીતે સ્યાદ્વાદ છે. વસ્તુનો પર ધર્મ સાથે ખીચડો (એકમેકપણું) નહિ કરતાં જે રીતે સ્વતંત્ર વસ્તુ છે તેમ જ બતાવે છે તે સ્યાદ્વાદ છે, અનેકાન્તસ્વરૂપ સ્વતંત્ર વસ્તુને ભગવાને કહેલા સ્યાદ્વાદથી બરાબર જાણી શકાય છે.

વિચારોમાં દરેક સમયે ફેરફાર થાય છે વિચાર કરનારો સ્વતંત્રપણે કાયમ રહીને અવસ્થાપણે બદલાય છે, તે અવસ્થાની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું છે. કોઈ કહે: આત્મા સર્વથા નિત્ય કૂટસ્થ શુદ્ધ જ છે, અવસ્થા બદલતો નથી તો તે એકાંતવાદ છે એક પક્ષની મિથ્યા-

* સ્યાદ્ = અપેક્ષા, વાદ = કહેવું તે.

માન્યતા મટાડી બન્ને પડખાંનું યથાર્થ જ્ઞાન કરાવનાર સ્યાદ્વાદ જ ન્યાયપૂર્ણ છે. તે વડે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ શુદ્ધપણું, નિત્યપણું વગેરે 'ધર્મો' બતાવાય છે અને પર્યાયદૃષ્ટિએ વર્તમાન અશુદ્ધતા, અનિત્યતા વગેરે જેમ છે તેમ બતાવાય છે.

આત્મામાં અનંત ધર્મો છે, તેમાં કેટલાક ધર્મો તો સ્વાભાવિક છે; તે પર નિમિત્તની અપેક્ષા રાખતા નથી. જેવા કે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, વીર્ય, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ વગેરે ગુણો છે તે કોઇને લઇને નથી પણ સ્વયંસિદ્ધ છે. તે ગુણોને પરાધીનતા, પરની અપેક્ષા કે બાધારૂપ આવરણ હોય નહિ. જે છે તે અનાદિ અનંત છે માટે ગુણરૂપ ધર્મ નિત્ય છે, તે શુદ્ધ સ્વભાવપણે એકરૂપ છે

આત્મા અવસ્થામાં અશુદ્ધ છે પણ અશુદ્ધતા આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્મામાં જડ કર્મ નથી, પણ જડ કર્મનો સંયોગ પામી મિથ્યાભાવ વડે પરમાં કર્તાપણું (મારાપણું) સ્થાપીને રાગ-દ્વેષની અવસ્થા સ્વયં ધારણ કરી રહ્યો છે, છતાં પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવથી કદી છૂટી ગયો નથી. અનાદિકાળથી અશુદ્ધપર્યાયબુદ્ધિની પકડથી બાહ્ય દેહાદિ સંયોગ ઉપર લક્ષ કરી, પોતામાં પરનો આરોપ કરી પુણ્ય-પાપના ભાવ કરે છે, તે સંયોગી-વિકારી ભાવ વડે જીવને સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે. જીવ આકુળતા વડે શુભ-અશુભ ભાવ કરે છે અને તેના ફળમાં સંસારનાં સુખ-દુઃખ, અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા ભોગવે છે.

આત્મા પરનું કાંઇ કરી શકતો નથી કે પરને કોઇ પ્રકારે ભોગવી શકતો નથી. કર્મના સંયોગે જે ભાવ થાય છે તે અજ્ઞાની જીવને થાય છે. પુણ્ય-પાપના ભાવનું ફળ બાહ્યમાં સંયોગ આપે છે, અને અજ્ઞાની જીવ તેમાં સુખ-દુઃખની કલ્પના કરી થોડાં દુઃખને સુખ માને છે અને ઘણાં દુઃખને દુઃખ માને છે; વાસ્તવિકપણે બન્ને દુઃખ જ છે, જરાપણ સુખ નથી. દેવપદ, રાજપદ વગેરે પુણ્યનાં ફળને અજ્ઞાની સુખ માને છે અને નરક, નિર્ધનતા આદિમાં દુઃખ માને છે; પણ જ્ઞાની પુણ્ય અને પાપ બન્નેના ફળને દુઃખરૂપ જ માને છે, દુઃખ જ કહે છે. ઘણા પૈસાવાળા માણસો કે દેવ પણ આત્માના ભાન વિના

દેહબુદ્ધિ વડે ચમારકુંડમાં મોહ પામી રહ્યા છે, તે દુઃખી જ છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્વર્ગમાં દેવપણું મળે તેને પણ જ્ઞાની દુઃખ જ ગણે છે કારણ કે જ્યારે આત્માના સ્વભાવને ભૂલીને વિભાવરૂપ શુભભાવ કર્યા ત્યારે જ તે દેવપદ મળ્યું છે, માટે દુઃખ જ છે.

પૈસાથી લોકો ધર્મ માની બેઠા છે. સાચા ધર્મની, સાચા સુખની પણ લોકોને ખબર નથી. પૈસા માટે ઘણાં વર્ષો પરદેશમાં ગાળે, કોઇ વખતે દેશમાં આવી પાંચ-દસ હજાર રૂપિયાનું ખર્ચ (લોકોમાં માન ખાતર) કરી જાય ત્યાં તો તેને સંભળાવનારા પણ મળી જાય કે, અહો! તમે ભારે ધર્મ કર્યો! આવું સાંભળીને પૈસા ખર્ચનારો પણ માની લે કે મેં બહુ સારું કર્યું, બસ! મને ધર્મ થઇ ગયો. આવું એક બીજા માની લે, પછી યથાર્થ વસ્તુસ્વભાવ સમજવાની દરકાર રહી નહિ.

જેમ શરીરના એક ભાગમાં ગૂમડું થયું હોય અને આખા શરીરને ગૂમડારૂપે જ માની લે તો તે માન્યતા ખોટી છે, તેમ દરેક સમયે અનંત ગુણસ્વરૂપ આત્મા અનંત શક્તિથી ત્રિકાળ ટકનારો છે, તેને પર નિમિત્તના સંયોગે વર્તમાન એકેક સમય પૂરતો માની લે તો તે ભૂલ છે-અજ્ઞાન છે. પુણ્ય-પાપ તે ગૂમડાં જેવાં છે, આત્મા તે રૂપે નથી.

સંયોગાધીન દૃષ્ટિવાળો ધર્મ માટે સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન પાસે ગયો ત્યાં પણ "હું પરથી જુદો છું માટે પરનું કાંઇ કરી શકું નહિ," એવી સ્વપર વિવેકની વાત તેને અંતરથી બેઠી નહિ, અને એવો ને એવો ઊંધી માન્યતાની પકડ લઇને પાછો આવ્યો. આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે પરમાં કર્તાપણું માની જીવ રાગ-દ્વેષ કરે છે તેથી જ સંસારમાં દુઃખી થઇ અનાદિથી રખડે છે. દેહની ક્રિયા મારી, હું તેની સંભાળ રાખી શકું એમ માનનાર દેહને અને આત્માને એક માની રહ્યો છે. પરનું કાંઇ કરવું કે મૂકવું એવી વૃત્તિનું ઉત્થાન (થવું) તે પણ રાગ છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આત્મા રાગ-દ્વેષના ભાવ પૂરતો નથી, પણ વિકારનો નાશક અખંડ જ્ઞાયકસ્વરૂપે

ધ્રુવ છે. એવા આખા આત્માની ઓળખાણ વિના અખંડ આત્માના સ્વભાવને પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ જાગે નહિ એટલે કે પરિપૂર્ણ સ્વતંત્રપણાની શ્રદ્ધા વિના અંશમાત્ર સાચો પુરુષાર્થ જાગે નહિ.

શ્રદ્ધાના અખંડ લક્ષમાં ભેદ નથી, માટે અખંડ સ્વભાવ અને ખંડરૂપ પર્યાય એ બન્નેને સર્વજ્ઞના આગમ વડે જાણીને, ખંડરૂપ પર્યાયનું લક્ષ ગૌણ કરી, અનાદિ-અનંત, એકરૂપ, જ્ઞાયક આત્માની શ્રદ્ધા કરે ત્યારે પર્યાયબુદ્ધિનો નાશ થઈ પરમાં કર્તાપણાનો અહંકાર ટળી જઈને અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવની દ્રઢતા થાય છે

સંસારના અજ્ઞાની જીવો પરમાં સુખ નથી છતાં પરમાં સુખ માનીને ઊંધી માન્યતાનું કેટલું જોર આપે છે ! સોનામાં, ભોજનમાં, દેહમાં, મકાનમાં, ધનમાં વગેરે અનંત પર ચીજમાં રાગ કરી, તેમાં સુખ છે એવી ઊંધી માન્યતાની પકડથી જુદા જ્ઞાયકસ્વભાવના વિરોધરૂપ દૃષ્ટિના જોર વડે અશુદ્ધ પર્યાયમાં જોર આપે છે. પર્યાયના આશ્રયથી એકાન્ત રાગદ્વેષ-મોહની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ઊંધી માન્યતાની ગુલાંટ મારી, સાચી માન્યતા કરીને તે વડે પૂર્ણ જ્ઞાનઘન અવિનાશી આખા સ્વભાવને લક્ષમાં લેવો તે જ સાચી દૃષ્ટિ છે, તેનાથી અશુદ્ધ પર્યાયમાં અહંબુદ્ધિ મરી જાય છે-પરમાં કર્તૃત્વ-ભાવ થતો નથી.

કોઈને મેસુબ ખાતો જોઈને બીજો પૂછે કે કેમ ! મેસુબનો સ્વાદ આવે છે ને ? તો કહેશે-હા, બહુ મજાનો સ્વાદ આવે છે. એમ રાગની એકાગ્રતારૂપ આકુળતાને જડના સ્વાદનો આરોપ કરી જડમાંથી સ્વાદ આવતો હોય એમ માને છે; તેને ખબર નથી કે જડના રસને જાણનારો પોતે જડના સ્વાદથી જુદો છે. જે મેસુબના રજકણો વર્તમાનમાં સ્વાદિષ્ટ લાગે છે તે અલ્પકાળ પછી વિષ્ટારૂપે થવાના છે તે જોવાની-જાણવાની ધીરજ નથી, તેથી પરમાં સુખ છે એવો ઊંધો નિર્ણય બેસી ગયો છે મેસુબમાં સ્વાદ માને પણ મેસુબને જાણનાર પોતે કેવો તે જાણે નહિ, તેને કોઈ એમ કહે કે "તને જે સ્વાદનો અનુભવ થાય છે તે સ્વાદ મેસુબમાંથી આવતો નથી, કારણ

કે તું મેસુબના સ્વાદરૂપે-જડ થઈ જતો નથી. ગળ્યું તે જડના રસ-ગુણની અવસ્થા છે, તારું જ્ઞાન ગળ્યું કે કડવું થયું નથી. તેં સ્વાદ લીધો નથી પણ તેં સ્વાદમાં રાગ કર્યો છે.' તો આવી વાત કોઈ રીતે તે માનવા તૈયાર નથી. સ્વાદથી જુદાપણાની હા પાડતાં પરસેવો ઊતરી જાય છે કારણ કે અનાદિથી પરમાં એકમેકપણું માન્યું છે-પરમાં સુખબુદ્ધિ માની છે.

અનાદિની ઊંધી દૃષ્ટિનું જોર બાહ્ય ક્રિયાથી કે હઠથી ટળે નહિ, પણ પરથી ભિન્ન-સ્વતંત્ર સ્વભાવ સમજે અને તેનો મહિમા જાણી તેનો જ આશ્રય કરે તો પર વિષયમાં સહેજે તુચ્છતા લાગે સ્વભાવની દૃઢતા થયા વગર ઊંડાણમાં પુણ્યની મીઠાશ રહેલી છે તે ખસે નહિ.

આત્માને અનાદિ અજ્ઞાનથી પર્યાયબુદ્ધિ છે; અનાદિ અનંત એક આત્માનું જ્ઞાન તેને નથી. તે બતાવનાર સર્વજ્ઞનું આગમ છે. તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી એ બતાવ્યું છે કે આત્માનો એક અસાધારણ ચૈતન્યભાવ છે તે અખંડ છે, નિત્ય છે, અનાદિ નિધન છે તેને જાણવાથી પર્યાયબુદ્ધિનો પક્ષપાત મટી જાય છે.

ઉપર પર્યાયબુદ્ધિની પકડ કેમ છૂટે તે કહ્યું. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય વડે શ્રદ્ધામાં પૂર્ણ એકરૂપ નિત્ય અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવને અંગીકાર કરવાથી ભૂલ મટે છે. તેને પરમાં કર્તાપણું કે પરનું ધણીપણું રહેતું નથી. પુણ્ય-પાપના વિકારમાં પણ ધણીપણું નથી. એકરૂપ જ્ઞાયક-સ્વભાવને જોતાં પરદ્રવ્યોથી જુદો, પરદ્રવ્યના ભાવોથી જુદો છું, દેહાદિ જડની અવસ્થા બદલવારૂપ ક્રિયા-બોલવું, ખાવું, પીવું, ઊઠવું, બેસવું, સ્થિર રહેવું તે બધી ક્રિયા-જડની છે, મારી નથી, મારે આધીન નથી, તેમાં મારી પ્રેરણા નથી, તેનાથી મને લાભ-હાનિ નથી; કારણ કે તે સ્વતંત્ર પરમાણુઓની અવસ્થા છે અને હું જડથી ભિન્ન છું.

પરદ્રવ્યોથી, તેમના ભાવોથી (અવસ્થાથી) અને તેમના નિ-મિત્તથી થતા પોતાના વિભાવોથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જાણી તેનો

અનુભવ જીવ કરે ત્યારે પરદ્રવ્યના ભાવોરૂપ પરિણમતો નથી; તેથી કર્મ બંધાતાં નથી અને સંસારથી નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. માટે પર્યાયાર્થિકરૂપ વ્યવહારનયને ગૌણ કરી અભૂતાર્થ (અસત્યાર્થ) કહ્યો છે અને શુદ્ધ નિશ્ચયનયને સત્યાર્થ કહી તેનું આલંબન દીધું છે.

જડ કર્મના સંયોગમાં જોડાવાથી ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતા પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવો થાય છે તે રૂપે હું નથી, વિકારી ભાવ મારા (સ્વભાવના) નથી, એમ જાણી અવસ્થાના ભેદનું લક્ષ ગૌણ કરી, અખંડ સ્વભાવના જોરે સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઇ, નિત્ય અખંડ જ્ઞાયક પૂર્ણ છું એવા નિશ્ચય સહિત અનુભવ કરે છે તે સમ્યગ્દર્શન છે. તેના બળવડે પરથી જુદાપણાનો અભ્યાસ નિરંતર રહેતો હોવાથી પરદ્રવ્યના ભાવોરૂપે આત્મા કદી પરિણમતો નથી-પરભાવરૂપ થતો નથી, અજ્ઞાનપણાથી પરમાં કર્તૃત્વ માનતો નથી, તેથી પરમાર્થે કર્મરૂપી આવરણનું બંધન થતું નથી. આમ સમજતાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાનના જોરે તેના વિરોધરૂપ મિથ્યાભાવનો નાશ થયો હોવાથી તેવાં કર્મ ફરીથી બંધાતાં નથી અને ક્રમેક્રમે સંસારનો, ચારિત્રની અસ્થિરતાનો અંત આવી જાય છે. આમ હોવાથી ભેદ આશ્રિત-પર્યાયાર્થિકરૂપ વ્યવહારનયને ગૌણ કરી તેને અભૂતાર્થ કહ્યો છે.

યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, તેમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો અનુભવ પ્રાપ્ત થયા પછી નયપક્ષના વિકલ્પનું અવલંબન રહેતું નથી, એટલે શ્રદ્ધામાં પૂર્ણ છું, ભાવરહિત કૃતકૃત્ય પરમાત્મા છું એવો વર્તમાનમાં જ પૂર્ણપણાનો નિઃસંદેહ વિશ્વાસ થયો હોવાથી સ્વરૂપના નિર્ણય સંબંધી શંકા રહેતી નથી અને ચારિત્રમાં પૂર્ણ થયા પછી કેવળજ્ઞાનમાં કાંઈ સૂક્ષ્મ રાગ કે વિકલ્પનું અવલંબન નથી.

પર નિમિત્તના ભેદ રહિત, શુભાશુભ વિકલ્પ રહિત અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવનું ભાન થયા પછી શ્રદ્ધા માટેના રાગરૂપ વ્યવહારનું વજન છૂટી જાય છે અને ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવના સ્વામીપણાવડે શુભ કે અશુભ રાગરૂપ કોઇ પણ જાતની આકુળતાના ભાવનું ધણીપણું રહેતું નથી. કોઇ આત્મા પરનો કર્તા ત્રણકાળમાં નથી પણ

અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા છું એમ માનતો હતો અને શુભરાગને તથા પુણ્યાદિ પરવસ્તુને મદદગાર માનતો હતો, તે ઊંધી માન્યતા સાચી દૃષ્ટિ થતાં છૂટી ગઈ, તેથી તેને પરાશ્રયરૂપ વ્યવહાર કહીને, સ્વાશ્રિત લક્ષ સહિતની શ્રદ્ધાના જોરે ગૌણ કર્યો, પછી ચારિત્રના જોરે તેનો અભાવ થાય છે, માટે ભેદરૂપ વ્યવહારને અભૂતાર્થ કહ્યો અર્થાત્ આત્મા સાથે ટકનાર નથી એમ કહ્યું; પણ તેથી એમ ન સમજી લેવું કે શુદ્ધનય સત્યાર્થ છે અને વ્યવહારનય સસલાનાં શીંગડાંની જેમ સર્વથા અસત્ છે.

આખા સ્વભાવમાં પર નિમિત્તનો ભેદ નથી, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં જડ કર્મનો સંયોગ અને પુણ્ય-પાપનો વિકાર તથા દેહાદિનો સંયોગ વ્યવહારથી છે ખરો. તે સંયોગ છે જ નહિ અને અશુદ્ધતા અવસ્થામાં પણ નથી તેમ જ પર્યાયના ભેદ પણ નથી એમ માનવાથી તો વેદાંતમતવાળા જેઓ સંસારને સર્વથા અવસ્તુ (ભ્રમરૂપ) માને છે તેમનો સર્વથા એકાંત પક્ષ આવી જશે અને તેથી મિથ્યાત્વ આવી જશે, એ રીતે એ શુદ્ધનયનું આલંબન પણ વેદાન્તીઓની જેમ મિથ્યાદૃષ્ટિપણું લાવશે માટે સર્વનયોના કથંચિત્ રીતે સત્યાર્થપણાનું શ્રદ્ધાન કરવાથી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈ શકાય છે.

જગતમાં અનંત જીવ અને અનંત જડ પરમાણુઓ છે; વિકારી અવસ્થામાં સંયોગપણું, રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન જીવને છે તેને અશુદ્ધતા વ્યવહારે સત્યાર્થ છે તે અવસ્થાના ભેદને ગૌણ કરી અખંડ સ્વભાવમાં દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતાં કોઈ આત્મા વિકારરૂપે નથી, ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતો નથી. પણ કોઈ એકાન્ત શુદ્ધનયનો પક્ષ કરીને વર્તમાન અવસ્થાને સાક્ષાત્ પૂર્ણ શુદ્ધ માની લે-પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ નથી છતાં પ્રગટ માને અને અશુદ્ધ અવસ્થાને માને નહિ તો રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવાપણું કયાં રહ્યું? તેથી 'તું દુઃખથી મુક્ત થા,' એવું શાસ્ત્રકથન જ ખોટું ઠરે. માટે આત્મા નિશ્ચયે શુદ્ધ છે અને પર્યાયે અશુદ્ધ છે એમ બન્ને પડખાંથી જાણીને શુદ્ધ સ્વભાવના લક્ષે પર્યાયની અશુદ્ધતા ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે તો જ પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટે.

જીવમાં, પરાશ્રિત ભાવ કરવાથી, દરેક સમયે રાગદ્વેષ-મોહરૂપ

વિકારી અવસ્થા નવી ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિકારી અવસ્થા એ જ સંસાર છે. તે વિકાર, સ્વભાવમાંથી આવતો નથી; જો સ્વભાવમાંથી વિકાર આવતો હોય તો કદી ટળી શકે નહિ આત્માને કોઇ કર્મ કે પરચીજ પરાણે રાગદ્વેષ કરાવતું નથી. જ્યારે પોતે સ્વલક્ષ ચૂકીને પરચીજ ઉપર લક્ષ કરી તેમાં શુભ-અશુભભાવે (ઠીક-અઠીકપણું કરીને) અટકે ત્યારે તે ભાવનો આરોપ કરીને જડ કર્મને રાગદ્વેષનું નિમિત્ત કહેવાય, અને જો રાગાદિ ભાવમાં ન જોડાતાં સ્વલક્ષે જ્ઞાન કરે તો કર્મ જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કહેવાય. પણ એટલું ચોક્કસ કે જીવ જ્યારે રાગ-દ્વેષ કરે ત્યારે સામે પર વસ્તુ-જડ કર્મ તેના સ્વતંત્ર કારણે હાજર હોય છે અને તેમાં જોડાઇને આત્મા પોતે વિકારી ભાવ કરે છે પર લક્ષ કર્યા વગર સ્વલક્ષે વિકાર થઇ શકે નહિ. અખંડ શ્રદ્ધામાં અવસ્થાના ભેદ નથી. પણ જ્ઞાનમાં પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ અને વર્તમાન અપૂર્ણ અવસ્થા બન્નેને બરાબર જાણવાં જોઇએ; ઊંધા પુરુષાર્થના કારણે વિકારી અવસ્થા જીવમાં પોતામાં થાય છે અને પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવના લક્ષે પુરુષાર્થથી તે ટાળી શકાય છે.

કોઇ કહે:—'જાગ્રતાવસ્થામાં જુદું દેખાય છે અને સ્વપ્નાવસ્થામાં જુદું દેખાય છે, માટે જે સ્વપ્નાવસ્થામાં દેખાય તે અસત્ છે એટલે તેને માનવાની જરૂર નથી. 'પણ જે 'છે' તેને જાણવું તો પડશે ને? અસત્ અસત્ તરીકે પણ છે, એમ તો જાણવું જ પડશે. જો સ્વપ્ન વસ્તુ જ નથી એમ સર્વથા અભાવ જ માનો તો જે વસ્તુ નથી તેનું જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? સ્વપ્નદશાને નહિ માનો તો સ્વપ્નનું જ્ઞાન કરનારને પણ માની શકાશે નહિ. સ્વપ્ન એ એક અવસ્થા છે અને તે ત્રિકાળ ટકનાર કોઈ વસ્તુના આધારે જ થાય છે આ રીતે વ્યવહારઅવસ્થા સત્યાર્થ છે, તેનું જ્ઞાન કરવું જરૂરી છે. પણ તે અવસ્થા નિત્ય એકરૂપ ટકનાર નથી, તે અપેક્ષાએ અભૂતાર્થ છે.

વર્તમાન અવસ્થા છે, નિમિત્ત છે, તેનો નિષેધ કર્યો નથી પણ પોતાની અવસ્થા અને બાહ્ય નિમિત્તો જેમ છે તેમ જાણવાં તેને જ વ્યવહાર કહ્યો છે.

તા ૭-૯-૪૩.

સર્વજ્ઞના સ્યાદ્વાદને સમજી જિનમત (વીતરાગ અભિપ્રાય) નું સેવન કરવું, મુખ્ય-ગૌણ કથન સાંભળી સર્વથા એકાંત પક્ષ ન પકડવો જગતમા અનેક પ્રકારે ધર્મ મનાઈ રહ્યો છે, કોઇને એકાંત શુદ્ધનયનો પક્ષ છે, કોઇને એકાંત અશુદ્ધનયનો પક્ષ છે, તે સઘળી વિરોધી માન્યતા ટાળી આ કથનમા ટીકાકાર આચાર્ય મહારાજે સ્યાદ્વાદ બતાવ્યો છે પરથી ભિન્ન અને ત્રિકાળી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવના નિર્ણય વિના વિકારનો નાશ થશે નહિ અને વિકારી અવસ્થા જેટલો બંધનાળો જ પોતાને માને તો કયા સ્વભાવના લક્ષે અવિકારીપણુ પ્રગટ કરશે ? એટલે બન્ને અપેક્ષા માને તો વિકારી પર્યાયનો નાશ કરી શુદ્ધ અવિકારી સ્વભાવ પ્રગટ કરી શકે

વળી, અહીં એમ જાણવું કે આ નય છે તે શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણનો અંશ છે, શ્રુતજ્ઞાન વસ્તુને પરોક્ષ જણાવે છે, તેથી આ નય પણ પરોક્ષ જ જણાવે છે તદ્દન સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો તેરમી ભૂમિમાં થાય છે જેવી શ્રદ્ધા કેવળજ્ઞાનીને છે તેવી જ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ છે, માત્ર અધૂરા જ્ઞાનને કારણે પરોક્ષપણુ છે, છતાં અનુભવની અપેક્ષાએ કેવળીના જેવો અંશે સાક્ષાત્ આનંદનો સ્વાદ છે જેમ આંધળો માણસ સાકર ખાય તેને પણ સ્વાદ તો દેખતા માણસના જેવો જ આવે છે, પણ તે સાકરને પ્રત્યક્ષ જોઇ શકતો નથી; તેમ સમ્યગ્જ્ઞાની અને પૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્માનો અનુભવ હોય છે પણ નીચલી-દશામા સમ્યગ્જ્ઞાનીને જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નથી

શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષયભૂત, બદ્ધસ્પૃષ્ટ આદિ પાચ ભાવોથી રહિત આત્મા ચૈતન્યશક્તિમાત્ર છે તે શક્તિ તો આત્મામાં પરોક્ષ છે જ આખા આત્માનો અનુભવ વર્તમાનમા પ્રગટ નિર્મળ એવા મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ નથી તો પણ તેના સાચા પ્રમાણરૂપ શુદ્ધ-નયદ્વારા અનુમાન કરીને આખો સ્વભાવ ચૈતન્યશક્તિથી પૂર્ણ છે, તેમાં અપ્રગટ પૂર્ણ જ્ઞાનશક્તિ છે, તે બરાબર નિર્ણયરૂપે માની શકાય છે

વર્તમાન પરોક્ષ જ્ઞાનની વ્યક્તિ (પ્રગટ દશા) કર્મના સંયોગથી મતિ–શ્રુતાદિ જ્ઞાનરૂપ છે તે કથંચિત્ અનુભવગોચર હોવાથી પ્રત્યક્ષરૂપ પણ કહેવાય છે. મતિ–શ્રુત નિર્મળ થતાં, સ્વલક્ષે એકાગ્ર થતાં, ચોથે ગુણસ્થાને પણ કેવળજ્ઞાનની જેવો અંશે સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, ત્યાં માત્ર અનંત ગુણનું પરોક્ષ દેખવું છે, પ્રત્યક્ષ નથી.

જેમ વર્તમાનમાં કોઈ જીવ રાગ–દ્વેષ કે હર્ષ–શોકને જાતે વેદે અને કહે કે કાળજે તેલ રેડાયાં છે, ક્યાંય ચેન પડતું નથી તે માણસનો આકુળતાભાવ નજરે દેખાતો નથી છતાં સાક્ષાત્ આકુળતાનું વેદન કરે છે. તેનાથી વિપરીત હું નિરાકુળ આનંદમય શુદ્ધ છું, પૂર્ણ છું એવા નિર્ણય સહિત સ્વભાવના જોરે એકાગ્ર થતાં વિકલ્પનો બુદ્ધિપૂર્વક ખ્યાલ છૂટીને અપૂર્વ શાંતિ અંશે પ્રત્યક્ષ વેદે છે.

આત્મા ચૈતન્યરૂપ શાંતિનો સાગર છે. ભૂલ રહિત–આકુળતા રહિત પૂર્ણ સ્વભાવને સ્વીકાર્યો ત્યાં જ અંશે શાંતિ આવી અને અવિકારી પૂર્ણ પ્રતીતિના જોરમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે; તેને માટે કોઈ અન્યને પૂછવા જવું પડે નહિ. જેમ પાંચ લાખ રૂપિયા પેદા કર્યા હોય તેને ગામમાં ઢોલ પીટાવવા કે કોઇને પૂછવા–કબૂલ કરાવવા જવું પડે નહિ, સાકરની કણીનો નમૂનો પ્રત્યક્ષ સ્વાદમાં લીધા પછી પરોક્ષ હજારો મણ સાકર આવી જ હોય એમ શ્રદ્ધા થઈ શકે છે; તેમ અંશે નિરાકુળ અનુપમ શાંતિમાં અનંત પુરુષાર્થનું બળ અંદરથી આવે છે, પોતે દૃષ્ટિમાં ત્રણ લોકનો નાથ–પરમાત્મા વર્તમાનમાં થઈ જાય છે, કોઇને પૂછવા જવું પડતું નથી એવો રોકડિયો ધર્મ છે.

સંપૂર્ણજ્ઞાન જે કેવળજ્ઞાન તે જો કે છદ્મસ્થને પ્રત્યક્ષ નથી તોપણ આ શુદ્ધનય આત્માના કેવળજ્ઞાનરૂપને પરોક્ષ જણાવે છે. નીચલી દશામાં આખો આત્મા સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ લક્ષમાં ન આવે છતાં પોતાને પરથી ભિન્નપણે સ્વભાવરૂપ લક્ષણથી નક્કી કરનાર અંશે પ્રત્યક્ષ નિર્મળ જ્ઞાન છે તે આખા અપ્રગટ નિર્મળ જ્ઞાનની આત્મામાં પ્રતીતિ કરે છે તે પૂર્ણને સાક્ષાત્ ન જાણે પણ સ્વાનુભવનું વેદન વર્તમાન અપૂર્ણ જ્ઞાનમાં અંશે પ્રત્યક્ષ થાય છે

જ્યાંસુધી આ જીવ શુદ્ધનય વડે પૂર્ણ જ્ઞાનઘન, પરથી ભિન્ન એવા આત્માને જાણે નહિ ત્યાંસુધી રાગરૂપ વિકલ્પથી છૂટી નિર્વિકલ્પ માત્ર આત્માના પૂર્ણરૂપનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન થતું નથી તેથી શ્રીગુરુએ શુદ્ધનયને પ્રગટ કરી ઉપદેશ કર્યો છે.

સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાનથી આવેલ ઉપદેશ પરમ ગુરુઓથી પરંપરાએ આવેલ, તે સંતોએ અનુભવમાં ઉતારીને જેનાથી જન્મ-મરણ ટળે એવી શુદ્ધ દૃષ્ટિથી અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર મટાડવાનો ઉપાય શુદ્ધનય છે તેમ જાણી સંસારી જીવનાં ભાવમરણો ટાળવા અકષાય કરુણા કરી શુદ્ધનયને જ મુખ્ય કરીને તેનો પ્રગટ ઉપદેશ ખૂબ જોર-પૂર્વક કર્યો છે. જડ કર્મના બંધન રહિત, પરમાં કાર્ય-કારણ વિનાનો, પૂર્ણ જ્ઞાનઘનસ્વભાવ આત્મા છે તેને યથાર્થ જાણી તેનું શ્રદ્ધાન કરવું, પર્યાયબુદ્ધિ ન રહેવું અર્થાત્ વર્તમાન સંયોગી અવસ્થાને પોતાનું સ્વરૂપ ન માનવું. પરમાં કર્તાપણાની મિથ્યાબુદ્ધિના ફળમાં અનાદિથી રખડે છે, માટે તે ભૂલનો ત્યાગ કરી વર્તમાન અવસ્થા જેટલો જ હું નથી, પણ હું વિકારી અવસ્થાનો નાશક છું એમ શુદ્ધ-નય વડે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તે સાચી શ્રદ્ધાનો વિષય છે પૂર્ણસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માના યથાર્થ નિર્ણય વિના સાચી શ્રદ્ધા હોઇ શકે નહિ અને સ્વરૂપની સાચી શ્રદ્ધા વિના યથાર્થ ચારિત્ર અને કેવળજ્ઞાન થઇ શકે નહિ

અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે—એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ તો દેખાતો નથી અને વિના દેખ્યે શ્રદ્ધાન કરવું તે જૂઠું શ્રદ્ધાન છે.

શાસ્ત્રકાર આચાર્યને ગ્રંથરચના વખતે જ ખબર હતી કે આવો પ્રશ્ન પૂછનાર પણ નીકળશે. જિજ્ઞાસાથી સમજવા માટે કોઇ પણ પ્રશ્ન પૂછે અને સત્ય સાંભળવા ઉત્સુક થાય તેને પણ પરથી જુદા આત્માની વાત બરાબર સમજાય છે. પદ્મનંદિ આચાર્ય કહે છે કે જે જીવે પ્રસન્ન ચિત્તથી ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માની વાત પણ સાંભળી છે, તે ભવ્ય પુરુષ ભવિષ્યમાં થનારી મુક્તિનું અવશ્ય ભાજન થાય છે. અંતરથી સતનો આદર કરનાર પાત્ર જીવ અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન

અને મોક્ષ પામવાને અવશ્ય પાત્ર છે સત્ની દૃઢા આવ્યા પછી સમ જવા માટે આગ્રહ થાય, વારવાર સાભળે અને ન સમજાય ત્યા પૂછે તેમા પ્રમાદ ન લાગે તો જરૂર સમજાય તેવુ છે

જિજ્ઞાસુ તરફથી સમજણ કરવા માટે પ્રશ્ન મૂકાયો છે કે શુદ્ધ અને મુક્ત આત્મા પ્રત્યક્ષ તો દેખાતો નથી તો જાણ્યા-દેખ્યા વગર એમને એમ કઈ રીતે માની લેવુ ?

તેનો ઉત્તર —માત્ર દેખેલાનુ જ શ્રદ્ધાન કરવુ એ તો નાસ્તિક મત છે જેમ બાપની સાતમી પેઢી પ્રત્યક્ષ જોઈ નથી છતા અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે કે સાતમી પેઢી હતી, તેમા શક નથી હુ છુ તો મારા બાપનો બાપ એમ ઠેઠ સુધી છે જ જેમ સમુદ્રનો સામો કાઠો દેખાતો નથી છતા માને છે, પેટમા અદરના આતરડા દેખાતા નથી છતા માને છે, અનાજની વિષ્ટા થતી દેખાતી નથી છતા માને છે, ડિવનાઈનની પડીકીથી તાવ મટયો તે દેખાતુ નથી છતા માને છે, આ રીતે અરૂપી ભાવનો અનુભવ દરેક સમયે થઈ રહ્યો છે વળી વર્તમાનમા પુણ્ય-પાપ કર્યા નથી છતા ધન વગેરેના સયોગ મળે છે, તે વર્તમાન ડહાપણ નથી પણ પૂર્વ પુણ્યનુ ફળ છે, તે પુણ્ય નજરે દેખાતુ નથી છતા બાહ્યમા સયોગ દેખી તે પુણ્યની મીઠાશને સાક્ષાત્ વેદે છે તે અરૂપી પુણ્યભાવ પ્રત્યક્ષ જોઈએ તો જ માનુ તથા ઉપરની બધી વાતો પ્રત્યક્ષ જોઉ તો જ માનુ એવો વિચાર પણ કદી કરતો નથી

લીંબુ ખાટુ છે એમ કોણે જાણ્યુ ? શુ જીભે જાણ્યુ ? જીભ તો જડ છે તેણે જાણ્યુ નથી પણ તે જ સ્થાને જીભથી જુદુ અરૂપી જ્ઞાન રહેલુ છે તે જ્ઞાને જાણ્યુ છે જો જીભ વગેરે ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થતુ હોય તો જીવ રહિત મડદામા કેમ જ્ઞાન થતુ નથી ? માટે જાણનારો શરીરથી જુદો રહીને જાણ્યા કરે છે

જિનમતમા તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ—બન્ને પ્રમાણ માનવામા આવ્યા છે તેમા આગમપ્રમાણ પરોક્ષ છે તેનો ભેદ શબ્દનય છે આ શબ્દનયની દૃષ્ટિથી શુદ્ધ આત્માનુ શ્રદ્ધાન કરવુ, કેવળ વ્યવહાર પ્રત્યક્ષનો જ એકાત ન કરવો પ્રથમ શાસ્ત્રજ્ઞાનદ્વારા જાણે, પછી

અંતરદૃષ્ટિથી અનુમાનપ્રમાણ કરે કે હું નિત્ય જ્ઞાનસ્વભાવી છું, જેનો સ્વભાવ જ જ્ઞાન છે તે ઊણું-અધૂરું કે પરાધીન કેમ હોય? જ્ઞાયકસ્વભાવી હું કોને ન જાણું? એમ પોતાના પૂર્ણ સર્વજ્ઞ સ્વભાવને પરોક્ષ જ્ઞાનથી પૂર્ણ-નિશ્ચયપણે ખ્યાલમાં લઈ શકાય છે.

બાપે ચોપડામાં લખ્યું હોય કે પાંચ લાખનું સોનું અમુક જગ્યાએ છે તો ત્યાં પણ બાપના વિશ્વાસને જાણતો હોવાથી સોનું જો કે પ્રત્યક્ષ નથી તો પણ માની લે છે. તેમ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞે સાક્ષાત્ જ્ઞાનથી આત્માનું સ્વરૂપ તેમ જ મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ જે રીતે અનુભવ્યું અને જે રીતે તીર્થંકર ભગવાનની સાક્ષાત્ ધ્વનિમાં આવ્યું તે તેમનાં નિર્દોષ વચન વડે તેમનું પૂર્ણ સ્વરૂપ જાણતાં પોતાનું પરમાર્થસ્વરૂપ પણ તેવું જ છે એ સારી રીતે માની શકાય છે

વૈદ્ય-ડોક્ટર ઉપર દરદી કેમ વિશ્વાસ રાખે છે? પાઘભાર કરોડ દવા ભેગી કરીને લીંબુના રસમાં ઘૂંટી, ખસખસ જેવડી ગોળી બનાવી દરદીને કહે કે આમાં કરોડ જાતની દવાઓ મેં જાતે નાખી છે, તો તેની શ્રદ્ધા કરે છે. પ્રથમ પોતાનું રોગીપણું માનનારો બીજા વૈદ્ય પામે ન જતાં પ્રામાણિક વૈદ્યને શોધીને તેનો ભરોસો રાખે છે વૈદ્ય કહે, આ હજારપુટી અબરખ ભસ્મ છે, છ મહિના સુધી અમુક વિધિથી સેવન કરો તો રોગ મટી જશે, એમ કહી દાખલા આપે કે આને રોગ મટયો છે એમ દવાનાં વખાણ સાંભળી, જીવતરનો લોભી (શરીરનો રાગી) વર્તમાનમાં દેખાતું નથી તેનો વિશ્વાસ કરે છે. પણ તે સંસારની વાત-બહારના સંયોગની બધી વાત તો પૂર્વ પુણ્યાધીન છે, તેમાં કંઈ ચાલતું નથી, પૂર્વ પુણ્ય હોય તો જ બચે. પણ અહીં તો ત્રિલોકનાથ સાક્ષાત્ મહાવૈદ્ય છે, તેમની બતાવેલી ઔષધિ અફર છે. અનાદિના રોગીઓને સર્વજ્ઞ મહાવૈદ્ય કહે છે કે તું અમારા જેવો પૂર્ણ પવિત્ર છો, અવિનાશી નિરોગી છો, સંયોગાધીન તારું સ્વરૂપ નથી, વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો નથી, આ બધુ માને તો અનાદિથી પર [illegible] બુદ્ધિ વડે પોતાને ભૂલી જવા રૂપ

અજ્ઞાન નામે મહા ક્ષયરોગ લાગુ પડયો છે તે નાશ થઇ જશે. એમ વર્તમાનમાં પૂર્ણ સ્વભાવનો વિશ્વાસ કર.

પરમાં કર્તા-ભોક્તાપણા રહિત અને વિભ્રમનો નાશ કરનાર જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ સ્વભાવ વર્તમાનમાં તારામાં છે, જો સ્વભાવમાં પૂર્ણતા ન હોય તો ક્યાંથી આવે? પરનું હું કરી શકું, મારી પ્રેરણાથી દેહની ક્રિયા થાય, પર મને મદદ કરે, પરથી મને ગુણ થાય, પુણ્ય-પાપનો કર્તા છું, હું બંધનવાળો છું એવા એના રોગ ટાળવા પ્રથમ સર્વજ્ઞના કહેલા નિર્દોષ સ્વભાવનો આશ્રય કર. મુક્તદશા થયા પહેલાં મુક્તપણાનો યથાર્થ નિર્ણય થઈ શકે છે. પ્રથમથી જ સ્વભાવને પૂર્ણ અને મુક્ત માન્યા વિના તેમાં ઠરવા રૂપ ચારિત્ર થઈ શકશે નહિ

વ્યાવહારિક બાબતમાં પણ પ્રત્યક્ષ ન દેખાય છતાં લોકો માની રહ્યા છે માતા તેની પુત્રીને કહે કે બેઠા ભાત શરવા છે, માટે આટલા ભાતમાં આટલા માપનું પાણી લેજે અને ચૂલે મૂકજે એટલે બરાબર પા કલાકમાં પાકી જશે. દીકરી એમ કહે કે મને તે પ્રમાણે નજરે બતાવો પછી માનું; તો માતા કહે કે હું મારા અનુભવથી કહું છું, માટે હું કહું છું તેમ કર તો તારે ભાતને ઓસાવવા નહિ પડે, અને ચોખા બરાબર પાકીને તૈયાર થઇ જશે. ત્યાં દીકરીને માતાનો વિશ્વાસ છે તેમ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું જ્ઞાન કરી, અંતરમાં શ્રદ્ધાના લક્ષનું જોર આપતાં, સ્વભાવની રુચિની એકાગ્રતા થતાં કેવળજ્ઞાનરૂપી પાક તૈયાર થઇ જશે. જેમ ભાત બેઠા પાકે છે તેમ ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનાનંદપણે ત્રિકાળી ધ્રુવ સ્વભાવમાં નિશ્ચલ થઇને બેઠો છે. શુદ્ધદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો તેમાં પુણ્ય-પાપની વૃત્તિરૂપ કોતરાં છે જ નહિ, પણ પૂર્ણ સ્વભાવને ભૂલીને, સ્વલક્ષથી ખસીને, પુણ્ય-પાપરૂપ વિકાર મારો અને હું પુણ્ય-પાપનો કર્તા વગેરે નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિથી બહારમાં લક્ષ કરી અટકે છે અને પરનું અભિમાન કરે છે તેનાથી ઊલટું ત્રિકાળી પૂર્ણ જ્ઞાનઘન સ્વભાવથી એકાકાર-પણું આત્મામાં નક્કી કરે તો તે પોતાનો સ્વભાવ હોવાથી પૂર્ણતાની જાતને નિઃસંદેહ શ્રદ્ધા કરી શકે છે

તા. ૯-૯-૪૩ *

શુદ્ધનયને મુખ્ય કરીને વર્તમાન અવસ્થાના અશુદ્ધનયને ગૌણ કરીને ચૌદમી ગાથાના સારરૂપે કળશ કહે છે:—

न हि विदधति बद्धस्पृष्टभावादयोऽमी
स्फुटमुपरितरंतोऽप्येत्य यत्र प्रतिष्ठाम् ।
अनुभवतु तमेव द्योतमानं समंतात्
जगदपगतमोहीभूय सम्यक्स्वभावम् ॥ ११ ॥

આચાર્ય મહારાજ સંબોધન કરે છે કે હે જગતના સર્વ જીવો! એ સમ્યક્ સ્વભાવનો અનુભવ કરો કે જે વડે મિથ્યા માન્યતાનો નાશ કરીને યથાર્થ શ્રદ્ધા સહિત સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવાય. વળી કહે છે કે શુભાશુભ-અશુદ્ધતાનો અનુભવ ન કરો; શરીર, મન, વાણીની પ્રવૃત્તિ તારી નથી તથા તારા આત્મામાં એકપણે કાયમ ટકનાર નથી. તે વિકારી ભાવ તારા સ્વરૂપમાં નથી તેથી તે રહિત તારા શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કર. જન્મ-મરણની ઉપાધિનો નાશ કરનાર તારા યથાર્થ સ્વતંત્ર સ્વભાવને નહિ જાણ તો સ્વતંત્ર ક્યાંથી થઇશ? તે સ્વતંત્રતા પ્રગટ કરવાની વાત જ અહીં કહેવાય છે, તે જ મુક્તિનો સત્ય ઉપાય છે.

તું તારામાં ભલા-ભૂંડા ભાવ અથવા તો ભલા-ભૂંડા ભાવ રહિતની વીતરાગતા સિવાય બીજું કાંઇ કરી શકતો નથી. પરમાં પોતાપણાની માન્યતારૂપ ભાવ જીવ કરે છે પણ પરને પોતાનું ક્યારેય કરી શકતો નથી. માત્ર અજ્ઞાનભાવથી માને છે કે આ મારાથી થાય છે અને આ હું કરું છું. તે ઊંધી માન્યતારૂપ ભૂલને ટાળી આત્માને પરથી ભિન્ન, પુણ્ય-પાપના વિકારથી ભિન્ન સ્વભાવપણે જોવામાં આવે તો આ બંધન અને સંયોગીપણું જણાવનારા અશુદ્ધ વ્યવહારના ભાવો સ્પષ્ટપણે-પ્રગટપણે નિત્ય શુદ્ધ સ્વભાવથી ભિન્નપણે ઉપર તરે છે તોપણ તે સ્વભાવમાં પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી અર્થાત્ તેને સ્વભાવમાં આધાર મળતો નથી તેથી તે શોભા-સ્થિરપણું પામતા નથી.

* તા ૮-૯-૪૩ વ્યાખ્યાન બંધ હતુ

જેમ પાણી ઉપર તેલનું ટીપું તરે પણ અંદર પેસી શકે નહિ, તેલ અને પાણી જુદા પડી શકે છે; તેમ આત્માથી બાહ્ય વર્તમાન પ્રગટ અવસ્થામાં કર્મના સંબંધે અજ્ઞાનભાવે કરવામાં આવતા રાગ-દ્વેષ ભાવો અંદરના શુદ્ધજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં પ્રવેશ પામતા નથી આત્માનો સ્વભાવ અવિકારી છે, તેના લક્ષે કદી પણ રાગ-દ્વેષ થતા નથી જ્યારે પર લક્ષ કરે ત્યારે વર્તમાન એકેક સમયની અવસ્થામાં શુભાશુભ વિકારની લાગણી થાય છે, પણ તે સ્વભાવમાં નથી; પર લક્ષે થાય છે માટે ટાળી શકાય છે, અને સ્વભાવ નિત્ય ટકનાર ધ્રુવ છે.

જો નિત્ય ટકનાર અવિકારી ધ્રુવ સ્વભાવ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં થતા ક્ષણિક મલિન ભાવો એકમેક થઇ ગયા હોય તો મલિન ભાવ સ્વભાવથી જુદા પડે નહિ અને સ્વભાવના નિર્મળ ગુણોનો નાશ થાય. પણ સ્વભાવના નિર્મળ ગુણ કદીપણ વિકારરૂપે થતા નથી; ગુણ તે દોષપણે નથી અને દોષ તે ગુણપણે નથી

ગુણઃ—આત્મામાં ત્રિકાળ ટકનાર શક્તિ. અનંતગુણ પોતપોતાના સંપૂર્ણ સામર્થ્યપણે છે, તેમાં પર નિમિત્તનો ભેદ કે ઉપચાર નથી.

દોષઃ—વર્તમાન અવસ્થામાં, પરાશ્રિતદૃષ્ટિ રાખે ત્યાંસુધી વ્યવહારે એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો રાગ-દ્વેષ, મોહરૂપી વિકાર નવો થાય છે. સ્વભાવમાં વિકાર નથી.

જેમ સૂર્યમાં અંધારૂં છે જ નહિ તેથી સૂર્યનું કાર્ય અંધારૂં ઉત્પન્ન કરવાનું નથી, પણ તે સૂર્યના સ્વભાવના જોરે અંધારૂં પોતે નાશ પામવા યોગ્ય છે; તેમ ચૈતન્ય આત્માના સ્વરૂપમાં ત્રિકાળી ટકનાર અનંત ગુણો પોતાની પૂર્ણ નિર્મળ શક્તિથી ભરેલા છે, તે સ્વભાવભાવમાંથી રાગ, દ્વેષ કે મોહાદિ વિકારી ભાવોનું ઉત્થાન થતું નથી, પણ જ્યારે સ્વભાવનું લક્ષ ચૂકીને, કર્મના સંયોગનું નિમિત્ત પામી બાહ્યમાં જીવ લક્ષ કરે અને તેમાં ભાવોનું જોડાણ કરે ત્યારે તે અસ્થિરતાપણે રાગ-દ્વેષના વિકારી ભાવ કરે છે. પરમાં કાંઈ લઉં-મૂકું, પરમાં ઠીક-અઠીકપણાની વૃત્તિ જીવ કરે છે તે અનાદિથી પર લક્ષે સમયે સમયે નવી કરે ત્યારે જ થાય છે, સ્વલક્ષે

રાગાદિ વિકલ્પ થતા નથી; કારણ કે આત્માના સ્વભાવમાં દુઃખરૂપ આકુળતાની શુભાશુભ લાગણી નથી. સ્વભાવને ઓળખીને શ્રદ્ધા કર્યા વિના વિકલ્પ તૂટે નહિ.

ચૈતન્યજ્ઞાનસરોવર આત્મામાંથી તો નિર્મળ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો પ્રવાહ આવે છે, તે સ્વલક્ષે સ્થિર રહે, પરમાં લક્ષ ન જાય તો સામાન્ય એકરૂપ સ્વભાવમાં જ ભળી જાય છે. પણ જ્યારે તીવ્ર-મંદ આકુળતારૂપ શુભાશુભ ભાવ પરલક્ષે કરે છે ત્યારે અશુદ્ધતા આવે છે. તે એકેક સમય પૂરતી હોવાથી અવિકારી સ્વભાવના લક્ષે તે ટાળી શકાય છે.

ત્રિકાળી નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવ અને વર્તમાન અવસ્થા બન્નેને યથાર્થપણે જાણી, અવસ્થા તરફનું લક્ષ ગૌણ કરી, શુદ્ધનયને મુખ્ય કરી, તે વડે પૂર્ણ શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા કરવી, તેનું જ લક્ષ કરવું અને તેમાં એકાગ્ર અનુભવરૂપ ઠરવું તે જ ચૈતન્ય સ્વભાવનું કર્તવ્ય છે, તેમાં જ ચૈતન્યની શોભા છે. વિકારને-પુણ્યપાપના ભાવોને પોતાના માની તેનો કર્તા થાય તેમાં ચૈતન્યસ્વરૂપની શોભા નથી, ચૈતન્યનું કર્તવ્ય નથી.

દેહાદિની ક્રિયા કરવાની કે પરની મદદની વાત તો છે જ નહિ પણ વ્રત, તપ વગેરેના શુભભાવ પણ ચૈતન્યસ્વરૂપી વીતરાગી સ્વભાવમાં વિરોધરૂપ છે, વિઘ્ન કરનાર છે. નિત્ય આમ જ હોવાથી જ્ઞાનીઓ તે શુભ ભાવનો પણ આદર કરતા નથી. વળી તે ભાવો પોતાના એકરૂપ સ્વભાવપણે નહિ હોવાથી બહારમાં લક્ષ દોડે છે, પોતે નિત્ય એકરૂપ જ્ઞાનભાવે અસ્તિ છે, તેમાં ક્ષણિક પુણ્ય-પાપના ભાવોની નાસ્તિ હોવાથી નિશ્ચયથી તે ભાવોને અભૂતાર્થ (સ્વભાવમાં નહિ એવા) માનવા જોઇએ.

અહો ! આવું પરમાર્થ સ્વરૂપ વર્તમાનમાં દરેક આત્માનું હોવા છતાં લોકોને બાહ્યનું લક્ષ છોડવું ગમતું નથી. સ્વાશ્રિત પૂર્ણ સ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી પરાશ્રયથી સુખ માને છે પણ પરાશ્રય તો ખરેખર દુઃખરૂપ જ છે. જેવા તેવા ઉપદેશકના ઉપદેશનું નિમિત્ત

પામીને તેવી તૈયારીવાળા-તે અનુસાર ઝૂકાવનારા મળ્યા, આ જગતમાં અંધશ્રદ્ધાએ ગાડરિયો પ્રવાહ સ્વતંત્રપણે ચાલી રહ્યો છે, જાતની દરકાર વિના સ્વતંત્ર સુખસ્વરૂપ વસ્તુસ્વભાવ સમજાય તેવો નથી; સાચું સ્વરૂપ સાંભળવાનો યોગ મળવો પણ કઠણ છે. કોઇ કોઇને સમજણ આપી શકે તેમ નથી અને જાતે સર્વજ્ઞના ન્યાય અનુસાર સ્વતંત્ર સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અંશમાત્ર ધર્મ કે ધર્મનો માર્ગ નથી. આત્માનો ધર્મ અંતરમાં જ છે, બાહ્ય ક્રિયામાં, વેશમાં, ટીલાં-ટપકાંમાં, કે કોઇ સંપ્રદાયના પક્ષમાં આત્માનો ધર્મ નથી, આત્માનો ધર્મ આત્મામાં અને આત્માથી જ છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને આત્મામાં છે. આત્માનો વ્યવહાર પણ બહારમાં નથી. આમ આત્મા સ્વતંત્ર, પરિપૂર્ણ છે છતાં બહારથી આત્માનો ધર્મ કોઈ માને તોપણ તે સ્વતંત્ર છે.

પાંચમા આરાના જીવોને સમજાય માટે આચાર્ય મહારાજે ધર્મના સ્વરૂપમાં કાંઇ બીજું કહ્યું નથી પણ અનંત સર્વજ્ઞોએ કહેલો એક જ માર્ગ બતાવ્યો છે. લોકોને ન સમજાય માટે સત્યમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ કદી પણ બને નહિ, સત્યનો પ્રકાર ત્રિકાળ એક જ હોય.

રાગાદિ બાહ્ય ભાવો સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી, તેના બે અર્થ થાય છેઃ—

(૧) અવિકારી ધ્રુવ સ્વભાવમાં તે આધાર પામતા નથી, કારણ કે સ્વભાવમાં ગુણ જ છે અને ગુણમાં રાગદ્વેષરૂપ દોષ કદી પણ નથી.

(૨) રાગાદિ ભાવ સ્વરૂપમાં શોભા પામતા નથી કારણ કે ગમે તેવો શુભ રાગ હોય પણ તે વીતરાગી સ્વભાવનો વિરોધી ભાવ છે. જેઓ વીતરાગ થયા તેઓ બધા શુભ કે અશુભ બંને પ્રકારના ભાવોનો નાશ કર્યા પછી જ થયા છે. રાગ રાખીને કોઇ વીતરાગ થઈ શકતું નથી. હું રાગનો નાશક છું, રાગ મારો સ્વભાવ નથી એવા ગુણની પ્રતીતિના જોરમાં શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિ

શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રગટે છે, શ્રદ્ધામાં રાગનો નાશ થયા પછી ક્રમેક્રમે રાગ ટાળી પૂર્ણ વીતરાગ થાય છે.

વળી ક્રોધાદિ ભાવો ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતા હોવાથી તે એક ક્ષણમાં ટળી જવા યોગ્ય છે-ટાળી શકાય છે. પ્રથમ સાચી શ્રદ્ધાના જોરે તે ભાવોને ગૌણ કરીને-દૃષ્ટિમાં નાશ કરીને પછી સ્વભાવમાં એકાગ્રતા-રૂપ ચારિત્રના જોરે તેનો તદ્દન નાશ કરે છે. આવો ત્રિકાળી નિયમ હોવાથી વિકારના નાશક શુદ્ધ અવિકારી ત્રિકાળી ટકનાર અખંડ જ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં તે ક્રોધાદિ ભાવોને આધાર મળતો નથી, તે ક્રોધાદિ ભાવો સ્વભાવમાં નથી તેથી સ્વભાવમાં તે શોભા પામતા નથી.

ત્રિકાળી જ્ઞાયકસ્વભાવમાં વિકારની નાસ્તિ હોવાથી રાગ-દ્વેષના કોઇ ભાવોને સ્વભાવમાં સ્થાન મળતું નથી અને તે વિકારના આધારે આત્માનો કોઇ ગુણ પ્રગટ થતો નથી. આવા ભાન વગર વ્રત, પૂજા, ભક્તિ આદિના ગમે તેવા શુભભાવ કરે તો પણ તે રાગથી વીતરાગી સ્વભાવને કાંઇ લાભ કે મદદ થાય નહિ. અંદર ગુણ ભર્યા છે તેની એકાકાર શ્રદ્ધાથી ગુણમાંથી જ ગુણ પ્રગટે છે એવો ત્રિકાળ નિયમ છે

પાણીને ઊષ્ણતાનો આધાર નથી. જો તેમ હોય તો ઊષ્ણતાનો અભાવ થતાં પાણી અને પાણીનો ઠંડો સ્વભાવ નાશ પામવા જોઇએ, પણ તેમ ત્રણકાળમાં બનતું નથી. પાણી તેના શીતળ સ્વભાવના આધારે છે, ઊષ્ણતાના આધારે નથી. તેવી રીતે પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ આત્મસ્વભાવ નિત્ય અવિકારી છે, તે ક્ષણિક રાગ-દ્વેષના આધારે નથી, અને ક્ષણિક વિકારને આત્માનો આધાર નથી. જો પરસ્પર (વિકારને અવિકારનું અને અવિકારી સ્વભાવને વિકારનું) આધારપણું માનો તો વિકાર અને આત્મા એક થાય અને વિકારનો નાશ થતાં આત્માનો અને તેના અનંતગુણનો નાશ થાય એમ માનવું પડશે. વિકાર સ્વભાવમાં નથી તેથી વિકારી ભાવો ટળવા યોગ્ય છે અને આત્માનો સ્વભાવ ત્રિકાળ ધ્રુવપણે રહેનાર છે.

પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ ધ્રુવ સ્વભાવથી બહાર દોડે છે

તેથી તે ક્ષણિક-ઉત્પાદ્યવ્યયી છે સ્વભાવના ભાનવડે-નિત્ય અસ્તિ સ્વભાવના ભાનવડે તે પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવ ટળી શકે છે, માટે પ્રથમ શ્રદ્ધામાં શુદ્ધ સ્વભાવની નિસંદેહતા કરવી જોઈએ, પૂર્ણ સ્વભાવી નિત્ય અવિકારી છું એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

જ્ઞાનસ્વભાવ નિત્ય એકરૂપ છે, તે વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો નથી. જેમ સોનાની વીંટીરૂપ બાહ્ય આકૃતિ છે તે સોનાના સ્વભાવમાં પેસી ગઈ નથી. જો સોનું સ્વભાવે જ તે વીંટીરૂપ થઈ ગયું હોય તો બીજા કોઈ આકારે તે કદી થઈ શકે નહિ. તેમ આત્મા અવસ્થાના ભેદ જેટલો નથી, સંસાર અને મોક્ષ તે બન્ને ઊણી અને પૂરી અવસ્થાના ભેદ છે, તે ભેદરૂપે-ખંડરૂપે આત્મા થઈ ગયો નથી જ્યાં સુધી અવસ્થાના ભેદ ઉપર લક્ષ રાખે ત્યાં સુધી વિકલ્પ તૂટતા નથી. પ્રથમ અખંડ અને ખંડ બન્નેનું જ્ઞાન કરીને અખંડ ધ્રુવ સ્વભાવને શ્રદ્ધાના લક્ષમાં રાખે અને અવસ્થાનું ભેદરૂપ લક્ષ ગૌણ કરે તો સ્વભાવના જોરે ક્રમેક્રમે વિકલ્પ તૂટી શુદ્ધ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પ્રગટે છે અને ક્રમેક્રમે સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર વધે છે અને રાગનો નાશ થઈ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે માટે સ્વઆશ્રિત શુદ્ધ નિશ્ચયનય પ્રથમથી જ આદરણીય છે

કોઈ કહે, પ્રથમ વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય ઊઘડે અને. તેરમે ગુણસ્થાને શુદ્ધ નિશ્ચય થાય, તો એમ કહેનાર વ્યવહાર અને નિશ્ચયને ઓળખ્યા વગરની વાત કરે છે. જો ચોથા ગુણસ્થાનમાં શ્રદ્ધાથી પૂર્ણ અને અંશે યથાર્થ ચારિત્ર ન હોય તો પૂર્ણ ક્યાંથી થાય? નાસ્તિમાંથી અસ્તિ ક્યાંથી આવશે? પ્રથમથી જ નિશ્ચય શ્રદ્ધા વિના સાચો ધર્મ અંશમાત્ર કોઈને કોઈ કાળે, કોઈ રીતે પ્રગટે નહિ

*

વળી જ્ઞાનમાં વિકાર નથી. જુવાનીમાં અનેક પ્રકારના તીવ્ર પાપ કર્યાં હોય, તેનું જ્ઞાન વૃદ્ધાવસ્થામાં કરે ત્યારે રાગદ્વેષના તોફાનના તેના ભાવ તે વખતે, જ્ઞાન સાથે આવતા નથી વિકારની નવી વાસના વખતે તે ઊંધા પુરુષાર્થના કારણે છે, જ્ઞાનના કારણે નથી. જુવાનીમાં

અભિમાનમાં છકીને કાળા કેર કર્યા, કપટ, ચોરી વગેરે મહા દુષ્કૃત્ય કર્યા, એમ વિકારભાવનું જ્ઞાન કરવું તે દોષ નથી; વિચારવાનને તો વૈરાગ્ય આવે છે. બાળ, યુવાન કે વૃદ્ધ એ બધી શરીરની અવસ્થા છે. તેની સાથે વિકારને સબંધ નથી પણ અહીં તો વિકારનું જ્ઞાન વિકારથી જુદું છે અને બાળ-યુવાન આદિ શરીરની અવસ્થાથી પણ જુદું છે માટે પૂર્વ વિકારી અવસ્થાનું જ્ઞાન કરવામાં તે વિકારી ભાવ કે તે વખતની અવસ્થા જ્ઞાન સાથે આવતાં નથી માટે જ્ઞાન-ગુણમાં વિકાર નથી એ નક્કી થયું.

રૂડા (નીતિમાન) જીવો અસત્ય, કપટ, ચોરી આદિનો આદર કરતા નથી. વડીલ, કુગુરુ આદિ કોઇ અનીતિ કરવાનું કહે છતાં નિર્ભયપણે ના પાડે અને કહે કે અમે પુણ્ય વેચી ખાવાં નથી એટલે કે અમારાં પુણ્ય હશે તો પૈસાદિનો સંયોગ મળશે, પણ તે મેળવવા અનીતિ નહિ કરીએ ! વેપાર-ધંધો ગમે તેમ ચાલે પણ તેમાં કપટ કે કોઇ જાતની અનીતિ કરવી નથી. એમ લૌકિક સજ્જન પુરુષો પણ દુષ્ટ ભાવનો આદર કરતા નથી, તેનાથી પોતાની શોભા માનતા નથી; પણ નીતિ, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય વગેરેમાં પોતાની શોભા માને છે તેમ ક્ષણિક વિકારી ભાવ બાહ્ય લક્ષ કરે ત્યારે થાય છે, તે સ્વભાવવિરોધી કલંક હોવાથી ચૈતન્યસ્વભાવમાં શોભા કે આદર પામતા નથી તેની સ્થિતિ ઉત્પન્ન-ધ્વંસીપણે એક સમયમાત્રની રહે છે પ્રથમ સ્વાશ્રિત સ્વભાવમા તેનુ લક્ષ ગૌણ કરી, તેનુ વર્ણીપણુ-કર્તાપણું છોડી, વિકારને પર માની, તેનો ચારિત્રના જોરે નાશ કરે છે, એટલે સ્વભાવમાં તેની નાસ્તિ જ છે તે ટાળવા યોગ્ય હોવાથી વર્તમાનમા પણ મારા નથી, મારા હોય તો મારાથી જુદા પડે નહિ ત્રણકાળમાં વિકાર મારો નથી, એમ ન માનતાં જ્યાંસુધી વિકારને પોતાનો માને અને પોતાને વિકારરૂપ માને ત્યાંસુધી અનત સસારમાં રખડે છે. ચૈતન્ય સ્વરૂપની અવસ્થામાં પુરુષાર્થની નબળાઇના કારણે જ્ઞાનીને પણ પુણ્ય-પાપના ક્ષણિક વિકાર થાય છે પણ સ્વભાવની શ્રદ્ધાના જોરમાં તેનો નિષેધ છે.

શુદ્ધ દૃષ્ટિથી જોતાં [illegible] સદાય અખંડ જ્ઞાનાનં

પણે છે અશુદ્ધદૃષ્ટિથી વર્તમાન એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો વિકાર અને ઊંધી માન્યતા અનંતકાળથી કરતો આવે છે, છતા ત્રિકાળી સ્વતંત્ર સ્વભાવને ઓળખી સાચી દૃષ્ટિ કરે તો ક્ષણમાત્રમા તે ભૂલ ટળી જાય છે, અને વર્તમાન પુરુષાર્થની નબળાઈને કારણે જે રાગ રહ્યો તે ઉપાધિ-બાહ્ય ભાવ નિમિત્ત આધીન છે, સ્વભાવ આધીન નથી તેથી ટળવા યોગ્ય છે (બાહ્ય નિમિત્ત રાગદ્વેષ કરાવતુ નથી પણ પોતે તે ઉપરના લક્ષે રાગ કે દ્વેષ કરે ત્યારે નિમિત્ત કહેવાય છે)

આચાર્યદેવ કહે છે કે પુણ્ય-પાપના બંધનરૂપ ભાવનુ કર્તવ્ય છોડ! એ તારો સ્વભાવ નથી, એવી પ્રથમ શ્રદ્ધા કરીને આખા સંસારનો, ત્રણકાળના કર્મબંધનનો અને વિકારનો ત્યાગ કર! દ્રવ્ય સ્વભાવ તો નિત્ય શુદ્ધ જ છે, કાયમ એકરૂપ ટકનાર છે, અખંડ છે અને ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતી પુણ્ય-પાપની લાગણી અનેક પ્રકારે ભેદરૂપ છે માટે તે શરણભૂત ન હોવાથી તે ખંડરૂપ અશુદ્ધ અવસ્થાનો આશ્રય છોડી નિત્ય ધ્રુવ સ્વભાવનો આશ્રય કર તો તુ પોતે જ ભગવાન આત્મા શાશ્વત શરણરૂપ છો તારે કોઈ અન્યના શરણની જરૂર નથી

નિત્ય એકરૂપ ટકનાર અવિનાશી આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદપણે વીતરાગસ્વભાવી છે દેહાદિ સંયોગો અને પુણ્ય-પાપની લાગણી નાશવાન છે નાશવાન વસ્તુ અવિનાશી સ્વભાવમા શુ કરી શકે? વર્તમાન અધૂરી દશામા પણ તે મદદગાર નથી, કારણ કે દરેક સમયની વિકાર અને દેહની અવસ્થા તારાથી જુદાપણે છે અને તારા જ્ઞાનાદિ ગુણની અવસ્થા તેનાથી જુદાપણે છે કોઈ પરવસ્તુ કે પરભાવ તારા સ્વરૂપમા નથી જે તારામા નથી તે તને મદદગાર કેમ બને?

વ્યવહારે રાગ-દ્વેષ ચૈતન્યસ્વભાવને ન્યુનતાકર્તા છે પણ તે ત્રિકાળી ધ્રુવ સ્વભાવનો નાશ કરનાર કે ગુણની શક્તિ ઘટાડી દેનાર નથી કારણ કે ગુણ નિત્ય છે તેમા રાગ-દ્વેષની નાસ્તિ છે ક્ષણિક અવસ્થામા થતા રાગ-દ્વેષ નિત્ય પૂર્ણ ગુણરૂપ સ્વભાવમા નથી હુ અખંડ સ્વભાવી રાગનો નાશ કરનાર ધ્રુવપણે છુ એવી

પ્રતીતિનું જોર કરનારો અલ્પકાળમાં રાગ-દ્વેષનો નાશ કરી પૂર્ણ પવિત્ર-વીતરાગ થઇ જાય છે.

આ અપૂર્વ વાતો છે. ફરી ફરી કાને પડવી પણ દુર્લભ છે. પ્રથમ સતનો આદર લાવી હા પાડવાની વાત છે, તેની અંતરથી હા પાડવામાં પણ અનંતો સવળો પુરુષાર્થ છે. જગતને સમજાય કે ન સમજાય પણ આ સમજ્યે જ સંસારથી છૂટકો છે. નગ્ન સત્ય દાંડી પીટીને જાહેર કર્યું છે. સ્વભાવમાં રહીને એકલા પુરુષાર્થની વાત છે.

આ બધું મુક્તિનો પ્રથમ ઉપાય જે સમ્યક્દર્શન છે, તેની રીત કહેવાય છે. ગૃહસ્થદશામાં પણ થઇ શકે તેવી વાત છે. અરે ! ઢોર અને આઠ વર્ષની બાલિકાના દેહના સંયોગમાં રહેલા આત્માઓને પણ આવો અપૂર્વ ધર્મ થઇ શકે છે. અનંત જીવો આઠ વર્ષની ઉંમરે (દેહની અપેક્ષાએ) કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા છે. જે થઈ શકે છે તે જ જન્મ-મરણનાં અનાદિનાં દુઃખથી છૂટવાનો ઉપાય કહેવાય છે.

પ્રથમ શ્રદ્ધા કરતાં મોક્ષનો હર્ષ ઊછળી પડે છે. સંસારમાં જેની કિંમત છે તેની વાત સાંભળતાં કેવો ઊછળી પડે છે ! બે આસમાં આ રીતે રળી કરું તો બે લાખની કમાણી થાય એવા ભાવ કરીને હર્ષ માને છે, ધન, દેહ, પુત્રાદિનાં વખાણ સાંભળી તેમાં હોંશ કરી મીઠાશ માને છે અને તે બધા સંયોગને ટકાવી રાખવા માગે છે; પણ પોતે નિત્ય ટકનારો છે તે ભૂલીને પરને નિત્ય ટકાવી રાખવા માગે છે જેમાં રુચિ છે તેનાં વખાણ સાંભળતાં કંટાળો લાગતો નથી, વારંવાર પરિચય કરે છે; તેમ ભગવાન આત્માના સ્વભાવની અપૂર્વ રીતે કિંમત કરે તો સમજવા માટે તેનું વારંવાર શ્રવણ-મનન કરવામાં કંટાળો લાગે નહિ, સમજ્યા પછી પણ તેની રુચિ ઘટે નહિ

મારો સ્વભાવ ત્રિકાળી પૂર્ણ શુદ્ધ છે, ક્ષણિક વિકારની ઉપાધિ કે કોઇ પર ચીજનો સંયોગ મારું સ્વરૂપ નથી, એવા પરથી નિરાળા સ્વભાવની શ્રદ્ધાના જોરે નિરુપાધિક પૂર્ણ સ્વભાવનો વિવેક કરવો, પરથી યથાર્થપણે જુદો માનવો તે જ પ્રથમ ધર્મ છે, તે જ સમ્યક્દર્શન છે તે [illegible] અંગીકાર કરીને, [illegible]

ભાઓ! તમે મોહ રહિત થઇને સ્વરૂપનો અનુભવ કરો, પરમાં સાવધાની અને પરના આશ્રયની માન્યતા છોડી રાગથી જરા જુદા પડી સ્વભાવમાં ઠરો. એમ આખા જગતના જીવોને સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાનું કહે છે આચાર્યદેવ પોતાની દૃષ્ટિએ બધા આત્માઓમાં પરમાર્થે પ્રભુતા-પૂર્ણપણું ભાળે છે, અને એ રીતે બધાને સંબોધીને કહે છે કે મોહ રહિત થઇને અમારી જેમ તમે પણ અનુભવ કરો, શાંત-નિરાકુળ સુખ-આનંદ સ્વભાવમાં જ ઠરો; તે જ સર્વનું ધ્રુવ પદ છે. જ્યાંસુધી પરમાં કર્તૃત્વ-મમત્વ છે ત્યાંસુધી સ્વતંત્ર સ્વભાવનાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને તેનો શુદ્ધ અનુભવ થતો નથી, તેથી શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ છે.

હવે, એ જ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે, તેમાં એમ કહે છે કે આવો અનુભવ કર્યે આત્મદેવ પ્રગટ પ્રતિભાસમાન થાય છે:-

भूतं भांतमभूतमेव रभसान्निर्भिद्य बंधं सुधी-
र्यद्यंतः किल कोऽप्यहो कलयति व्याहत्य मोहं हठात्।
आत्मात्मानुभवैकगम्यमहिमा व्यक्तोऽयमास्ते ध्रुवं
नित्यं कर्मकलंकपंकविकलो देवः स्वयं शाश्वतः ॥ १२ ॥

અર્થ:—જો કોઇ સુબુદ્ધિ (સમ્યગ્દૃષ્ટિ, ધર્માત્મા) ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એવા ત્રણે કાળનાં કર્મોના બંધને (પોતાની યથાર્થ શ્રદ્ધાના જોરે મનના અવલંબનથી જરા જુદો પડી) પોતાના આત્માથી તત્કાળ—શીઘ્ર ભિન્ન કરીને એટલે તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું નિત્ય અસંગ જ્ઞાયક છું, પૂર્ણ નિર્મળ છું એવી શ્રદ્ધાના સ્વાશ્રિત જોર વડે કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી થયેલ મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ને પોતાના બળથી (પુરુષાર્થથી) રોકીને અથવા નાશ કરીને અંતરંગમાં પરથી જુદા સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે તો આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જાણવાયોગ્ય જેનો પ્રગટ મહિમા છે એવો અનુભવગોચર, નિશ્ચલ, શાશ્વત, નિત્ય કર્મકલંક-કર્દમથી રહિત એકરૂપ શુદ્ધસ્વભાવી એવો પોતે જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ અંતરમાં વિરાજમાન છે.

એકવાર ઉપર પ્રમાણે યથાર્થ સ્વરૂપને શ્રદ્ધાના લક્ષમાં લઇને, તેમાં એકાગ્ર થઇને શુદ્ધ સ્વભાવનો એકાકારપણે અનુભવ કર ! જેમ ડાબડી અને તેના સંયોગમાં રહેલો હીરો એક નથી, ખ્યાલમાં છે કે વર્તમાન હીરો ડાબડીના સંયોગમાં રહેલો છે છતાં હીરા ઉપર જ લક્ષ કરીને જોતાં જૂદો જ છે; તેમ આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાનમૂર્તિ વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો દેહાદિના સંયોગમાં રહ્યા છતાં અસંયોગી સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જોતાં તે જૂદો જ છે. ભગવાન આત્મા વર્તમાન શરીરના સંયોગે એકક્ષેત્રે રહેલો છે છતાં તે દેહાદિ જડની અવસ્થાથી જુદો જ છે, અને પરમાર્થે પરાશ્રય વડે થતા વિકારી ભાવથી પણ જુદો જ છે

છે તો આમ જ ! સાચી દૃષ્ટિથી જોતાં ત્રિકાળ પરથી તથા વિકારી ભાવથી આત્મા જુદો છે, છતાં અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિથી પર સાથે એકમેકપણું માને છે. અહીં શુદ્ધનય વડે અવસ્થાને ગૌણ કરી આખા સ્વભાવને માનવાની રીત બતાવી છે જે સાચી રીત છે તેને મોંઘું માને તો બીજા રસ્તે સ્વભાવને જાણી શકાશે નહિ સતને માર્ગે જ સત્ સ્વભાવ આવે, અસતનો માર્ગ સહેલો માનીને તે રસ્તે જાય તો સત્ વધારે દૂર થતું જાય રાજકોટથી ભાવનગર જવું હોય, પણ તે છેટું પડે માટે ચાલો જ.એ જામનગર ! નગર તો આવશે ! એમ માની જામનગરના રસ્તે જાય તો ભાવનગર ઊલટું વધારે છેટું પડશે અને તે રસ્તે તો ભાવનગર કદી પણ આવશે નહિ; તેમ આત્માનો અંતરંગ માર્ગ તદ્દન સીધો જ છે, પણ અણઅભ્યાસે મોંઘો (મુશ્કેલ) લાગે છે. અનાદિની ઊંધી માન્યતાની પકડને લીધે પ્રથમ અઘરૂં લાગે અને બાહ્યમાં મોંઘાથી ધર્મ માની લે, તો અંશમાત્ર પણ અજ્ઞાન–મિથ્યાભિમાન દૂર થશે નહિ અને સ્વભાવથી દૂર ને દૂર રહેશે.

આચાર્ય ભગવાને સ્વભાવની દૃઢતા વડે એક સમયમાત્રમાં મિથ્યા માન્યતાનો નાશ થાય એવો ઉપાય બતાવ્યો છે. મિથ્યા માન્યતા વડે–અશુદ્ધતાના આશ્રય વડે એકેક સમયની અવસ્થા કરતાં અજ્ઞાન અને અશુદ્ધતામાં જ અનંતકાળ વીત્યો, છતાં પણ તે અજ્ઞાન અને અશુદ્ધતાની સ્થિતિ એક સમયમાત્રની–ઉત્પન્નધ્વંસી હોવાથી

કાળમા તેનો નાશ થઈ શકે છે, અનાદિના છે માટે વધારે વખત જોઈએ એવુ નથી

લૌકિક પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ ખીલે અને ધનાદિ સંયોગ મળે તે વર્તમાન ડહાપણનુ ફળ નથી પણ પરથી જુદાપણાની શ્રદ્ધા કરવા માટે અને રાગ-દ્વેષ રહિત સ્વભાવનુ જ્ઞાન અને તેમા સ્થિરતા કરવા માટે વર્તમાનમા નવો પુરુષાર્થ ઉપાડવો જોઈએ અંતર સ્વભાવના પુરુષાર્થનો સંબંધ જડ કર્મ સાથે નથી, શુભરૂપ ધર્મને પુણ્ય જગાડી શકે નહિ અર્થાત્ પુણ્યથી ધર્મનો પુરુષાર્થ જાગે નહિ ગુણ પ્રગટાવવા માટે અંતરમા પૂર્ણ સ્વાધીન ગુણની શ્રદ્ધા સહિતનો પુરુષાર્થ જોઈએ સ્વાધીન સ્વભાવને કોઈ કાળ, કોઈ ક્ષેત્ર કે કોઈપણ સંયોગની ઓશિયાળ નથી

“કોણ જાણે ક્યારે ગુણ પ્રગટશે? આ પંચમ કાળમા આવો ધર્મ આપણાથી થઈ શકે નહિ,” એમ કહીને પુરુષાર્થને ન રોકો! અરે! આત્મસ્વભાવને કાળ અને કર્મ નડે! તુ આત્મા છો કે નહિ? જડ કર્મ તો આંધળા છે, જ્ઞાન રહિત છે, તે તને કાઈ કરી શકતા નથી, છતા પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈનો દોષ પર ઉપર ઢોળવો તે અનીતિ-અધર્મ છે

‘અનુભવ પ્રકાશ’ મા કહે છે કે—“આ જગે બીજુ બધુ કરવુ સહેલુ છે, માત્ર સ્વરૂપ સમજવુ જ કઠણ છે એમ કહેનાર સ્વરૂપની ચાહ-ભાવના મટાડનાર, પુરુષાર્થને મંદ પાડનાર બહિરાત્મા, મિથ્યાદૃષ્ટિ, મૂઢ છે”

જુદાપણાની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરી સ્વાધીન સ્વભાવની ભાવના કરવી તેને તુ મોંઘી કહે છે, પણ તારી પાસે તો બાહ્ય સંયોગ એવા ક્યા છે કે જેથી મોઘુ-મોઘુ કરી રહ્યો છો? ભરત ચક્રવર્તી કે જેમને ૮૬૦૦૦ તો સ્ત્રીઓ હતી, જેમની ૧૬૦૦૦ દેવો તો સેવા કરતા હતા છખંડનુ રાજ્ય હતુ, આવા સંયોગમા રહ્યા છતા પણ તેઓ મહાન ધર્માત્મા હતા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા, અંતરમા જુદાપણાનુ ભાન તેમને વર્તતુ હતુ, અને તારે ઘેર તો ૮૬૦૦૦ નળિયા પણ નહિ હોય છતા

પર સંયોગનો વાંક કાઢી આત્મધર્મ સમજવો કઠણ, એમ કહીને જ્ઞાનમાં આડ મારીને સમજવાનું દ્વાર જ બંધ કરી દે છે, તેને સમજાય ક્યાંથી? તેને સંસારની પ્રીતિ છે.

વળી 'અધ્યાત્મ વસ્તુ મોંઘી છે' એમ કહી જેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાની દરકાર કરતા નથી, તેઓ સ્વાધીન જ્ઞાનસ્વભાવનું ખૂન કરનારા છે. નવરો બેઠો સંસારની ક્રિયામાં હોંશ માન્યા કરે છે, છાપામાં શું આવ્યું? રેડીયામાં શું સમાચાર છે? એમ વારંવાર પૂછ્યા કરે છે, પણ તારા આત્માના સમાચાર-આત્મા શું કહે છે, તથા ભયંકર ભાવમરણો કેમ ટળે, તે સમજવા માટે કદી પણ પૂછતો નથી. જેને બાહ્યમાં પરની રુચિ છે તે પર ઉપરના રાગને માટે વખત મેળવી બધું કરે છે, રાગની વસ્તુને સારી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, પરવસ્તુમાં રાગ-દ્વેષ સિવાય કાંઈ થઈ શકતું નથી. જેનાથી જન્મ-મરણનાં અનંત દુઃખ ટળી શાશ્વત સુખ થાય તેની રુચિ નહિ, તેનો આદર નહિ, ઓળખાણ નહિ; તો આત્મસ્વભાવ મફતની ચીજ નથી કે તે પુરુષાર્થ વિના એની મેળે પ્રગટે!

આચાર્યદેવ કહે છે કે આત્માનો સ્વભાવ શીઘ્ર સમજવા માટે પાત્રતા વડે સત્સમાગમ મેળવી તેનો અભ્યાસ કરે, રુચિ કરી પુરુષાર્થ કરે તો આ કાળમાં પણ આત્માનો સ્વભાવ સમજવો સુલભ છે. પણ પરને પોતાનું માની પુણ્યાદિ સંયોગને પોતાના કરી રાખવા માગે છે તો પુણ્ય-પાપ કદી કોઈને એક સરખા ટકી શકયા નથી, માટે તે એકાંત અશક્ય છે એટલે કે આત્મા પરમાં કાંઈ કરવા કોઈ કાળે સમર્થ નથી, અને સ્વભાવમાં બધું કરવા સર્વ કાળે સમર્થ છે.

તા. ૯-૯-૪૩. (રાત્રિચર્ચામાંથી)

પર અને નિમિત્ત થાય છે અને હું પરનો નિમિત્તકર્તા થાઉં છું એમ અજ્ઞાની માને છે, પણ પર વસ્તુ તો માત્ર જ્ઞેય છે, તેને જ્ઞાનમાં જાણવાનો નિષેધ નથી. શ્રદ્ધા પછી જ્ઞાનનો વિષય યથાર્થપણે સ્વ-પરના વિવેકથી જેમ છે તેમ નિમિત્તને જાણવાનો છે. શ્રદ્ધામાં અખંડ ધ્રુવ સામાન્ય સ્વભાવ લક્ષમાં આવ્યા પછી અવસ્થાવિશેષ તરફ જ્ઞાન

હળે છે, તે સમ્યક્ પ્રકારે થયેલું જ્ઞાન સ્વ-પરપ્રકાશક હોવાથી વર્તમાન અધૂરી અવસ્થા છે તેને જાણતાં સંયોગરૂપ નિમિત્તની હાજરીને પણ જેમ છે તેમ જાણે છે, અને ત્રિકાળ ટકનાર અસંયોગી ધ્રુવ સ્વભાવને પણ જાણે છે. પણ નિમિત્તને આધારે જ્ઞાન નથી, અને નિમિત્ત એટલે કે બાહ્ય સંયોગની હાજરી તેનો નિષેધ (અસ્વીકાર) જ્ઞાન કરી શકે નહિ.

સમ્યક્શ્રદ્ધાના વિષયમાં તો પૂર્ણ નિર્મળ પર્યાય અને અધૂરી પર્યાયના પણ ભેદ નથી. અનાદિ અનંત પૂર્ણરૂપ એકાકાર વસ્તુ-સ્વભાવ શ્રદ્ધાના લક્ષમાં લીધો તેમાં પૂર્ણ ધ્રુવ સ્વભાવની અસ્તિ અને વર્તમાન અવસ્થાના કોઈપણ ભેદની નાસ્તિ છે, શ્રદ્ધાનો વિષય તો અખંડ વસ્તુ છે

જ્ઞાનમાં સ્વવસ્તુ અને પર્યાયના ભેદ જાણતાં જ્ઞેયરૂપ પર ચીજ પણ જાણવાનો વિષય બને છે, તે (જ્ઞાન કરવું તે) પણ ખરી રીતે સ્વવિષય છે, કારણ કે પરમાં જાણવું નથી, પરથી જાણવું નથી, છતાં પર ચીજ છે ખરી તે જ્ઞાનમાં પર જ્ઞેય થવામાં નિમિત્ત છે એમ જ્ઞાની પર વસ્તુની અસ્તિનો સ્વીકાર તો કરે છે; ત્યારે અજ્ઞાની ઊંધેથી પકડે છે કે પરજ્ઞેયથી-નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય છે એમ નિમિત્તની પોતામાં અસ્તિ માને છે. જ્ઞાની નિમિત્તને પોતામાં નાસ્તિપણે જ્ઞેય તરીકે જાણે છે, સ્વપરનો વિવેક કરે છે.

નિમિત્ત નિમિત્તપણે છે, પોતાપણે નથી; પોતે પોતાપણે છે, નિમિત્તપણે નથી. આખો લોક પરજ્ઞેયમાં (નિમિત્ત) છે પણ જ્ઞાનમાં મદદગાર નથી. કોઈ કાર્યમાં નિમિત્ત કાંઇ કરતું નથી, માત્ર તેની હાજરી છે; છતાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિવાળાને અંતરમાં સ્વતંત્ર વસ્તુ સમજાણી નથી તેથી તે 'પરનું કાંઇ ન કરી શકાય,' એમ સાંભળીને જો વિરોધ ન કરે તો બીજો કોણ વિરોધ કરે? સમજણના દોષે અસત્યનો સ્વીકાર કરી સત્યનો વિરોધ અજ્ઞાની કરે તેમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

તા. ૧૦-૯-૪૩.

જે કોઈ સમ્યકદૃષ્ટિ ત્રણેકાળના કર્મબંધોને પોતાના આત્માથી ભિન્ન જાણી-અનુભવ કરી મિથ્યાત્વમોહ અને અજ્ઞાનને પોતાના

પુરુષાર્થથી રોકીને અથવા નાશ કરીને અંતરંગમાં જુદાપણાનો અભ્યાસ કરે છે, તે પોતાને પોતામાં જ સ્પષ્ટપણે-અસંગપણે દેખે છે; તેથી આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જણાવા યોગ્ય જેનો પ્રગટ મહિમા છે એવો વ્યક્ત (અનુભવગોચર) અંતરમાં બિરાજમાન છે. તેને શુદ્ધનય વડે સારીરીતે જાણી શકાય છે.

શુદ્ધ સ્વભાવને પરથી ભિન્નપણે અનુભવવાનો અભ્યાસ અનાદિ કાળથી કદી કર્યો નથી, શુદ્ધભાવ વડે અંદર જોતાં વિકારનો નાશક ત્રિકાળી જ્ઞાનરૂપે અસંયોગી છું એમ કદી માન્યું નથી, પણ વર્તમાન અશુદ્ધ પર્યાયરૂપે તથા પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે રૂપે પોતાને માન્યો છે, પણ તે પર્યાયદૃષ્ટિથી કદી ધર્મનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. પરા-ધીન માન્યતા અને અશુદ્ધભાવનો નાશ કરનારો પોતાને ભૂલી પરા-ધીનતાને સેવે ત્યાંસુધી પરાશ્રયરૂપ ઊંધી માન્યતાનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. પ્રથમ પૂર્ણ નિર્મળ સ્વાધીન સ્વરૂપ શું તેને યથાર્થ રીતે ઓળખી પૂર્ણ સ્વભાવ આધીન થઈ સ્વઆશ્રિત અખંડ [illegible] લક્ષે સ્વભાવમાં જોર આપી ઠરે તો-સ્વમાં ટકે તો નિત્ય આનંદરૂપે સ્વાધીન સ્વભાવ હોવાથી સ્વરૂપની નિર્મળતા પ્રગટ થાય છે, એટલે ક્રમેક્રમે વર્તમાન અવસ્થામાં સાક્ષાત્ નિર્મળતારૂપ સ્વાધીન [illegible] પ્રગટ થાય છે.

શુભ-અશુભ બન્ને બંધનભાવો છે, જે ભાવે બંધન (પરાધી-નતા) થાય તે ભાવે સ્વાધીન સ્વરૂપ મોક્ષ તો ન જ [illegible] સ્વા-ધીન ધર્મનો માર્ગ પણ ન થાય આમ હોવાથી [illegible] વડે હળવે હળવે આત્માના ગુણ થાય તે માન્યતા [illegible] છે. પ્રથમ શ્રદ્ધામાં તે વિકારી ભાવના અવલંબનનો નિષેધ કરી, [illegible] શુદ્ધ-સ્વભાવને ઓળખી, તેમાં એકાગ્ર થાય તો તેથી [illegible] નિર્મળતા પ્રગટે છે. આત્માના ગુણ આત્માના આશ્રયે જ પ્રગટે છે, પુણ્ય-પાપથી આત્માના ગુણ કદીપણ પ્રગટ થતા નથી. ([illegible] કર-વાનો અહીં પ્રશ્ન નથી. પૂર્ણ વીતરાગ ન [illegible] ત્યાંસુધી શુભ[illegible] હોય છે, પણ તેથી આત્માને લાભ નથી.)

આત્મામાં પૂર્ણ [illegible] નિત્ય [illegible]

વર્તમાન અવસ્થાનો પ્રવાહ અંતરમાં નહિ ઢળતાં બાહ્ય લક્ષે પુણ્ય-પાપમાં જોડાય છે તેટલો વિકારી ભાવ એકેક સમયની અવસ્થા પૂરતો દેખાય છે. સ્વલક્ષે એકાગ્ર રહે તો રાગ-દ્વેષ થતા નથી.

પરનું જ્ઞાન કરવું તેમાં રાગ નથી પણ જાણવામાં જેટલો અટકે છે, ઠીક-અઠીકપણું કરે છે તેટલો રાગ-દ્વેષ છે. ગુણથી કદીપણ બંધન થાય નહિ. સ્વભાવ પુણ્ય-પાપના વિકારી ભાવનો ઉત્પાદક નથી પણ નાશક છે, માટે પ્રથમ સ્વાધીન ગુણની શ્રદ્ધા ઉપર વજન છે.

સ્વભાવમાં વિકલ્પનો કોઈ વિકાર નથી. ગોળમાં ગળપણ જ ભર્યું હોય, ઉપરના ભાગમાં કોઈ વખત કડવાશ દેખાય તો તે પર સંયોગ આધીન પડખું છે, તેનું લક્ષ ગૌણ કરી આખા એક રસપણે જુઓ તો ગોળ તે ગળપણનો જ પિંડ છે, તેમ આત્મા અસંયોગી જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય આદિ અનંત ગુણોનો અખંડ પિંડ છે, તેના સ્વભાવમાં વિકાર નથી પણ વર્તમાન અવસ્થા જેટલો હું છું, પરનો કર્તા છું, એવી ઊંધી દૃષ્ટિ વડે પોતાને ભૂલી પોતામાં પરસંયોગનો આરોપ કરે છે ત્યારે પર લક્ષે નવો વિકારભાવ થાય છે. સ્વલક્ષે તે વિકારભાવનો નાશ કરી, વર્તમાન સંયોગાધીન અવસ્થાનું લક્ષ ઢીલું કરી ત્રિકાળી અસંગ જ્ઞાયકસ્વભાવને દેખો તો નિત્ય એકરૂપ જ્ઞાનાનંદરસપૂર્ણ સ્વતંત્ર ભગવાન આત્મા પોતે જાગૃતિ સ્વરૂપે છે, રાગાદિ-દેહાદિપણે કદી નથી. આવું શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનું ભાન વર્તમાન-કાળમાં પણ પોતાથી શીઘ્ર થઈ શકે છે.

પુણ્યાદિ જડ કર્મ અને સારી બુદ્ધિ સુધારે, કોઇના આશી-ર્વાદથી ગુણ ઊઘડે, બાહ્ય ક્રિયાથી કે શુભરાગથી ગુણ થાય એમ અજ્ઞાનથી માને ભલે, પણ બહારની કોઈ ક્રિયાથી કે કોઈ પરવસ્તુથી અંતર સ્વભાવના ગુણને કાંઈ પણ મદદ થતી નથી.

મિથ્યાત્વ એટલે સ્વરૂપમાં ભ્રાંતિરૂપ વ્યામોહ. હું દેહ છું, હું રાગ કરું છું એમ સ્વરૂપથી વિપરીત માન્યતા તેને દર્શનમોહ કહેવાય છે.

સત્‌નો પ્રેમ લાવી તેનું શ્રવણ, મનન અને તે માટેનો સત્સમાગમે

પરિચયથી અભ્યાસ કર્યો નથી, તેથી આત્માની વાત સાંભળતાં લોકોને પ્રશ્ન થાય છે કે, 'આત્મા છે' તો તે દેખાતો કેમ નથી? અંદર દૃષ્ટિ કરવા જાય તો અંધારું દેખાય, બહાર જુએ તો જડની ક્રિયા અને દેહાદિ દેખાય, પણ હું જાણું છું અને હું નથી જાણતો તથા આ અંધારું છે એ બધું નક્કી કરનાર કોણ છે? નક્કી શેમાં કર્યું? હું અને નથી દેખતો એમ કહેનાર પોતે પોતામાં ટકીને નક્કી કરે છે જાણે છે તે જ આત્મા છે, દેહ-ઇન્દ્રિય કાંઇ જાણતા નથી; માટે જ્ઞાનની બધી અવસ્થામાં પોતે જ પ્રત્યક્ષ છે, છતાં પોતામાં શંકા કરી ના પાડે તે આશ્ચર્યની વાત છે દેહથી જુદો, સ્વતંત્રપણે ટકનારો હું જ્ઞાતા છું, તે ઇન્દ્રિયોથી જણાતું નથી પણ જ્ઞાનથી જણાય છે પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ થાય છે તેમાં હર્ષ-શોકના ભાવ નજરે દેખાતા નથી છતાં 'મને હર્ષ થયો' એમ કેમ માને છે? માટે જે ઇન્દ્રિયોથી ન જણાય પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય એવા આત્માને માનવો પડશે

'પરમાં કાંઇ ગ્રહણ-ત્યાગ કરી શકું, શરીરને સરખું રાખી શકું, આમ કરવાથી સમાજમાં સુધારો કરી શકાય' એવી જે પરનું કરી શકવાની માન્યતા તે બધી ઊંધી દૃષ્ટિ છે જગતની દરેક વસ્તુ પોતપોતાના સ્વતંત્ર-કારણે પોતાથી જ વ્યવસ્થિતપણે વર્તે છે, છતાં તેને હું બદલાવી દઉં એમ માનનાર અજ્ઞાની બધી વસ્તુને પરાધીન અને માલ વિનાની માને છે, પોતાની સ્વતંત્રતાને પરાધીન માને છે સત્ વસ્તુને માનતો નથી અને પર વસ્તુમાં જલદી ડહાપણ બતાવે છે, પણ આત્મા શું વસ્તુ છે, કેવો છે, તેમાં શું થાય છે તેની ખબર નથી, તેના વિચાર કરતાં મૂંઝાય છે; અમને ખબર ન પડે એમ માની જે સ્વાધીનપણે થઇ શકે છે એવા સુખી થવાના ઉપાયનો અનાદર કરે છે અને પરાધીનતા-જે દુઃખી થવાનો ઉપાય તેનો આદર કરી રહ્યો છે. ઘેર લગ્નાદિ પ્રસંગ હોય તેની યોજનાના વિચારમાં એવો મશગૂલ થઇ જાય કે એ વખતે બીજું બધું ભૂલી જાય છે કારણ કે તેમાં રુચિ છે, પણ ત્યાં જે એકાગ્રતા છે તે પાપરૂપ અશુભભાવ છે, અને ધર્મના નામે દયા, વ્રત, પૂજા વગેરેના વિચારમાં એકાગ્ર થાય તો શુભભાવરૂપ પુણ્ય થાય છે તે પુણ્ય-પાપને પોતાનું સ્વરૂપ માને તેમ જ રાખવા જેવાં માને તો મિથ્યા માન્યતા છે.

પરને લક્ષમાં લઇ, તેના વિચારોને લંબાવી તેમાં એવો એકાગ્ર થઇ જાય છે કે બીજું ભૂલી જાય છે, પાસે નગારાં વાગતાં હોય તેનું પણ ધ્યાન રહેતું નથી, છતાં તે એકાગ્રતા પરલક્ષે છે, તેનાથી સ્વાધીન સ્વભાવને કાંઇ લાભ નથી. જે પરલક્ષે-પરાશ્રયથી વિચારમાં એકાગ્રતા લંબાવી વિકારમાં એકાગ્ર થઇ શકે છે તે સ્વાધીન સ્વભાવમાં સ્વલક્ષે-સ્વાશ્રિતપણે જરૂર એકાગ્ર થઇ શકે, કારણ કે સ્વલક્ષ તે આત્માનો સ્વભાવ છે શ્રદ્ધામાં બાહ્ય વલણનો ત્યાગ કરી સ્વલક્ષે અંદરના ગુણના વિચારમાં એકાગ્ર થાય તો તેમાં અંશે મનનું અવલંબન તૂટી જાય છે, સ્વાશ્રિતપણે વિચાર કરનાર જ્ઞાનસ્વભાવ વર્તમાનમાં પણ ખુલ્લો જ છે. સ્વભાવ કદી વિકારરૂપે નથી, મન ઇન્દ્રિયોને આધીન નથી જ્ઞાન સ્વતંત્ર છે, સદાય પોતાથી જ જાણે છે અને પોતાનો જ અનુભવ કરે છે, તેમાં પર નિમિત્તની મદદ કે અવલંબન નથી જ્ઞાનસ્વભાવમાં પરાશ્રયરૂપ ભેદ પણ નથી, તે નિશ્ચય એકરૂપ નિત્ય ટકી રહે છે.

સંસારના વિચારમાં પરાશ્રિતપણે રોકાય છે તે પરમાં લક્ષ કરનાર પણ પોતાનો સ્વતંત્ર જ્ઞાનસ્વભાવ જ છે; જ્ઞાન કોઇને આધીન નથી. વર્તમાન જ્ઞાનના ઉઘાડથી સળંગ ત્રિકાળી જાણનાર જ્ઞાનસ્વભાવે હું જ સ્વાવલંબી સંપૂર્ણ છું એવો નિર્ણય પોતે સ્વલક્ષથી કરી શકે છે જેની દ્રષ્ટિ દેહ ઉપર છે તે પરાશ્રય વિના બીજું કાંઈ ભાળતો નથી, તેની દૃષ્ટિ જ પર ઉપર છે તેથી તેને એમ લાગે છે કે પરનો કાંઇક આશ્રય લઉં તો સ્થિર થઇ શકું. પણ પર આશ્રયનો ભાવ એ જ સ્વાશ્રયમાં ભ્રાંતિ છે સ્વઆશ્રિત સ્વભાવના બેહદ સામર્થ્યની શ્રદ્ધા નથી તેથી માને છે કે દેહ, ઇન્દ્રિયો, શાસ્ત્ર વગેરેના અવલંબન વિના ધર્મમાં સ્થિર ન રહી શકું; એમ જ્યાં પરાશ્રય માને છે ત્યાં દરેક વખતે ધર્મમાં મૂઝાય છે. સ્વલક્ષે અંદરના પૂર્ણ સ્વતંત્ર સ્વભાવને માને તો અનેક પ્રકારની પરાધીનપણાની માન્યતાનો અને અજ્ઞાનભાવનો શુદ્ધ સ્વભાવના જોરે નાશ કરી, ક્ષણમાત્રમાં સ્વરૂપની એકાગ્રતા સાધી પવિત્ર મોક્ષભાવ પ્રગટ કરી શકે છે પ્રથમ દૃષ્ટિમાં મોક્ષસ્વભાવનો સ્વીકાર થતાં અંશે નિર્મળતારૂપ અપૂર્વ

પુરુષાર્થ ઊગે છે, અસ્થિરતામાં અલ્પ નિમિત્તાધીન ભાવ થાય તેનો સ્વભાવના જોરમાં સ્વીકાર નથી. આ રીતે સ્વભાવના લક્ષે પરાશ્રયનો નાશ કરી જન્મ-મરણ ટાળનાર એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધા થઈ શકે છે

જાણવાનો તો મારો સ્વભાવ જ છે, સ્વભાવમાં પરની મદદ શેની? એમ સ્વતંત્ર સ્વભાવને માનનાર આત્મા પોતાના ત્રિકાળ જ્ઞાનસ્વભાવની સ્વાનુભવરૂપ ક્રિયાનો કર્તા થયો, પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવનો જ સ્વામી થયો એટલે પુણ્ય-પાપ વિકારનું કર્તાપણું અને ધણીપણું રહ્યું જ નહિ. આમા અનંતો પુરુષાર્થ અને અનંતી જ્ઞાનની ક્રિયા આવે છે

આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ નિત્ય પ્રગટ છે, તે કોઈથી કદી રોકાયો નથી, કોઈથી દબાયો નથી કે કોઈ સાથે ભળી ગયો નથી: એવો વ્યક્તસ્વભાવી પોતે પોતાના જ્ઞાનવડે જણાવા યોગ્ય (સ્વાનુભવ ગોચર) સદાય બિરાજમાન છે અંદર સ્વતંત્ર ગુણની શ્રદ્ધા પછી સાચું જ્ઞાન સ્વ-પરને યથાર્થ જાણે છે ત્યારે બાહ્ય સંયોગ જે હાજર હોય તે નિમિત્ત કહેવાય છે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર વગેરેથી જ્ઞાન થતું નથી, જો નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય તો બધાને સરખું જ્ઞાન થવું જોઈએ નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ જ સ્વાધીન સતનું ખૂન કરનાર છે. બાહ્ય સાધન વિના મારે ચાલે નહિ એવી ઊંધી માન્યતા અનાદિથી ટકાવી રાખતો આવે છે તેનો જે જીવ સ્વાવલંબી સ્વભાવના લક્ષે પ્રથમ શ્રદ્ધામાં નાશ કરે છે તે પછી ક્રમેક્રમે સ્વભાવમા સ્થિર થતાં પરાશ્રય છોડતો જાય છે.

લોકોને સ્વાધીન સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરતાં મૂંઝારો લાગે છે કે હાય હાય! કોઈના અવલંબન વગર હું કેમ ટકી શકું? તેને પોતાની જ શ્રદ્ધા નથી તેથી પરાશ્રયની શ્રદ્ધા બેસી ગઈ છે, પણ એકવાર સ્વાશ્રિત અખંડ સ્વભાવના જોર વડે પરાશ્રયનો નિષેધ કરે તો સ્વતંત્રતાનું જોર પ્રગટે અને નિત્ય જાણનાર-દેખનાર સ્વરૂપે જ પોતાને દેખે.

વળી આત્મા કેવો છે?

નિત્ય નિશ્ચલ-જોર જેમાં ચાર ગતિના ભ્રમણનો
વળી આત્મા [illegible] સ્વસ્વરૂપે ત્રિકાળ ટકનાર

પોતાના અનુભવથી કદી જુદો નથી અને કદી જુદો પડતો નથી; તેથી કોઇ કહે કે 'આ કાળે આત્માનો અનુભવ ન હોય,' તો તે વાત ખોટી છે. વળી આત્મા નિત્ય કર્મફલથી જુદો છે. જો વર્તમાનમાં કર્મોથી જુદો ન હોય તો જુદો થઇ શકે નહિ. વળી આત્મા ઊણો, વિકારી કે પરાધીન નથી, કારણ કે નિત્ય ગુણસ્વરૂપમાં દોષ હોઈ શકે નહિ.

અવસ્થાના ભેદ તે વ્યવહાર છે સ્વભાવ તો વર્તમાનમાં પણ પરમાર્થે પૂર્ણ નિર્મળ છે, અસંગ છે તે સ્વભાવનું લક્ષ કરતાં જ પ્રગટ ભાનરૂપે વિશુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન અંતરમાં નિત્ય બિરાજમાન છે, અને તેવો જ પોતાવડે નિત્ય જણાઇ રહ્યો છે, અનુભવાય છે આવા આત્માનું ભાન સમ્યગ્દર્શન થતાં થાય છે. ભવની ભ્રાંતિનો નાશ કરી સાક્ષાત્ પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપના વર્તમાનમાં જ દર્શન થાય એવો ઉત્તમ ધર્મ કહેવાય છે

અનાદિની પરની ઓશિયાળનો નાશ કરનાર, અવિનાશી સ્વભાવી આત્મા નિત્ય ગુણસ્વરૂપે છે, પુણ્ય-પાપના બંધનભાવની ઉત્પત્તિને રોકનાર છે, તેને ભૂલી પર્યાયનો આશ્રય કરે અને વિકારી અવસ્થાને જ સ્વભાવ માની લે તો વિકારની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. વિકારના અવલંબનની દૃષ્ટિમાં ઊભો તે સંસારને ઇચ્છનાર છે અને જેણે વિકારના નાશક અવિકારી સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કરી તે સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ સંસારથી પાર છે, તે સ્વભાવમાં પરમાત્મપણે ઊભો છે અંતરતત્ત્વનો અભ્યાસ કરીને એકવાર સ્વાવલંબી સ્વભાવનો આદર કરે તો પરાવલંબનરૂપ મોહનો શીઘ્ર નાશ થાય છે

ભાવાર્થ:—અવસ્થાનું લક્ષ ગૌણ કરી ત્રિકાળી નિર્મળ ધ્રુવ સ્વભાવને જોનારી શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી અંતરંગમાં જોવામાં આવે તો સર્વ કર્મના સંયોગથી રહિત પૂર્ણ જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ શાંત અવિકારી એવો ભગવાન આત્મા પોતે નિશ્ચલપણે વિરાજી રહ્યો છે દેહાદિ તથા રાગાદિ બાહ્ય દૃષ્ટિવાળા અંતરમાં નહિ જોતાં બહારથી શોધે છે, તે મોટું અજ્ઞાન છે અંતરનો સ્વભાવ કે કોઈપણ ગુણ બહારથી નથી, સ્વભાવમાં જ બધું છે.

પરનો આશ્રય જોઇએ એવી જેને ભ્રાંતિ છે તે પરને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે; તેને પરાધીનતાની રુચિ છે પણ સ્વાધીન ગુણની રુચિ નથી. પ્રથમથી જ શ્રદ્ધામાં સર્વ પરાવલંબનનો સ્વલક્ષે નિષેધ કરીને હું પરપણે નથી, મારે કોઈ પણ બાહ્ય નિમિત્ત કે મનના અવલંબનની જરૂર નથી, તે સર્વથી હું જુદો છું, એવી નિરાવલંબી શ્રદ્ધાના લક્ષે અંદરથી જ ગુણ પ્રગટે છે; પણ જે સાચી શ્રદ્ધા કરતો નથી અને બાહ્યમાં ઝાવાં નાખે છે તેમ જ પ્રથમ ખૂબ શુભરાગ કરી પુણ્ય ભેગાં કરું તો પછી ધીમેધીમે ગુણ ઊઘડશે, એમ જે પરથી ગુણ માને છે તે, જેમ કસ્તૂરિયામૃગને સુગંધ પોતામાંથી જ આવે છે છતાં તે માટે બહાર દોડે છે તેમ, ગુણ પોતામાં જ છે છતાં બહારમાં તે માટે ભમે છે. જેમ હરણ વિચારે છે કે હું નાનું પ્રાણી, બધાથી ડર્યા કરનારૂં અને મારામાં આવી સુગંધ હોય ! એમ તે પોતામાં સુગંધ જોવાનો વિચાર પણ કરતું નથી; તેમ જેની દૃષ્ટિ પોતાની નબળી અવસ્થા ઉપર છે તે ભયથી બહારમાં જ ગુણ માને છે. પણ પોતા ઉપર દૃષ્ટિ કરે તો પોતાની શક્તિનું ભાન થાય

સર્વજ્ઞે તો બધા આત્માને પોતા સમાન સ્વતંત્ર જાહેર કર્યા છે, બધાની પૂર્ણ પ્રભુતા જાહેર કરી છે, પણ જેને દેહાદિ–પરમાં મૂર્છા છે અને પરાધીનતા ગોઠી છે તેને હું પૂર્ણ પરમાત્મા છું એવી વાત ક્યાંથી રુચે? ચા, બીડી વિના એક દિવસ પણ ન ચાલે, જરા અગવડતા થતાં હૃદયમાં થનગનાટ થાય, જરા નિંદા કે અપમાન થતાં ક્ષોભ, સ્તુતિ સાંભળતાં હર્ષથી વેચાઈ જતો હોય, સાધારણ તુચ્છ બાબતમાં અટકનારો, પરાશ્રયની પકડ આડે જરાપણ ધીરજ ન રાખે તે નિરાવલંબી પૂર્ણ ગુણનો–પોતાની પ્રભુતાનો વિશ્વાસ ક્યાંથી કરી શકે? પણ એકવાર રુચિ લાવી હું પૂર્ણ છુ, નિરાવલંબી જ્ઞાયક છુ, એવી શ્રદ્ધાથી સ્વરૂપનો યથાર્થ આદર લાવી સ્વાશ્રય વડે હા પાડે તો પરાશ્રયની પકડ છૂટી જાય છે

અજ્ઞાની સુખ અને સુખનો ઉપાય બહારમાં માને છે, શરીરમાં રોગ આવે તેથી દુઃખ થાય છે, એમ માની (ખરેખર બહારથી દુઃખ નથી પણ અજ્ઞાન જ દુઃખનું કારણ છે, તેમ નહિ જાણતો હોવાથી)

બહારના સંયોગથી છૂટી સુખી થાઉં એમ બહારથી સુખ માને અને બહારમાં જ ઉપાય કરે છે.

આત્મા તો જાણે કે અલખ, અગોચર, ક્યાંય હાથ ન આવે એવો હોય, એમ લોકોએ માની લીધું છે, તેથી તેની વાત સાંભળતાં અંતરથી ઉત્સાહ આવતો નથી અને સમજવું કઠણ લાગે છે. કોઈ કંદમૂળ છોડો, આટલું આમ કરો, એમ કાંઈક બહારમાં કરવાનું કહે તો તેની હા ભણે અને તેમ કરે, કારણ કે તે બધું આંખે દેખાય છે તેથી મેં આટલું કર્યું એમ સંતોષ માની લે છે, પણ ભાન વગર ધર્મ થાય નહિ (અહીં કંદમૂળ ખાવાની વાત જ નથી; કંદમૂળ ખાવાં એમ કહેતા નથી.) અંદરના ગુણ માટે બાહ્ય કોઈ પણ નિમિત્ત જરાપણ મદદગાર નથી, ધર્મ તો સ્વભાવમાંથી જ થાય. સ્વભાવના અભાનરૂપ અજ્ઞાન જ અનાદિના સંસારનું કારણ છે.

હવે, શુદ્ધનયના વિષયભૂત આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ બતાવનાર પંદરમી ગાથાની સૂચનાના અર્થરૂપ કાવ્ય કહે છે:—

आत्मानुभूतिरिति शुद्धनयात्मिका या
ज्ञानानुभूतिरियमेव किलेति बुद्ध्वा ।
आत्मानमात्मनि निवेश्य सुनिष्प्रकंप-
मेकोऽस्ति नित्यमवबोधघनः समंतात् ॥ १३ ॥

અર્થ:—એ રીતે જે પૂર્વકથિત શુદ્ધનયસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ ખરેખર જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ જાણીને તથા આત્મામાં આત્માને નિશ્ચળ સ્થાપીને, 'સદા સર્વ તરફ એક જ્ઞાનઘન આત્મા છે' એમ દેખવું.

ભાવાર્થ:—ચૌદમી ગાથામાં સમ્યગ્દર્શનને પ્રધાન કરી કહ્યું હતું; હવે પંદરમી ગાથામાં જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને કહેશે કે આ શુદ્ધનયના વિષયસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. તેમ હોવાથી જ્ઞાની જ્યાં જ્યાં દેખે છે ત્યાં ત્યાં નિરંતર જ્ઞાનની અનુભૂતિ

છે, સ્વાશ્રયપણે યથાર્થ શ્રદ્ધા થયા પછી નિરંતર પોતાના જ્ઞાનને જાણે છે પુણ્ય-પાપ, સ્વર્ગ-નરક તથા પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો સંબંધી વિચાર આવે ત્યાં પણ સ્વપણે હું છું, અખંડ જ્ઞાયકપણે છું પણ પરપણે નથી; એવો જ્ઞાનમય અનુભવ હોવાથી અંશે આસક્તિનો નાશ થયો છે તેથી પોતાના જ્ઞાનની સ્વચ્છતાને જ દેખે છે, અનુભવે છે.

સ્વાશ્રિત શુદ્ધનય વડે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કર્યા પછી મને સર્વદા જ્યાં જોઉં ત્યાં મારામાં મારા જ્ઞાનવૈભવની અવસ્થા દેખાય છે; પર ચીજની મારામાં નાસ્તિ છે, તેથી બાહ્યમાં નિંદા કરનાર કે સ્તુતિ કરનાર શબ્દાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયાદિ જે કાંઈ જણાય છે તે મારા જ્ઞાનમય સ્વભાવની સ્વચ્છતા દેખાય છે તે શબ્દાદિનો વિરોધ કરું (તે હોવાની ના પાડું) તો મારા જ્ઞાનનો નિષેધ થાય છે. પર વિષયોમાં હું આસક્ત નથી તો પછી મારા જ્ઞાનની-સ્વવિષયની તાકાતને જ જોઉં છું, તેમાં શુભ કે અશુભ તથા શબ્દાદિ પાંચ વિષયો જે જણાય તેમાં જેને અઠીક માની અનાદર કરું તેટલો મારા જ્ઞાનની અવસ્થાનો અનાદર થાય છે અને તે પાપરૂપ આકુળતા છે, અને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રાદિ શુભ વિષયને ઠીક માની આદર કરું તો પરાધીનતા અને શુભરાગરૂપ આકુળતા થાય છે; માટે પરમાં ઠીક-અઠીક કરી અટકવું તે મારા જ્ઞાનનો સ્વભાવ નથી. પરમાં અટકવાનો સ્વભાવ તો એકેક સમયની સ્થિતિપણે રહેનાર પરાશ્રયરૂપ ઊંધી માન્યતાનો છે, તેનો નાશ કર્યા પછી નિમિત્તાધીન અલ્પરાગ પુરુષાર્થની નબળાઇ પૂરતો થાય તેનો સ્વભાવાધીન દૃષ્ટિમાં સ્વીકાર નથી.

અનાદિથી નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ વડે પરની શ્રદ્ધાથી પરને જાણતો હતો તે જ્ઞાન સ્વાશ્રિતપણે પોતા તરફ થયું, એટલે શુભાશુભ રાગપણે કે પરમાં કર્તાપણે ન થયું. જે જણાય છે તે પોતાથી પોતામાં પોતાના જ્ઞાનની નિર્મળ અવસ્થા જ જણાય છે. તે પોતાના ગુણના અનુભવની જાહેરાત છે, રાગમાં કે મન, વાણી, દેહ કે ઇન્દ્રિયોમાં જાણપણાની જાહેરાત નથી.

પરચીજનું આમ થવું જોઇએ અને આમ ન થવું જોઇએ એમ

માને તો જ્ઞાનમાં જે પોતાની સ્વચ્છતા જણાય છે તેનો નિષેધ થાય
છે એટલે હું ન હોઉં એમ થાય છે; કારણ કે તે વખતે પોતાની
જ્ઞાનની તે અવસ્થારૂપ યોગ્યતા જ તે પ્રકારે જાણવાની છે, તેની ના
પાડતાં પોતાની અવસ્થાનો નિષેધ અને અવસ્થાનો નિષેધ થતાં પોતા
નિષેધ થાય છે, કારણ કે અવસ્થા વગર કોઇ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ. જે
અરીસાની સ્વચ્છતામાં વિષ્ટા કે સુગંધી ફૂલ, કોયલો કે બરફ
બરફ કે અગ્નિ વગેરે જે દેખાય છે તે અરીસાની અવસ્થા છે, તેનો
નિષેધ કરતાં 'આવી સ્વચ્છતા અરીસાની ન હોવી જોઇએ
એમ અર્થ થાય છે, ને તેથી અરીસાનો જ નિષેધ થાય છે (પણ
અરીસાને જ્ઞાન નથી.) એમ અરીસાના દૃષ્ટાંતે જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં
અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ એના કારણે દેખાય, દેહમાં વૃદ્ધપણું-રોગાદિ
અવસ્થા દેહના કારણે આવે તે તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ્ઞાનની
સ્વચ્છતામાં સહજ જણાય, તેનો નકાર કરતાં પોતાના જ્ઞાનગુણની
સ્વચ્છતાનો નકાર થાય છે. આમ જાણતા હોવાથી જ્ઞાની નિરંતર
પોતાના એક જ્ઞાનભાવનો અનુભવ કરે છે તેથી પરમાં ઠીક-અઠીક
માની, આદર-અનાદરરૂપે અટકવાનું થતું નથી. પર ચીજ મને લાભ-
હાનિનું કારણ નથી તેમ જ જ્ઞાનસ્વભાવ પણ રાગ-દ્વેષનું કારણ
નથી, સ્વર્ગ-નરક વગેરે તથા નિંદા કે સ્તુતિના કોઈપણ શબ્દો કે
કોઇપણ પર ચીજ જણાય તે મને લાભ-નુકશાનનું કારણ નથી, એમ
જાણી જ્ઞાની જાણવામાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ છોડીને ઠીક-અઠીકપણું
રાખીને સ્વાધીન સ્વલક્ષ વડે નિરંતર બધી બાજુ પોતાના નિર્મળ
જ્ઞાનને જ અનુભવે છે, સ્વાનુભવની શાંતિને જ જાણે છે; પરને
જાણતો નથી, પરને અનુભવતો નથી.

સડેલું કૂતરું નજરે પડે ત્યાં જ્ઞાન તો પોતામાં જાણવાનું જ
કામ કરે છે. 'તે દુર્ગંધ ઠીક નથી, માટે ન જોઇએ' એટલે શું તારા
જ્ઞાનની અવસ્થા ન જોઇએ? જ્ઞાનનું સ્વ-પર પ્રકાશક બેવડું
છે. (૧) પોતાને જાણે અને (૨) સામી વસ્તુને પોતાની
પ્રમાણે તેવી જ જાણે જણાવા યોગ્ય પર ચીજનો (
કરતાં પોતાના જ્ઞાનગુણનો જ નિષેધ થાય છે, માટે ર
પરાવલંબી આસક્તિ મટાડીને પોતાના … વમાં

સથી નિરતગ જ્ઞાન-શાંતિને અનુભવ થાય છે જ્ઞાન સ્વવસ્તુને જાણે કે પરવસ્તુ સબધી પોતાની જ્ઞાન અવસ્થાને જાણે, પણ તેમા સ્વ-પરને જાણનારૂં જ્ઞાન જુદુ નથી તેથી જાણવામાં પરાશ્રયને ભેદ પડતે નથી

પ્રશ્ન—જ્ઞાનની ખીલવટ શી રીતે થાય?

ઉત્તર:—જે તરફ રુચિપૂર્વક ઢળે તે તરફનુ જ્ઞાન ખીલે જેને જે વસ્તુની રુચિ છે તે તરફ તેના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે, તેમ નિત્ય સ્વાવલબી આત્મસ્વભાવ તરફ સ્વરુચિની દૃઢતા થતાં સ્વભાવ તરફના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે

રાગને ત્યાગ કરતા પરચીજ તેના કારણે છૂટી જાય છે, મારામા પરને સબધ નથી, પર ચીજ તે ભિન્ન હોવાથી મારાથી છૂટેલી જ છે આત્માના ગુણ-દોષરૂપ ભાવ થવામા પર ચીજ કારણ નથી, માત્ર પોતાના ભાવ અનુસાર પર વસ્તુમા આરોપ કરી જે હાજર હોય તેને નિમિત્ત કહેવાને વ્યવહાર છે

જ્ઞાની સ્વ-પરને જાણતા પોતાના જ્ઞાનમા ઠીક-અઠીકને ભેદ પાડતા નથી, અજ્ઞાની પર વસ્તુને દેખીને તેમા આસક્ત થઇને રાગી દ્વેષી થાય છે, પરમાં ઠીક-અઠીક માની, પરને આદર-અનાદર કરી, જ્ઞાનમાં રાગ-દ્વેષના ભેદ પાડે છે જ્ઞાની પરથી જુદો જ્ઞાતા જ રહે છે જે વખતે જેમ હોય તેમ જાણે આત્મામા જાણપણાની નિત્ય અસ્તિ છે, પરની નાસ્તિ છે, જાણવામાં દોષ નથી આત્મા કોઇ પ્રકારે પરનુ કાઇ કરી શકતો નથી, પણ સ્વભાવમાં લાભ-અલાભરૂપ પોતાના અરૂપી ભાવને કરે છે જ્ઞાની સ્વાશ્રિત સ્વભાવને નિત્ય જાણનાર સ્વરૂપે એક પ્રકારે અનુભવે છે, રાગ-દ્વેષના ભેદપણે અનુ ભવતો નથી

અતરના માર્ગને અજ્ઞાની બહારથી શોધે છે, તે પરાધીનતાની શ્રદ્ધા વડે પરમાં આસક્ત છે અને જ્ઞાનીને સદાય જાણનાર સ્વભાવનો અખડ આશ્રય હોવાથી તે પરમા અટકતો નથી, પરનુ અવલબન સ્વીકારતો નથી નિ[illegible] .સા કરો, કોઇ તારનારથી દેહને

માને તો જ્ઞાનમાં જે પોતાની સ્વચ્છતા જણાય છે તેનો નિષેધ થાય છે એટલે હું ન હોઉં એમ થાય છે, કારણ કે તે વખતે પોતાના જ્ઞાનની તે અવસ્થારૂપ યોગ્યતા જ તે પ્રકારે જાણવાની છે, તેની ના પાડતા પોતાની અવસ્થાનો નિષેધ અને અવસ્થાનો નિષેધ થતા પોતાનો નિષેધ થાય છે, કારણ કે અવસ્થા વગર કોઈ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ જેમ અરીસાની સ્વચ્છતામાં વિષ્ટા કે સુગંધી ફૂલ, કોયલો કે ઘરેણાં, બરફ કે અગ્નિ વગેરે જે દેખાય છે તે અરીસાની અવસ્થા છે, તેનો નિષેધ કરતા 'આવી સ્વચ્છતા અરીસાની ન હોવી જોઈએ' એમ અર્થ થાય છે ને તેથી અરીસાનો જ નિષેધ થાય છે (પણ અરીસાને જ્ઞાન નથી) એમ અરીસાના દૃષ્ટાંતે જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ એના કારણે દેખાય, દેહમાં વૃદ્ધપણું-રોગાદિ અવસ્થા દેહના કારણે આવે તે તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ્ઞાનની સ્વચ્છતામાં સહજ જણાય તેનો નકાર કરતા પોતાના જ્ઞાનગુણની સ્વચ્છતાનો નકાર થાય છે આમ જાણતા હોવાથી જ્ઞાની નિરંતર પોતાના એક જ્ઞાનભાવનો અનુભવ કરે છે તેથી પરમાં ઠીક-અઠીક માની આ રુચિ-અનાદરરૂપે અટકવાનું થતું નથી પર ચીજ મને લાભ હાનિનું કારણ નથી તેમ જ જ્ઞાનસ્વભાવ પણ રાગ-દ્વેષનું કારણ નથી સ્વર્ગ-નરક વગેરે તથા નિંદા કે સ્તુતિના કોઈપણ શબ્દો કે કો પણ પર ચીજ જણાય તે મને લાભ-નુકશાનનું કારણ નથી, એમ જાણી જ્ઞાની જાણવામાં નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ છોડીને ઠીક-અઠીકપણું ટાળીને સ્વાધીન સ્વલક્ષ વડે નિરંતર બધી બાજુ પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનને જ અનુભવે છે સ્વાનુભવની શાંતિને જ જાણે છે, પરને જાણતો નથી, પરને અનુભવતો નથી

સડેલ કૂતરું નજરે પડે ત્યાં જ્ઞાન તો પોતામાં જાણવાનું જ કામ કરે છે 'તે દુર્ગંધ ઠીક નથી, માટે ન જોઈએ' એટલે શું તારા જ્ઞાનની અવસ્થા ન જોઈએ? જ્ઞાનનું સ્વ-પર પ્રકાશક બેવડું સામર્થ્ય છે (૧) પોતાને જાણે અને (૨) સામી વસ્તુને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે તેવી જ જાણે જણાવા યોગ્ય પર ચીજનો (જ્ઞેયનો) નિષેધ કરતા પોતાના જ્ઞાનભાવનો જ નિષેધ થાય છે માટે સ્વાશ્રિત જ્ઞાનવડે પરાલંબી આસક્તિ મટાડીને પોતાના જ્ઞાનભાવમાં જોવાના અભ્યા

થી નિરંતર જ્ઞાન-શાંતિનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞાન સ્વવસ્તુને જાણે કે પરવસ્તુ સંબંધી પોતાની જ્ઞાન અવસ્થાને જાણે, પણ તેમાં સ્વ-પરને જાણનારું જ્ઞાન જુદું નથી. તેથી જાણવામાં પક્ષપાતનો ભેદ પાડતો નથી.

પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની ખીલવટ શી રીતે થાય?

ઉત્તરઃ—જે તરફ રુચિપૂર્વક ઢળે તે તરફનું જ્ઞાન ખીલે. જેને જે બાબતની રુચિ છે તે તરફ તેના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે, તેમ નિત્ય સ્વાવલંબી આત્મસ્વભાવ તરફ સ્વરુચિની દૃઢતા થતાં સ્વતત્ત્વ તરફના જ્ઞાનની ખીલવટ થાય છે.

રાગનો ત્યાગ કરતાં પરચીજ તેના કારણે છૂટી જાય છે, આત્માને પરનો સંબંધ નથી, પર ચીજ તો ભિન્ન હોવાથી આત્માથી છૂટેલી જ છે. આત્માના ગુણ-દોષરૂપ ભાવ થવામાં પર ચીજ કારણ નથી, માત્ર પોતાના ભાવ અનુસાર પર વસ્તુમાં આરોપ કરી જે કારણ હોય તેને નિમિત્ત કહેવાનો વ્યવહાર છે.

જ્ઞાની સ્વ-પરને જાણતાં પોતાના જ્ઞાનમાં ઠીક-અઠીકનો ભેદ પાડતા નથી, અજ્ઞાની પર વસ્તુને દેખીને તેમાં આસક્ત થઈને રાગી-દ્વેષી થાય છે, પરમાં ઠીક-અઠીક માની, પરનો આદર-અનાદર કરી, જ્ઞાનમાં રાગ-દ્વેષના ભેદ પાડે છે. જ્ઞાની પરથી જુદો જ્ઞાતા જ રહે છે જે વખતે જેમ હોય તેમ જાણે. આત્મામાં આત્મપણાની નિત્ય અસ્તિ છે, પરની નાસ્તિ છે; જાણવામાં દોષ નથી આત્મા કોઈ પ્રકારે પરનું કાંઈ કરી શકતો નથી, પણ સ્વભાવમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનરૂપ પોતાના અરૂપી ભાવને કરે છે. જ્ઞાની સ્વાશ્રિત સ્વભાવને નિત્ય જાણનાર સ્વરૂપે એક પ્રકારે અનુભવે છે, રાગ-દ્વેષના ભેદપણે અનુભવતો નથી.

અંતરના માર્ગને અજ્ઞાની બહારથી શોધે છે, તે પરાધીનતાની શ્રદ્ધા વડે પરમાં આસક્ત છે અને જ્ઞાનીને સદાય જાણનાર સ્વભાવનો જ આશ્રય હોવાથી તે પરમાં અટકતો નથી, પરનો સ્વીકારતો નથી નિંદા કરો કે પ્રશંસા કરો, પરંતુ અચલ અડગ [illegible]

છેદે કે કોઇ દેહને ચંદન ચોપડે તોપણ બંનેને મારા વીતરાગી જ્ઞાન-ગુણ વડે જાણનાર છું. ગમે તેવા સંયોગ, ક્ષેત્ર, કાળ કે ભાવ હોય છતાં તેમાં અટક્યા વિના પોતાના એકરૂપ જ્ઞાનગુણને જાણું છું. તે સ્વભાવની ક્રિયા થઇ. સમ્યગ્દર્શન વડે જ્ઞાન ઘન નિશ્ચલ થયું છે તેથી મારા જ્ઞાનમાં કોઈ વિરોધભાવ કરાવી શકે નહિ.

પાંચસો મુનિઓને (શરીરોને) ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા છતાં, આત્માની અખંડ જ્ઞાનશાંતિમાં ભંગ પડયો ન હતો. અંદર ગુણમાં બેહદ તાકાત છે તેમાં એકાગ્ર થઇ મોક્ષે ગયા અને કોઇ એકાવતારી થયા. અજ્ઞાની-બહિર્દષ્ટિ માને કે મુનિ ધર્માત્મા હતા તો કોઇએ ચમત્કાર કેમ ન બતાવ્યો? કોઇ દેવ મદદ કરવા કેમ ન આવ્યો? પણ તેને અંદરની ખબર નથી. વીતરાગ સ્વભાવી સાક્ષાત્ ચૈતન્યઘન-દેવોનો પણ દેવ-પ્રગટ થયો, તે જ ઉત્કૃષ્ટ ચમત્કાર છે.

કેટલાક કહે છે કે અમુક ભક્તને ઝેર પણ અમૃત કેમ થઈ ગયું? અરે! તે તો પુણ્યનું ફળ છે, પુણ્યને અને આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી, બંનેના માર્ગ જુદા છે. શરીર રહે કે ન રહે, શરીર રોગી હોય કે નિરોગી હોય, તે બધી જડની અવસ્થા છે. તેની સાથે અરૂપી આત્માને કાંઇ સંબંધ નથી, તેના આધારે આત્માને લાભ-હાનિ નથી.

નામ અને રૂપ અરૂપી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનાં નથી. જડ વસ્તુ તેની ક્રિયા (અવસ્થા) ત્રણેકાળે પોતાના સ્વતંત્ર આધારે કરે છે. જડ જડની અવસ્થા બદલે છે અને ચૈતન્ય આત્મા પોતાપણે ટકીને પોતાની અવસ્થા પોતાથી બદલે છે-પોતાના અરૂપી ભાવો કરે છે.

હવે, જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને કહેશે કે શુદ્ધનયના વિષય-સ્વરૂપ આત્મા સદા સર્વતરફ જ્ઞાનશાંતિરૂપે પોતામાં જ અનુભવાઇ રહ્યો છે. ૧૪.

'અમૃતવાણી' ની કક્કાવાર શબ્દસૂચિ.

